

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

ارشد
علیه
اصحاب
السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

... تا آرمان شهر رضوی

مجموعه مقالات ارائه شده به توسیع همایش علمی «کاربردی» تا آرمان شهر رضوی

جلد اول

به اهتمام هیئت الاسلام والمسلمین سید سعید سعید سعید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تا آرمان شهر رضوی : مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی

نویسنده:

محمد عیسی نژاد

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
تا آرمان شهر رضوی : مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی جلد ۱	۱۱
مشخصات کتاب	۱۱
اشاره	۱۲
فهرست مقالات	۱۷
مقدمه	۱۸
تحلیل مفهومی آرمان شهر رضوی/ محمد رضا برات نژاد	۲۰
چکیده	۲۰
یکم: تعریف آرمان شهر	۲۰
دوم: ویژگی های آرمان شهر	۲۰
سوم: ویژگی های آرمان شهر رضوی	۲۱
مقدمه	۲۳
تعریف آرمان شهر	۲۳
تاریخچه آرمان شهر	۲۴
ویژگی های آرمان شهر	۲۶
۱. تأثیر پذیری از اوضاع و احوال اجتماعی:	۲۶
۲. انزوا:	۲۶
۳. ایستایی:	۲۷
۴. برابری:	۲۷
۵. هماهنگی:	۲۷
ویژگی های آرمان شهر رضوی	۲۸
الف) ویژگی های اخلاقی مردم	۲۸
۱. عقل	۲۸
۲. علم آموزی	۲۹

۲۹	۳.تواضع
۲۹	۴.قناعت
۳۰	۵.حسن خلق
۳۰	۶.سخاوت
۳۰	۷.حیا
۳۰	۸.راست گویی و امانت داری
۳۱	۹.نظافت و بوی خوش
۳۱	۱۰.شجاعت و نترسی
۳۱	اشاره
۳۱	۱۱.پرهیز از مال اندوزی
۳۱	(ب) نحوه تعامل مردم با یکدیگر
۳۱	۱.احسان و نیکوکاری نسبت به یکدیگر
۳۲	۲.هدیه دادن به یک دیگر
۳۲	۳.مهمان نوازی
۳۲	به کار نگرفتن مهمان
۳۲	حقوق مهمان
۳۲	۴.قدردانی از مردم
۳۳	۵.مشورت با مردم
۳۳	۶.نحوه سخن گفتن درباره مردم و با مردم
۳۳	۷.چگونگی رفتار با والدین و خویشاوندان
۳۴	(ج) حکومت و نحوه تعامل با حاکمان
۳۴	۱.حاکم عادل و ظالم
۳۴	۲.نحوه تعامل با حاکمان
۳۵	جمع بندی و نتیجه گیری
۴۰	منابع و مأخذ
۴۱	تحلیل محتوا

۴۲	تأثیر فطرت و فرهنگ در پیدایی آرمان شهر قرآنی/ محمد باقر آخوندی
۴۲	چکیده
۴۳	مقدمه
۴۴	تأثیر فطرت و فرهنگ در پیدایی شهر
۵۰	چگونگی پیدایی آرمان شهر
۵۹	نتیجه
۶۱	تحلیل محتوا
۶۳	درآمدی بر شناخت آرمان شهر مادی و آرمان شهر الهی (گام نظری برای تحقق آرمان شهر رضوی)/ علی الهی خراسانی
۶۳	چکیده
۶۴	پیش فرض های کلامی
۶۷	مبانی و اصول بنیادین تمدن غرب
۶۷	اشاره
۶۷	اومانيسم
۶۸	ليبراليسم
۶۹	راسيونا ليسم
۶۹	ویژگی های آرمان شهر مادی
۷۱	امنیت روانی و روحی در آرمان شهر مادی
۷۳	کرامت انسانی در آرمان شهر مادی
۷۵	آزادی در آرمان شهر مادی
۷۶	پوچی در آرمان شهر مادی
۷۸	جایگاه دین در آرمان شهر غربی
۷۹	انقلاب اسلامی و تولد آرمان شهر الهی
۸۱	تولید فقه حکومتی در مسیر آرمان شهر الهی
۸۴	منابع و مآخذ
۸۵	تحلیل محتوا
۸۶	مشهد آرمان شهر اسلامی (شاخص های آرمان شهری)/ دکتر محمد رحیم رهنما

۸۶	چکیده
۸۸	مقدمه
۹۲	مسئله تحقیق
۹۳	سابقه و نظریات آرمان شهری
۹۳	اشاره
۹۳	دوره شکل گیری اولیه "مفهوم آرمان شهر" در یونان باستان
۹۶	دوره قرون وسطای مسیحی
۹۸	دوره آرمان شهرهای اسلامی
۹۹	اقدامات پیامبر در مدینه
۱۰۳	عصر روشنگری
۱۰۷	عصر صنعتی (۱۹۵۰ - ۱۷۳۰)
۱۰۷	اشاره
۱۱۱	۶.عصر فرا صنعتی (رشد و توسعه مفاهیم توسعه پایدار و شهرهای پایدار)
۱۱۵	جایگاه مشهد به لحاظ شاخص های آرمان شهری
۱۱۵	سابقه رشد و توسعه شهر مشهد
۱۱۷	شاخص های آرمان شهری مشهد
۱۱۷	اشاره
۱۱۷	یک: حوزه موقعیت مکانی و کالبدی شهر
۱۲۰	دو: حوزه تسهیلات عمومی شهر (عدالت فضایی)
۱۲۲	سه: حوزه اقتصادی - اجتماعی شهر
۱۲۵	چهار: حوزه مدیریتی و مشارکتی شهر
۱۲۸	نتیجه
۱۳۱	منابع و مأخذ
۱۳۴	تحلیل محتوا
۱۳۷	مطالعه تطبیقی حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی (حقوق اجتماعی)/ خدیجه هاشمی
۱۳۷	چکیده

۱۳۸	مقدمه
۱۳۹	مفهوم شناسی حق، شهروند و آرمان شهر رضوی
۱۴۰	شهر و حقوق شهروندی
۱۴۱	آرمان شهر
۱۴۱	حقوق شهروندی گفتمانی دینی یا فرادینی
۱۴۵	نخستین پایه گذار حقوق شهروندی جهان
۱۴۸	شاخصه های حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی
۱۴۸	همسویی با فطرت
۱۴۹	پویایی و تناسب با نیازها
۱۵۱	تأکید بر کرامت انسانی
۱۵۲	ضمانت اجرایی کارآمد
۱۵۴	ملاک اعتبار حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی
۱۵۴	اشاره
۱۵۵	وحی
۱۵۶	سنت
۱۵۷	عقل
۱۵۸	منشور حقوق انسانی و شهروندی در آرمان شهر رضوی
۱۵۸	اشاره
۱۵۹	۱. عدالت و عدم تبعیض
۱۶۰	۲. شفافیت اطلاعات و صداقت عملکردها
۱۶۱	۳. برخورد دوستانه با مردم
۱۶۲	۴. مشورت با مردم
۱۶۳	۵. شرافت زیست محیطی
۱۶۴	۶. رفع نیازمندی
۱۶۵	۷. آزادی عمل و بیان
۱۶۶	سخن پایانی

۱۶۷	منابع و مأخذ
۱۷۲	تحلیل محتوا
۱۷۴	الزامات نرم افزاری و فرهنگی تحقق آرمان شهر رضوی/ حسین زمانی
۱۷۴	چکیده
۱۷۶	مقدمه
۱۸۱	ضرورت تمدن سازی دینی
۱۸۳	تبیین مسئله تحقیق
۱۸۴	تمدن سازی دینی و الزامات آن
۱۸۴	اشاره
۱۸۶	۱. انتخاب مصالح و مواد صالح و سالم
۱۹۱	۱. طراحی نقشه تمدن اسلامی
۱۹۷	نگاهی اجمالی به مهندسی فرهنگی
۱۹۹	الزامات فرهنگی تحقق آرمان شهر
۱۹۹	اشاره
۲۰۱	۱. فرهنگ عبادی
۲۰۲	۲. فرهنگ اقتصادی
۲۰۳	۳. فرهنگ اجتماعی
۲۰۴	۴. فرهنگ سیاسی
۲۰۵	روند شکل گیری فرهنگ دینی
۲۰۸	نتیجه گیری
۲۱۰	منابع و مأخذ
۲۱۱	تحلیل محتوا
۲۱۳	درباره مرکز

تا آرمان شهر رضوی : مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی جلد 1

مشخصات کتاب

سرشناسه : همایش علمی - کاربردی ... تا آرمان شهر رضوی (دومین : 1387 : مشهد)

عنوان و نام پدیدآور : ... تا آرمان شهر رضوی: مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی

... تا آرمان شهر رضوی / به اهتمام محمد عیسی نژاد .

مشخصات نشر : تهران: بنیاد پژوهش های اسلامی: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، شعبه خراسان رضوی: سازمان فرهنگی و تفریحی شهرداری مشهد، -1388

مشخصات ظاهری : 5 ج: مصور، نقشه.

شابک : دوره : 7-300-971-964-978 ؛ ج. 1 : 7-201-971-964-978 ؛ ج. 2 : 7-300-971-964-978 ؛ ج. 3 : 7-978-964-301-971-964

وضعیت فهرست نویسی : فایا

یادداشت : ج. 2-4 (چاپ اول: 1388).

موضوع : مدینه فاضله -- جنبه های مذهبی -- اسلام -- کنگره ها

شناسه افزوده : عیسی نژاد، محمد، 1342 -

شناسه افزوده : سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد

شناسه افزوده : حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. شعبه خراسان رضوی

شناسه افزوده : بنیاد پژوهش های اسلامی

رده بندی کنگره : 1387 8/BP230/12

رده بندی دیویی : 297/483

شماره کتابشناسی ملی : 1783426

خیراندیش دیجیتالی: انجمن مددکاری امام زمان (عج) اصفهان

ویراستار کتاب: خانم شهناز محققیان

ص: 1

اشاره

... تا آرمان شهر رضوی

مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی .... تا آرمان شهر رضوی

جلد اول

ص: 3

همایش علمی - کاربردی .... تا آرمان شهر رضوی (دومین: 1387: مشهد).

... تا آرمان شهر رضوی: مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی ... تا آرمان شهر رضوی / به اهتمام محمد عیسی نژاد - مشهد بنیاد پژوهش های اسلامی، 1388.

4 ج.

(شابک ج 1) -7-2011-971-964-978 ISBN

(شابک دوره 4 جلدی) -6-282-971-964-978 ISBN 4Vol set

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

1. مدینه فاضله - - جنبه های مذهبی - - اسلام - - کنگره ها. الف. عیسی نژاد، محمد، 1342 - . ب. سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد. ج. عنوان.

BP 230/12 / ه81387

کتابخانه ملی ایران

297/483

1783426

... تا آرمان شهر رضوی

جلد اول

مجموعه مقالات ارائه شده به دومین همایش علمی - کاربردی .... تا آرمان شهر رضوی

به اهتمام سید محمد عیسی نژاد

چاپ اول: 1388 / 1000 نسخه

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش های اسلامی مشهد صندوق پستی 366-91735

حق چاپ محفوظ است

تحلیل مفهومی آرمان شهر رضوی / محمدرضا برات نژاد...8

تأثیر فطرت و فرهنگ در پیدایی آرمان شهر قرآنی / محمد باقر آخوندی...30

درآمدی بر شناخت آرمان شهر مادی و آرمان شهر الهی / علی الهی خراسانی...51

مشهد، آرمان شهر اسلامی (شاخصه های آرمان شهری) / محمدرحیم رهنما...74

مطالعه تطبیقی حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی حقوق اجتماعی) / خدیجه هاشمی

پیش نیازها و الزامات فرهنگی و نرم افزاری تحقق آرمان شهر رضوی / حسین زمانی...160

«ایده مطلق» در حکمت نظری و «آرمان شهر» در حکمت عملی از مباحثی است که فیلسوفان پیرامون آن بحث کرده اند و به واقعیتی ذهنی و دست نیافتنی ناظر و به «ناکجا آباد» معنا شده است. دغدغه فطری بشر از روزگار اسطوره ها تا دوران آغازین عقلانیت در دوران باستان؛ یعنی از تالس و هراکلیتس تا افلاطون که به ایده پردازی جامعه آرمانی پرداخته همواره آن بوده است که باید در پس این زندگی روزمره حقیقتی دیگر را پی گرفت. طرح ایده آخر الزمان و منجی در ادیان نیز از نیاز فطری آدمی در هر روزگار حکایت می کند.

آرمان در اندیشه اسلامی نه چون وجود مثلی افلاطون است که تنها در عالم بالاتر می توان بدان دست یافت بلکه واقعیتی است که باید در این عالم به دست آورد و هرکس به اندازه استعداد خود از این واقعیت بهره ای دارد آرمان در اندیشه اسلامی یک پدیده فرهنگی و تمدنی است نه یک واقعه فکری - فلسفی که تنها در محافل فلسفی قابل طرح باشد.

تحقق آرمان شهر، همان تجلی الهی خلافت انسان (إِنِّي جَاعِلُكَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) در زمین می باشد که در قرآن از آن به "حياة طیبه" و "بلدة طیبه" یاد شده است. این پروژه در قالب سیره رفتاری و علمی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام در زندگی فردی و اجتماعی و سیاسی، متجلی شده است.

مدینه النبی صلی الله علیه و اله و کوفه، دیار حکومت الهی امام علی علیه السلام، دو نمونه از عینیت شهر آرمانی است. مصداق اکمل شهر آرمانی، آرمان شهر حکومت جهانی حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) می باشد که تا زمان تحقق آن دیده گشاده ایم. دو تجربه و

یک مدل که به صورت نظری در تفکر شیعی آمده، الگوی شهر اسلامی است.

وقوع انقلاب اسلامی و طرح نظریه ولایت فقیه و شکل‌گیری ساختارهای سیاسی و اجتماعی جدید در ایران در راستای آرمان شهر اسلامی بوده و همایش‌هایی از این دست با هدف عملیاتی کردن همان هدف مقدس و الهی طراحی و اجرا می‌شود.

از سویی دیگر، تدوین منظومه فرهنگ شهروندی به عنوان یک سند الگو و فرادستی در رهبری برنامه ریزی‌های اجرایی شهری و ارتقای فرهنگ شهروندی به عنوان مهمترین مأموریت سازمان فرهنگی - تفریحی شهرداری مشهد وامدار تولید چهارچوب نظری و فکری این حوزه بر پایه اندیشه دینی و اسلامی است.

دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی به عنوان نهادی علمی - دینی که مدیریت علمی و اجرایی همایش «... تا آرمان شهر رضوی» را به عهده گرفته است، دستیابی به این مهم را با امیدواری شایان همراه ساخته است.

اصلی که در برگزاری دومین همایش «... تا آرمان شهر رضوی» در دستور کار قرار دارد کاربردی بودن دستاوردهای آن است تا مورد استفاده اتاق فکر حوزه‌های اجرایی شهرداری مشهد قرار گیرد.

چکیده

یکم: تعریف آرمان شهر

اصل واژه utopia یونانی است و معنی آن «جایی که وجود ندارد» یا «ناکجاآباد» می باشد. آرمان شهر نمادی از یک واقعیت آرمانی و بدون کاستی است همچنین می تواند نمایانگر حقیقتی دست نیافتنی باشد.

دوم: ویژگی های آرمان شهر

1. تأثیر پذیری از اوضاع و احوال اجتماعی: آرمان شهرها بازتاب شرایط عینی جامعه اند. نویسندگان یا طراح آرمان شهر که از اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه خویش یا از اوضاع حاکم بر جهان ناخرسند است و شرایط عینی را با تصورات ذهنی و آرمان های مجرد خویش ناسازگار می یابد می کوشد با طرحی آرمانی وضع موجود را نفی و ارزش های آن را انکار کند.

2. انزوا: طراح آرمان شهر معمولاً نگران تأثیر جوامع دیگر بر شهر آرمانی خویش است. برای پرهیز از چنین خطری است که بسیاری از طراحان آرمان شهر جامعه یا شهر آرمانی را با ابعادی کوچک در نظر می گیرند یا جایگاه آن را در مکانی دوردست قرار می دهند یا آمد و شد باشندگان را با بیگانگان محدود می کنند.

3. ایستایی: اگر به پیروی از تاریخ گرایان برای تاریخ هدف و غایتی قائل شویم و فرجام آن را کمال جامعه انسانی و رستگاری فرد و جامعه بدانیم آرمان شهر نقطه پایان پویش تاریخ است به دیگر سخن بن بستی است که تاریخ بشری در آن از حرکت باز می ایستد؛ زیرا آرمان شهر تصویری از کمال مطلق است و حرکت از کامل به کامل از دیدگاه منطق ناشدنی است.

ص: 8

4. برابری: در بیشتر شهرهای آرمانی برابری اصلی عمده به شمار رفته است.

5. هماهنگی: در آرمان شهر تأکید بر هماهنگی حتی بر اندیشه برابری پیشی می گیرد. شهر آرمانی شهر نظم و هماهنگی است هر کار و رفتاری طبق قانون یا سنت باید هماهنگ و همانند با همه شهروندان صورت گیرد.

سوم: ویژگی های آرمان شهر رضوی

1. اگرچه اوصاف جامعه آرمانی در بیانات امام رضا علیه السلام جامعه ای مطلوب و آرمانی را تصویر می کند لکن این جامعه ای است که می تواند تحقق خارجی یابد.

2. آرمان شهر در عین حال که جامعه ای آرمانی و خیالی را به نمایش می گذارد بازتاب شرایط عینی جامعه است. اگر از این منظر به آرمان شهر رضوی بنگریم، می توان نوعی انتقاد از وضع موجود را در توصیف آن مشاهده کرد.

3. هر یک از طراحان آرمان شهر صفت ممیزه و ویژگی بارزی برای آرمان شهر خود بیان کرده اند که گویای دغدغه مهم آن هاست آرمان شهر رضوی جامعه ای است دینی و اسلامی که بر اساس آموزه های دین اسلام شکل گرفته و بیش از هر چیزی دغدغه انسان سازی دارد و می خواهد آدمیان را به سوی کمالات انسانی هدایت کند.

4. دو صفت برابری و هماهنگی با دیگر اوصاف این جامعه همخوانی زیادی دارد؛ چرا که هماهنگی در میان انسان ها و نیز ارکان جامعه از لوازم بقای هر نوع جامعه ای است و مساوات و برابری میان انسان ها نیز در متون و منابع دینی و اسلامی مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. اما نمی توان گفت این جامعه ایستا و یا منزوی است. این جامعه ایستا نمی تواند باشد؛ چرا که کمالات آدمی را نمی توان دارای حد و اندازه ای دانست و آدمیان تا در این جهان زندگی می کنند می توانند به سوی کمال حرکت کرده و جامعه انسانی نیز نمی تواند در وضعیت خاصی توقف نماید و از طرفی منزوی نیز نیست؛ چرا که وقتی قرار است فی المثل دانش را از هر جای عالم که باشد بگیرد و برای خود محدودیتی در فراگیری دانش نمی بیند و نیز داعیه دعوت همه آدمیان را به سوی فلاح و رستگاری دارد نمی تواند در را به روی خود ببندد و از تعامل با دیگر جوامع خودداری کند آرمان شهر رضوی به دلیل این که واجد

همه صفات کمالیه است از چنان هاضمه قوی برخوردار است که آمیزش با دیگر انسان ها و جوامع را خطری برای انحراف خود نمی بیند.

ص: 10

آرمان شهر یا ناکجا آباد یا مدینه فاضله، کشوری خیالی است که در آن جا زندگانی مردم قرین رستگاری است. جایی است دست نیافتنی که تصویر آن در افق آرزوی آدمی، همواره نمونه خیر برین و زیبایی و کامیابی است. آدمی در درازنای تاریخ همواره آرزومند دستیابی به جامعه ای بوده که در آن دل خواسته هایش را تحقق بخشد، در فضای بایسته اش استعدادهای خود را از قوه به فعل درآورد و کمال معنوی را با آرامش روحی و بی نیازی مادی در آمیزد. اما بیان این آرزو بر حسب زمان و مکان جلوه ها داشته و به مقتضای پیشرفت عقلی و تجربی آدمی و به تناسب شناخت او از جهان پیرامونش رنگ ها پذیرفته است آرمان شهر که وضعیتی خیالی است فراسوی واقعیت است. دورنمایی است وسوسه انگیز از جهان آرزوها (اصیل، 1381: 17). در این مقاله هدف ما آن است تا با بهره گیری از ادبیات آرمان شهر و سخنان منقول از امام رضا علیه السلام به توضیح و تحلیل مفهومی آرمان شهر رضوی نایل

شویم.

تعریف آرمان شهر

اصل واژه utopia یونانی است و معنی آن «جایی که وجود ندارد» یا «ناکجا آباد» می باشد آرمان شهر نمادی از یک واقعیت آرمانی و بدون کاستی است. همچنین می تواند نمایانگر حقیقتی دست نیافتنی باشد. امروزه این واژه اغلب در جهت نشان دادن رؤیای کمال اجتماعی که امکان وصول بدان نیست همچنین تعبیه خیالی و غیر قابل تحقق سازمان سیاسی، اجتماعی و اقتصادی

ص: 11

به کار می آید. با این همه باید پذیرفت هر طرح که در جهت بهبود اوضاع سیاسی و اجتماعی ارائه می شود به منظور تعبیه نظم است که موجود نیست. هر مصلح اجتماعی نیز باید بر مدلی آرمانی تکیه کند که برایش همچون قاعده عمل به کار می آید ترقی انسانیت صورت وقوع نمی یابد مگر آن که غایتی در نظر باشد و با آن راهی به سوی بهبود و یا آرمانی خاص جست و جو شود. از همین رو است که باید از جهتی گفت ناکجا آباد برای حرکت جامعه ضرورت دارد حتی آنان که چون مارکس آن را محکوم کرده اند تا حدود زیادی متأثر از آن بوده اند (آلن بیرو: 443)

تاریخچه آرمان شهر

نخستین متفکری که اندیشه آرمانی را بر برهان عقلی استوار کرد افلاطون (347-327 پ. م) فیلسوف یونانی بود کتاب جمهوریت او با بحث درباره مفهوم درست عدالت آغاز می شود و در روندی منطقی به شیوه هم پرستی (دیالوگ) به پیش می رود و در جست و جو برای شناخت عدالت راستین جامعه ای آرمانی طرح می افکند (اصیل، 1381: 18). در سده های میانه که تمدن غربی روی به افول نهاد درخشش تمدن و فرهنگ اسلامی آغاز گشت. در اوج این تمدن بود که ابونصر فارابی حکیمی فرزانه از خاور ایران اندیشه آرمان شهری را در آثار خود از جمله در کتاب «اندیشه های اهل مدینه فاضله» مطرح ساخت و جامعه ای آرمانی بر پایه اندیشه فلسفی و در قالب مفاهیم افکند (اصیل، 1381: 19)

شریعت پی آرمان شهر به معنای امروزی، برگرفته از واژه اتوپیا نام کتاب «توماس مور»

نویسنده و فیلسوف سده پانزدهم و شانزدهم انگلستان است. در این کتاب- که در سال 1516م انتشار یافته -جامعه ای سعادت‌مند در جزیره ای خیالی وصف شده مانند همه آرمان شهرها واکنش ذهن عصیانگر نویسنده در برابر ناروایی های روزگار است (اصیل 1381: 19).

یک قرن پس از ناکجا آباد توماس مور فرانسیس بیکن (1561-1626) مدینه فاضله دیگری ترتیب داد و کتاب او که سه سال پس از مرگ او در 1629م منتشر شد «آتلانتیس نو» نام داشت ناکجا آباد مور جامعه ای سیاسی است، ولی ناکجا آباد بیکن جامعه ای علمی است چون راز بهروزی انسان در شناخت و تغییر طبیعت است، علوم تجربی در جامعه نورواج تام دارند. اما شناخت و تغییر طبیعت نباید مایه دگرگونی نظام اجتماعی شود (بارنز و بکر، 1375: 361). یکی از معاصران بیکن توماس کامپانلا بود که به فرقه دومینکن تعلق داشت و در ایتالیا می زیست وی در زندان کتابی به نام «شهر خورشید» نوشت. در این کتاب مدینه فاضله ای که سخت از نظایر خود متفاوت است وصف شده است. مثلاً نظام اجتماعی شهر خورشید نسبت به بیگانگان سخت گیر نیست. (بارنز و بکر، 1375: 362)

مدینه فاضله دیگر از آن جیمز هارینگتون (1611-1677م) بود. مدینه فاضله او در سال 1656 به نام Oceana منتشر شد. این کتاب مفصل است و از جمهوریت افلاطون و جامعه اسپارتیان باستان الهام گرفته است. جامعه آرمانی او از تغییر گریزان است (بارنز و بکر، 1375: 363)

1. تأثیر پذیری از اوضاع و احوال اجتماعی:

"طراح آرمان شهر می خواهد تصویر جامعه ای کامل را عرضه کند که در آن سعادت انسان تامین می شود. اما او انسان اجتماعی است و از تأثیر اجتماع و معیارها و هنجارهای رایج آن برکنار نیست اندیشه هر قدر مجرد باز بر پیشینه ذهنی و تجربی اندیشنده استوار است اصیل (1381: 26). آرمان شهرها بازتاب شرایط عینی جامعه اند. نویسندگان یا طراح آرمان شهر که از اوضاع سیاسی اجتماعی و اقتصادی جامعه خویش یا از اوضاع حاکم بر جهان ناخرسند است و شرایط عینی را با تصورات ذهنی و آرمان های مجرد خویش ناسازگار می یابد، می کوشد با طرحی آرمانی وضع موجود را نفی و ارزش های آن را انکار کند. در این صورت آرمان شهر تنها وسیله گذار از عینیت به ذهنیت و پناه بردن به تخیل صرف نیست بلکه بازآفرینی ذهنی جامعه است به قصد انتقاد از نظام مستقر و محکی است برای سنجش وضع موجود و آشکار ساختن نارسایی ها و ناروایی هایش اصیل (1381: 27)"

2. انزوا:

"طراح آرمان شهر معمولاً نگران تأثیر جوامع دیگر بر شهر آرمانی خویش است زیرا نظام سیاسی نیز تابع قانون کلی حاکم بر نظام هاست و با محیط تبادل اندیشه و اطلاعات می کند. از این رو باشندگان شهر در برابر هجوم هنجارها و ارزش های جوامع دیگر دگرگونی می پذیرند و جامعه به تدریج خلوص و پاکی ای را که مورد نظر طراح بوده است از دست می دهد. برای پرهیز از چنین خطری است که بسیاری از طراحان آرمان شهر جامعه یا

شهر آرمانی را با ابعادی کوچک در نظر می گیرند یا جایگاه آن را در مکانی دور دست قرار می دهند یا آمد و شد باشندگان را با بیگانگان محدود می کنند اصیل (1381: 30)"

3. ایستایی:

"اگر به پیروی از تاریخ گرایان برای تاریخ هدف و غایتی قائل شویم و فرجام آن را کمال جامعه انسانی و رستگاری فرد و جامعه بدانیم آرمان شهر نقطه پایان پویش تاریخ است به دیگر سخن، بن بستی است که تاریخ بشری در آن از حرکت باز می ماند زیرا آرمان شهر تصویری از کمال مطلق است و حرکت از کامل به کامل از دیدگاه منطق ناشدنی است. از این روی دولت آرمانی دگرگونی نمی پذیرد و اگر بپذیرد این دگرگونی به سوی بدتر شدن است (اصیل 1381 (32))"

4. برابری:

"در بیشتر شهرهای آرمانی برابری اصلی عمده به شمار رفته است (اصیل، 1381: 32)."

5. هماهنگی:

"در آرمان شهر تأکید بر هماهنگی حتی بر اندیشه برابری پیشی می گیرد شهر آرمانی شهر نظم و هماهنگی است هر کار و رفتاری طبق قانون یا سنت باید هماهنگ و همانند با همه شهروندان صورت گیرد. از امور سیاسی و داد و ستد و ازدواج و آموزش تا خوردن و آشامیدن با نظارت دولت یا جامعه و با ضوابط و هنجارهای یکسان و تغییر ناپذیر تعیین می شود هر آن چه این هماهنگی را تهدید کند از جامعه طرد می شود (اصیل، 1381: 33)."

1. عقل

صدیق و رفیق هر مردی عقل اوست و دشمن او جهل و نادانی اوست (صدوق، جلد دوم: 263).

نخستین اثر عقل و خرد بعد از ایمان به خداوند محبت و لطف و دوستی با مردم است و همچنین نیکی و رسانیدن خیرات به نیکوکاران و بدکاران (عطاردی: 254)

عقل هیچ مرد مسلمانی به کمال نمی رسد مگر این که در وی ده خصلت باشد: از وی همیشه آرزوی خیر داشته باشند و از شرش در امان باشند خیر دیگران در نظرش زیاد جلوه کند و خیر خودش را اندک شمارد. اگر از وی هر حاجتی را بخواهند خسته نشود و از طلب علم در حال حیات افسرده نگردد، نیازمندی در راه خدا از بی نیازی در نزد او محبوب تر باشد و ذلت و خواری در راه خدا از عزت به دست آوردن در نزد دشمنان خدا نزد او گرامی تر باشد گم نامی نزد او گواراتر باشد از شهرت هر کس را بنگرد با خود بگوید او از من بهتر و پرهیزکارتر است (عطاردی: 466)

هر کس از کارها عبرت گیرد بینا می شود و هر کس در امور بینا شد عقل و فهمش زیاد می گردد. دوستی با جاهل آدمی را در زحمت و رنج می اندازد (عطاردی: 492).

دانش مانند گنجی است که کلید آن سؤال است. خداوند شما را رحمت کند هرچه می خواهید برسید و بر دانش خود بیفزایید؛ در پرسش های علمی چهار نفر مأجورند: سؤال کننده، معلم، شنونده، پاسخ دهنده (عطاردی: 256).

دانش گمشده مؤمن است؛ دانش را فراگیرید ولو نزد مشرک باشد شما شایسته تر از اوید (عطاردی: 493)

3. تواضع

حدّ تواضع آن است که نوعی با مردم رفتار کنی که دوست داری مردم با تو رفتار کنند (صدوق، ج 2: 287)

تواضع این است که به مردم حق دهی همان طور که انتظار داری مردم به تو حق دهند. تواضع در جاتی دارد یکی از آن ها این است که مرد قدر خود را بشناسد و دلش آرام گیرد و با مردم آن طور عمل کند که انتظار دارد مردم با او معامله کنند. اگر از کسی بدی دید با نیکی او را جبران کند خشم خود را فروبرد و از مردم در گذرد و خداوند نیکوکاران را دوست دارد (عطاردی: 447)

4. قناعت

قناعت آدمی را از هر لغزش نگه می دارد عزت و قدرت در این است که انسان از زیاده روی و افزایش و فراهم آوردن بیش از آن چه احتیاج دارد خودداری کند و در نزد اهل دنیا خضوع و خشوع نکند (عطاردی: 489). قناعت، نفس آدمی را از خطا و لغزش نگاه می دارد و موجب می شود که انسان به جمع ثروت و مال و اندوختن منال نپردازد و خود را نزد اهل دنیا خوار

نسازد. قناعت را فقط دو نفر می پیروند: کسی که در پی آخرت باشد و به مال اندک اکتفا کند و شخص کریمی که خویشتن را والاتر از این می داند که به پلیدی دنیا آلوده سازد (عطاردی: 446)

5. حسن خلق

همواره خوش اخلاق باشید که صاحب اخلاق خوب جایش در بهشت است و از اخلاق بد دوری کنید که صاحب خلق بد در دوزخ است (عطاردی: 481)

6. سخاوت

سخی طعام مردم را می خورد تا مردم طعام او را بخورند و بخیل طعام مردم را نمی خورد تا طعام او را نخورند... سخی نزدیک به خداست و نزدیک به بهشت و مردم بخیل دور از خداست و دور از بهشت و مردم... سخاوت درختی است در بهشت هر کس به شاخه ای از آن بیاویزد به بهشت درآید (صدوق، ج 1: 251)

7. حیا

از مثل های پیغمبران چیزی باقی نماند مگر این سخن که: (إِذَا لَمْ تَسَّ تَحِيٍّ فَأَفْعَلْ مَا شِئْتَ)؛ اگر حیا نداری و از ننگ و عار نمی ترسی هر کاری خواهی بکن (صدوق، ج 2: 294)

8. راست گویی و امانت داری

به کثرت نماز و روزه و حج کسی گول نخورید و کثرت عبادت و شب زنده داری شما را نفریبد بنگرید به راست گویی و ادای امانت اشخاص؛ اگر

کسی دارای این صفات باشد، قابل اعتماد است (عطاردی: 448)

هرکس با مردم به راستی سخن گوید مردم او را از خود می دانند (عطاردی: 490)

9. نظافت و بوی خوش

نظافت از اخلاق انبیاست (مدیر شانه چی، 1371: 117).

سزاوار نیست انسان بوی خوش را از خود دور سازد و اگر ممکن نشود یک روز در میان عطر زند و گرنه هر جمعه این کار را ترک نکند (صدوق، ج 1: 212)

10. شجاعت و ترسی

اشاره

ترس آدمی را مأیوس می کند و اشخاص ترسو دنبال هیچ کاری نمی روند. فرصت ها را دریابید که در فرصت ها منافع زیادی هست (عطاردی: 493).

11. پرهیز از مال اندوزی

مال جمع نمی شود مگر به پنج خصلت بخل بسیار آرزوی طولانی، حرص زیاد قطع رحم و ترجیح دادن دنیا بر آخرت (صدوق، ج 1: 210).

(ب) نحوه تعامل مردم با یکدیگر

1. احسان و نیکوکاری نسبت به یکدیگر

بهترین و گرامی ترین مردم آن کسی است که کارهای نیک انجام دهد و از درماندگان و ناتوانان حمایت کند و به آنان مساعدت نماید و کوشش داشته باشد حوائج مستمندان و نیاز تهیدستان را برآورد، و هر چه بتواند در ایام زندگی خود دوستان متعددی به دست آورد و بعد از درگذشت دوستان

برای آن ها طلب مغفرت . کند هر کس به حقوق برادران دینی خود برسد و حوائج آنان را برآورد خداوند او را به خود نزدیک می کند و او را گرامی می دارد (عطاردی: 491).

2. هدیه دادن به یک دیگر

احسان کن و به هدیه بفرست هر عمل نیکو را به اهل آن و غیر اهل آن؛ اگر دیگران اهل عمل نیکو نباشند تو اهل این عمل نیکو باشی (صدوق، ج 2: 304)

نیک متاعی است هدیه چه آن کلید حوائج است هدیه کینه را از سینه ها می برد (صدوق، ج 2 : 308)

3. مهمان نوازی

به کار نگرفتن مهمان

برای حضرت رضا علیه السلام مهمانی رسید. شب هنگام امام با وی گفت و گو می کرد ناگهان چراغ اتاق نورش کم شد مهمان خواست چراغ را اصلاح کند. امام او را بازداشت و خود چراغ را اصلاح کرد و سپس فرمود: ما خاندان، مهمان خود را به خدمت گزاری و انمی داریم (عطاردی: 710).

حقوق مهمان

از حقوق مهمان این است که او را تا در منزل مشایعت کنی (عطاردی: 710)

4. قدردانی از مردم

هر کس از منعم سپاسگزاری نکند از خداوند متعال سپاس گزاری نکرده است (عطاردی: 484)

5. مشورت با مردم

هر کس رأی و نظریه تو را در صلاح و مصلحت خود قبول نکرد، تو هم به نظریات او گوش نده و در انتظار باش که شری او را اصلاح کند؛ و هر کس کاری را از راهش طلب کند لغزش پیدا نمی کند و اگر لغزش یابد، راه چاره بر او بسته نمی گردد (عطاردی: 489).

6. نحوه سخن گفتن درباره مردم و با مردم

ابراهیم بن عباس می گوید هرگز ندیدم که حضرت رضا علیه السلام درباره کسی سخن ناروا گوید و هر کس با وی صحبت می کرد آن حضرت به سخنان او گوش می داد و تا مطلب او تمام نمی شد سخن او را قطع نمی کرد. هر کس از وی درخواستی داشت در صورتی که قدرت و توانایی داشت خواسته او را انجام می داد. در مجلسی که می نشست هرگز پای خود را دراز نمی کرد و در مقابل همنشین خود تکیه نمی داد ... به مردم زیاد احسان می کرد و در نهانی صدقه می داد و اتفاق می نمود و در شب های تاریک بر اتفاق و صدقات خود می افزود (عطاردی: 64-65).

7. چگونگی رفتار با والدین و خویشاوندان

خداوند متعال مرا به سه چیز فراخواند و سه چیز دیگر را با آن مقرون ساخت خداوند امر به نماز و زکات کرده؛ هر کس نماز بخواند و زکات ندهد خداوند نماز او را قبول نمی کند نیز امر کرد که شکر او و پدر و مادر خویش را گزارد؛ و هر کس شکر والدین خود را به جای نیاورد شکر خدا را نیز نگزارده است. خدا فرمان داد که از او بترسند و صله ارحام به جای آورند؛ و هر کس صله

ارحام به جای نیاورد از خداوند نترسیده است (عطاردی: 442-443).

اگر مردی از عمرش سه سال مانده باشد و او صله رحم انجام دهد، خداوند عمر سه ساله او را به سی سال تبدیل می کند و مشیت خود را به کار می بندد (عطاردی: 439)

با خویشاوندانت ارتباط برقرار کن و رفت و آمد نما هر چند به شربت آبی باشد. بهترین نوع صله رحم بر طرف ساختن آزار و اذیت از آن هاست (عطاردی: 441)

ج) حکومت و نحوه تعامل با حاکمان

1. حاکم عادل و ظالم

هرگاه ظالمی پس از ظالمی از ظالمی به حکومت برسد حق نصف می گردد اگر عادل پس از عادل والی شود حق به اعتدال می رسد هرگاه عادل پس از ظالمی حاکم شود، حق راحت می گردد و اگر عبدی پس از آزادی والی شود حق به رقیق اسارت در می آید (عطاردی: 471)

2. نحوه تعامل با حاکمان

کسی که خشنود کند سلطانی را (یعنی صاحب قدرتی را) به چیزی که خدا را به غضب آورد از دین خدای بزرگ خارج شده است (صدوق، ج 2: 305).

با حاکم و زمامدار در آغاز کار و هنگامی که هنوز وضع او روشن نشده و بر کارها تسلط پیدا نکرده رفت و آمد و همکاری نکنید (عطاردی: 489)

با حاکم و سلطان با بیم و هراس رفت و آمد کنید و با دوستان با فروتنی زندگی نمایید و با دشمنان با احتیاط رفتار کنید و با عموم مردم با

جمع بندی و نتیجه گیری

1. میان آن چه آرمان شهر نویسان در باب جامعه آرمانی بیان داشته اند و جامعه آرمانی، رضوی شباهت ها و تفاوت هایی وجود دارد آرمان شهر کشوری خیالی است که در آن جا زندگانی مردم کامل و قرین رستگاری است؛ همچون اسطوره هاست که آدمیان آمال و آرزوهای دست نیافتنی خود را در آن می بینند.

آیا آرمان شهر رضوی نیز چنین جایی است؟ آیا امام رضا علیه السلام نیز در پی توصیف جامعه ای خیالی بوده است؟ پاسخ این سؤال نمی تواند مثبت باشد. اگر چه اوصاف جامعه آرمانی در بیانات امام رضا علیه السلام جامعه ای مطلوب و آرمانی را تصویر می کند لکن این جامعه می تواند تحقق خارجی یابد. همان گونه که امامان معصوم شیعه و از جمله امام رضا علیه السلام اسطوره های مجسم و تحقق یافته اند (یعنی انسان های کاملی که بشر آرزوی رسیدن به کمالات آن ها را دارد)، جامعه مورد نظر اینان نیز در عین آرمانی بودن تحقق یافتنی است.

آرمان شهر در عین حال که جامعه ای آرمانی و خیالی را به نمایش می گذارد بازتاب شرایط عینی جامعه است آرمان شهر بازآفرینی ذهنی جامعه است به قصد انتقاد از نظام مستقر و معیاری است برای سنجش وضع موجود و آشکار ساختن نارسایی ها و ناروایی هایش.

اگر از این منظر به آرمان شهر رضوی بنگریم می توان نوعی انتقاد از وضع موجود را در توصیف آن مشاهده کرد بارزترین ویژگی که می تواند بیان گر انتقاد از وضع موجود باشد در نحوه تعامل مردم با حاکمان جلوه دارد امام

رضا علیه السلام در عصر هارون و به ویژه خلافت و سلطنت مأمون عباسی می زیست. از آن جایی که این خلافت و سلطنت نا مشروع بود امام رضا علیه السلام مردم را از این که در صدد جلب رضایت حاکمان باشند بر حذر می داشت. اگر چه این سخن به صورت مشروط بیان شده و این هشدار مشروط به خشم خداوند شده است لیکن پیداست که رضایت حاکمان بنی عباس در تقابل با رضایت خداوندی بود و لذا می تواند به معنای نهی مطلق از هرگونه جلب رضایت آنان باشد دوران امامت امام رضا علیه السلام همزمان است با مرگ هارون و ظهور نزاع بر سر خلافت میان فرزندان مأمون و امین و برای مدتی جامعه اسلامی شاهد حاکمیتی دوگانه است تا این که با شکست امین خلافت در اختیار مأمون قرار می گیرد. در چنین اوضاع و احوالی این توصیه امام به مردم که "با حاکم و زمامدار در آغاز کار و هنگامی که هنوز وضع او روشن نشده و بر کارها تسلط پیدا نکرده رفت و آمد و همکاری نکنید" کاملاً هشدار دهنده است. بسیار کسان بودند که به تصور این که احتمالاً امین خلیفه خواهد شد باب همکاری

با او را گشودند و پس از شکستش عقوبت دیدند و پشیمان شدند.

افزون بر این امام رضا علیه السلام توصیه ای دارد که در همه زمان هایی که حاکمان جبار بر مردم مسلط اند صادق است (البته بیشتر نمایانگر اوضاع و احوال حکومت در عصر بنی عباس است) و آن این است که "با حاکم و سلطان با بیم و هراس رفت و آمد کنید" چرا که بر رفتار سلاطین منطق مشخصی حاکم نیست سعدی نیز گفته است: "از تلّون احوال پادشاهان باید بر حذر بود چرا که گاهی به سلامی برنجند و به دشنامی خلعت دهند".

پیداست که جامعه آرمانی رضوی از حیث سیاسی نقطه مقابل این ویژگی ها قرار می گیرد؛ یعنی حکومتی که جلب رضایت حاکمان آن در تقابل با رضایت خداوند نباشد و حاکمان آن خود دغدغه رضایت خداوند را ندارند، نه تنها لازم نیست که مردم با بیم و هراس با آنان رفت و آمد کنند که بدون لکنت زبان از حقوق خویش دفاع می کنند.

2. هر یک از طراحان آرمان شهر ویژگی بارزی برای آرمان شهر خود بیان کرده اند که گویای دغدغه مهم آن هاست؛ چنان که افلاطون در آرمان شهر خود بیشتر در جست و جوی عدالت است و فارابی - فیلسوف مسلمان - جامعه ای آرمانی بر پایه اندیشه فلسفی و در قالب مفاهیم شریعت پی می افکند ناکجا آباد «مور» جامعه ای سیاسی است ولی ناکجا آباد «بیکن» جامعه ای علمی است.

درباب آرمان شهر رضوی چه می توان گفت؟ به نظر می رسد در آرمان شهر رضوی غالب این دغدغه ها را می توان ملاحظه کرد و البته مطلوبات دیگری که کمتر مورد توجه دیگر آرمان شهر نویسان واقع شده است. آرمان شهر رضوی جامعه ای است دینی و اسلامی که براساس آموزه های دین اسلام شکل گرفته و بیش از هر چیزی دغدغه انسان سازی دارد و می خواهد آدمیان را به سوی کمالات انسانی هدایت کند لذا در وهله اول صفات والای انسانی مورد توجه است که در رأس آن ها صفت عقل قرار می گیرد راه زیاده شدن عقل عبرت گیری در کارهاست که سبب بینایی آدمی می شود و عقل او را فزونی می بخشد. اهتمام به علم و دانش دیگر صفت مردمان ساکن در آرمان شهر رضوی است که در بیانات امام رضا بر آن تأکید فراوان رفته است. اگر کانت در طلیعه

ظهور جامعه مدرن گفت که جرأت پرسیدن داشته باشید و این توصیه او سرآغاز روزگار نوی در زندگی غربیان شد سال ها پیش از او امام رضا علیه السلام دانش را مانند گنجی می داند که کلید آن سؤال است.

تواضع دیگر صفت انسان های ساکن این جامعه است و تواضع تعریفی کاملاً روشن و عملی دارد: «نوعی با مردم رفتار کن که دوست داری مردم مثل آن با تو رفتار کنند.» پیداست که اگر همین یک صفت - که در دنیای کنونی به عنوان اصل زرین یا طلایی اخلاق از آن یاد شده است - در میان آدمیان رواج یابد دنیایی بس مطلوب را پدید خواهد آورد که با آن چه در حال حاضر آدمیان با آن مواجه اند فاصله ای طولانی دارد قناعت ورزی حسن خلق با دیگران، سخاوت، حیا، صداقت و راستگویی، رعایت بهداشت و نظافت و استعمال بوی خوش، شجاعت و پرهیز از مال اندوزی از دیگر صفات انسان هایی است که می خواهند در این جامعه آرمانی زندگی کنند.

ساکنان آرمان شهر رضوی در مقام تعامل با شهروندان (به ویژه خویشاوندان و بالأخص والدین خود) می بایست به نکات مهمی توجه کنند؛ احسان و نیکوکاری نسبت به یکدیگر هدیه دادن به یکدیگر مهمان نوازی و رعایت حقوق مهمان، قدردانی و سپاس گزاری از مردمی که برای انسان کاری انجام می دهند مشورت با مردم پیوند و ارتباط با خویشاوندان و نگاه داری حرمت والدین و مانند آن ها از دیگر صفات اهل این مدینه فاضله است.

3. آخرین نکته قابل ذکر این است که کسانی که به توصیف مدینه فاضله یا آرمان شهر پرداخته اند بر چند ویژگی دیگر نیز انگشت تأکید نهاده اند که از

جمله آن ها وجود برابری، هماهنگی، ایستایی و انزوا می باشد. آیا آرمان شهر رضوی واجد همه این صفات است؟

* از آن چه ما از مجموع بیانات امام رضا علیه السلام دریافت کردیم نمی توان قضاوت صریحی در باب این ویژگی ها کرد اما می توان گفت دو صفت برابری و هماهنگی با دیگر اوصاف این جامعه همخوانی زیادی دارد؛ چرا که هماهنگی در میان انسان ها و نیز ارکان جامعه از لوازم بقای هر نوع جامعه ای است و مساوات و برابری میان انسان ها نیز در متون و منابع دینی و اسلامی مورد تأکید فراوان قرار گرفته است.

این جامعه ایستا نیز نمی تواند باشد؛ چرا که کمالات آدمی را نمی توان دارای حد و اندازه ای دانست و آدمیان تا در این جهان زندگی می کنند می توانند به سوی کمال حرکت کنند و جامعه انسانی نیز نمی تواند در وضعیت خاصی توقف نماید و از طرفی منزوی نیز نیست؛ چرا که وقتی قرار است دانش را از هر جای عالم که باشد بگیرد و برای خود محدودیتی در فراگیری دانش نمی بیند (و نیز داعیه دعوت همه آدمیان را به سوی فلاح و رستگاری دارد) نمی تواند در را به روی خود ببندد و از تعامل با دیگر جوامع خودداری کند.

آرمان شهر رضوی به دلیل این که واجد همه صفات کمالیه است از چنان هاضمه قوی برخوردار است که آمیزش با دیگر انسان ها و جوامع را خطری برای انحراف خود نمی بیند.

1. آلن بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی.
2. اصیل، حجت الله، آرمان شهر در اندیشه ایرانی، نشر نی، تهران، چاپ دوم، 1381.
3. بارنز وبکر، تاریخ اندیشه اجتماعی، ترجمه جواد یوسفیان و علی اصغر مجیدی، انتشارات امیر کبیر چاپ سوم، 1375
4. صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ترجمه محمدتقی اصفهانی مشهور به آقا نجفی، انتشارات علمیه اسلامیّه، چاپ دوم، 1364
5. عطاردی، عزیزالله، اخبار و آثار حضرت رضا علیه السلام (ترجمه کتاب مسند الرضا)، ناشر کتابخانه صدر تهران.
6. مدیر شانه چی، کاظم، چهل حدیث حضرت رضا علیه السلام، آستان قدس، چاپ دوم، 1371.

ویژگی های اخلاقی مردم: عقل، علم آموزی، تواضع، قناعت، حسن خلق، سخاوت، حیا، راستگویی و امانت داری، نظافت و بوی خوش، شجاعت و نترسی، پرهیز از مال اندوزی.

نحوه تعامل مردم با یکدیگر: احسان و نیکوکاری نسبت به یکدیگر، هدیه دادن به یک دیگر، مهمان نوازی، قدردانی از مردم، مشورت با مردم، نگفتن سخن ناروا درباره مردم و نیکو سخن گفتن با مردم، شکر والدین، صله ارحام و ارتباط با خویشاوندان.

حکومت و نحوه تعامل با حاکمان: حاکم عادل است، تعامل با حاکمان بر اساس تکلیف الهی صورت می گیرد، جلب رضایت حاکمان آن، در تقابل با رضایت خداوند قرار ندارد و حاکمان آن خود دغدغه جلب رضایت خداوند را دارند.

چکیده

این مقاله درباره تأثیر فرهنگ و فطرت در شکل گیری شهر و پس از آن آرمان شهر قرآنی است. بدین منظور آیات شریفه قرآن مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت آرمان شهر مورد نظر قرآن با دو ویژگی اساسی مشخص گردیده است آرمان شهر مورد نظر قرآن فقط در ذهن وجود ندارد بلکه در گذشته بارها تحقق یافته و این شاء الله در آینده نیز محقق خواهد شد. همچنین هیچ منعی برای تحقق آن در زمان حاضر مادی که آن دو ویژگی به منصف ظهور رسند نیست این نوشتار طرح ایده ای در چگونگی تحقق آرمان شهر قرآنی است.

ص: 30

در تعریف شهر چهار جهت گیری کلی وجود دارد گروهی از جامعه شناسان شهر را مبتنی بر اندازه و تراکم جمعیت تعریف می کنند؛ بعضی تعریف نهادی را در شهر ملاک عمل می دانند؛ دسته ای دیگر شهر را بر اساس شیوه های رفتاری معین و مشخص و گروهی نیز شهر را مبتنی بر وجوه فرهنگی خاص تعریف می کنند. (1) بر همین مبنا سه پارادایم عمده در جامعه شناسی شهری شکل گرفته است:

1- پارادایم جبرگرایی یا اکولوژیکی که مدعی است شهرنشینی بر اثر افزایش اندازه و تراکم جمعیت به وجود می آید و زمینه اختلالات ساختاری و روانی شهرنشینان را فراهم ساخته باعث تضعیف پیوندهای عاطفی که در روستا به فراوانی یافت می شود می گردد.

2- پارادایم ترکیبی، ضمن ردّ نظر جبرگرایان بر پیوندهای اجتماعی قوی و گروه های به هم پیوسته متعدد اشاره می کند که شهر را شکل می دهند و در عین حال به دلیل نمایان نبودن این پیوندها و گروه ها باید آن ها را کشف کرد.

3- پارادایم خرده فرهنگی سنتزی از دو پارادایم قبلی است و معتقد است تراکم و تجمع جمعیت در شهر باعث به وجود آمدن خرده فرهنگ های مجزا و مشخص می شود که هر کدام از آن ها نظم اخلاقی و هنجارهای خاص خود را دارند و گاه مشکلاتی که پارادایم جبرگرایی معتقد بود در شهر به وجود

ص: 31

می آید، از طریق همین خرده فرهنگ های نابهنجار شکل می گیرد. (1)

مقاله حاضر با در نظر داشتن این پیشینه، در توضیح نظر قرآن مجید درباره شکل گیری اجتماع شهری سعی دارد؛ و با بهره گیری از تفاسیر مجمع البیان المیزان نمونه و راهنما شهر آرمانی مورد نظر قرآن را ترسیم خواهد کرد. روش تحقیق به کار گرفته شده در این مقاله روش نظریه grounded theory کدگذاری مبتنی بر مفاهیم و مقولات خواهد بود اهمیت چنین تحقیقی آن گاه نمایان تر خواهد شد که بر شهرهای امروز دنیا و به ویژه شهرهای مسلمان نشین نظری اجمالی داشته باشیم مشکلات نابسامانی ها و پلشتی های بسیاری که امروز دامن مردم شهرنشین را گرفته به قدری عمیق و اساسی است که جست و جوی راه و چاره آن دغدغه اکثریت جامعه شناسان سیاستمداران و برنامه ریزان شهری است. از آن جا که موضوع این مقاله بازگشت به اصل و اساس فرهنگ دینی؛ یعنی قرآن کریم به عنوان آخرین و کامل ترین ذخیره الهی است راه حل آن متفاوت و شفافبخش خواهد بود.

تأثیر فطرت و فرهنگ در پیدایی شهر

قرآن کریم در آیه 213 سوره بقره می فرماید: (كَأَنَ النَّاسَ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيهِمْ مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

ص: 32

"مردم قبل از بعثت انبیاء همه یک امت بودند خداوند به خاطر اختلافی که در میان آنان پدید آمد انبیایی به بشارت و انداز برگزید و با آنان کتاب را به حق نازل فرمود تا طبق آن در میان مردم و در آن چه اختلاف کرده اند حکم کنند. این بار در خود دین و کتاب اختلاف کردند و این اختلاف پدید نیامد مگر از ناحیه کسانی که اهل آن بودند و انگیزه شان در اختلاف حسادت و طغیان بود. در این هنگام بود که خدا کسانی را که ایمان آوردند در مسائل مورد اختلاف به سوی حق رهنمون شد و خدا هر که را بخواهد به سوی صراط مستقیم هدایت می کند."

اکثر مفسران این آیه شریفه را آیه ای می دانند که دلیل تشریع دین را بیان فرموده و لذا مباحث تفسیری ذیل آن در همین راستا آمده است. در صدر این آیه نکته ای وجود دارد که می توان چگونگی پیدایی اجتماع شهری را از آن استفاده کرد. کلمه "أُمَّة"، از مادّة "ام" در لغت به معنای قصد است و در اصطلاح بر تعدادی از انسان ها اطلاق می شود که انگیزه و هدف مشترکی دارند و از این رو روابط اجتماعی بین آن ها دوستانه و مبتنی بر صمیمیت است. البته أمة در آیات قرآن گاه بر فرد (1) گاه بر زمان نسبتاً طولانی (2) و گاه بر ملت و دین (3) ص: 33

1- (إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) (120) (نحل/ 120)

2- (وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ) (45) (يوسف/ 45)

3- (إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) (92) (مومنون 52) - (إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) (92) (انبیاء/ 92)

اطلاق شده (1) که موضوع بحث این مقاله نیست براساس این آیه، مردم در گذشته اُمّةً وَاحِدَةً بودند؛ به عبارت دیگر دارای انگیزه و اهداف مشترکی بودند و در وحدت یکپارچگی و وفاق کامل به سر می بردند. هیچ گونه تضاد و تعارض فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مشاجره و اختلاف در مذهب و عقیده بین آن ها وجود نداشت زندگی آن ها ساده و ابتدایی، تمایلات، خواسته ها و نیازهای آن ها شبیه به هم و ابتدایی بود فطرت آن ها دست نخورده و خدا را طبق همین فطرت عبادت می کردند به دلیل شباهت در خواسته ها تمایلات و نیازها هیچ کس برای دیگری مزاحمت ایجاد نمی کرد و همه همراه و همسوی با یک دیگر به سوی هدفی مشترک در حرکت بودند. (2) در این شرایط واقعاً مردم "اُمّةً وَاحِدَةً" بودند و طبق بعضی از روایات احتمالاً این دوره از زمان حضرت آدم علیه السلام تا زمان حضرت نوح علیه السلام بوده است. (3) به تدریج شرایط دگرگون شد در جامعه ای که انگیزه ها و، اهداف مشترک و روابط

دوستانه بود به دلیل افزایش جمعیت و متنوع شدن خواسته ها و تمایلات یک گروه به گروه های متعدد تبدیل شد که اهداف انگیزه ها تمایلات و خواسته های هر کدام از این گروه ها و اعضای آن ها متفاوت و گاه در تضاد با همدیگر قرار می گرفت تنوع در گروه ها و به تبع آن اهداف و انگیزه ها باعث

ص: 34

1- تفسیر المیزان ج دوم؛ تفسیر نمونه، ج سوم؛ تفسیر راهنما ج دوم؛ تفسیر پرتوی از قرآن، ج دوم ص 108

2- تفسیر المیزان ج دوم؛ تفسیر نمونه، ج دوم.

3- تفسیر نور الثقلین ج اول ص 208، همچنین نگاه کنید به تفسیر پرتوی از قرآن، ج دوم و تفسیر جوامع الجوامع، ج اول.

بر هم خوردن نوع روابط اجتماعی بین آن ها شد. روابط اجتماعی غیر دوستانه و گاه خصمانه گردید این شرایط تضادهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی را دامن زد و جامعه پر از تنش و کشمکش گردید. بروز این تضاد در جامعه امری ضروری و طبیعی بود؛ چرا که با توسعه و پیشرفت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، خواسته ها و نیازهای انسان متفاوت و گاه در تضاد با یکدیگر قرار می گیرد (1) این جا بود که انسان به قوانین و تعلیمات انبیاء نیاز پیدا کرد: (فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ) انبیا نیز آمدند تا (لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ).

بروز تضاد و تعارض اجتماعی و اقتصادی در جامعه باعث نزول شریعت برای رفع این تضادها و تعارضات گردید؛ به عبارت دیگر از نظر قرآن کریم وقتی جامعه دچار تعارض، اجتماعی، فرهنگی و ... گردد تنها از طریق دین می توان آن را مجدداً به وحدت و وفاق سوق داد؛ چرا که دین الهی منطبق با فطرت اوست. پس از نزول دین ایمان به انبیای الهی و تمسک به تعالیم آن ها تضادهای اجتماعی و فرهنگی را به وفاق و یکپارچگی تبدیل کرد، اما این وفاق و انسجام مجدداً خدشه دار گردید. بروز دومین تضاد به هیچ وجه طبیعی نیست و ناشی از حسادت و طغیان نخبگان و علمای آن جامعه است (وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ)

این موضوع هم نشان دهنده شکل گیری مدیریت و رهبری در شهر و هم نشان دهنده بر هم خوردن، وفاق همبستگی و انسجام مبتنی بر دین در جامعه

ص: 35

شهری به وسیلهٔ نخبگان فرهنگی و مذهبی است. در نتیجه مجدداً تضادهای اجتماعی و فرهنگی در جامعه شکل گرفته گسترش می یابند. بنابراین مانع اصلی بر سر شکل گیری جامعه دینی و تحقق اهداف دین در جامعه شهری نخبگان فرهنگی اجتماعی و دینی هستند که عنصر حسد و سرکشی در آن ها بیشتر از دیگران تقویت شده است به همین ترتیب نخبگان و علمایی که دچار "بغی" نیستند، در ایجاد جامعه ای سالم تأثیر دارند و می توانند انسجام و همبستگی اجتماعی را تقویت کنند و جامعه ای یکپارچه و منسجم بسازند.

بر این اساس، می توان نتیجه گرفت جامعه اولیه ساده ابتدایی و مردم آن دارای اهداف، انگیزه ها، تمایلات، خواسته ها و نیازهایی مشابه و مشترکی بودند که به تدریج به جامعه ای پیچیده و دارای تنوع گروهی با تكثر اهداف، انگیزه ها، تمایلات، خواسته ها و نیازهایی که گاه با همدیگر در تضاد قرار داشتند تبدیل می شود بر اثر بروز تضادهای مختلف اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و سیاسی در جامعه جدید که بر اثر افزایش جمعیت به وجود آمد، خواسته ها و اهداف الهی تحت الشعاع قرار گرفت و بعثت انبیاء برای رفع همین تضادها صورت گرفت. گرچه با ظهور انبیای الهی و ایمان مردم به آن ها انسجام و همبستگی اجتماعی به جامعه بازگشت لکن در این جامعه نخبگان مدیران و رهبرانی ظهور کردند که خواست آن ها با خواست انبیای الهی در تعارض قرار گرفت و چون حسادت و طغیانگری در وجود خود داشتند، شعله تضادها و کشمکش های اجتماعی را برافروختند.

شاخص جامعه جدید (که آن را جامعه شهری می توان خواند) این است که در

آن گروه های اجتماعی متعدد و دارای اهداف و انگیزه های متفاوت و گاه متضاد ظهور می کند و با ظهور نخبگان رهبران و مدیران تضاد و کشمکش در اجتماع جدید عنصر اصلی قرار می گیرد.

اکنون به بعضی از مهم ترین نکاتی که از این آیه و آیه شریفه 19 سوره یونس (1) می توان استخراج کرد اشاره می کنیم:

جامعه اولیه دارای وحدت و یکپارچگی فرهنگی، اجتماعی و مذهبی بود.

در جامعه اولیه هیچ گونه تضاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی وجود نداشت.

بروز تضاد فرهنگی و اقتصادی بر اثر پیشرفت و توسعه جامعه امری طبیعی است.

نخبگان فرهنگی، اجتماعی و دینی در جامعه شهری به وجود می آیند.

در جامعه شهری، تنها دین، وفاق و همبستگی اجتماعی را فراهم می کند.

مدیریت و رهبری در شهر شکل می گیرد و رهبری دینی می تواند تضادها را حل و فصل کند.

شکل گیری جامعه بدون کشمکش و تضاد اجتماعی، جامعه ایده آل و

ص: 37

1- (وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ) (19) (یونس / 19)؛ مردم (در آغاز) امتی واحد بودند و سپس اختلاف کردند، و اگر فرمانی از طرف پروردگار تو (درباره عدم مجازات آنان) نبود، در آن چه اختلاف داشتند میان آن ها داوری می کرد.

آرمانی مبتنی بر دین است.

بروز تضادهای فرهنگی و برهم خوردن وحدت نمادین جامعه به وسیله نخبگان فرهنگی ممکن می شود.

بروز تضادهای فرهنگی و فکری پس از بروز تضادهای اجتماعی و حل و فصل آن ها میسر می شود.

مانع اصلی شکل گیری جامعه آرمانی دین نخبگان فرهنگی هستند.

شکل گیری جامعه ای عاری از تضادهای طبقاتی و اجتماعی تنها بر مبنای دین ممکن می شود.

تضادهای فرهنگی تنها از سوی نخبگان فرهنگی به وجود می آید.

حسد و سرکشی نخبگان فرهنگی دو عامل اساسی بروز تضادهای فرهنگی در جامعه است.

نخبگان فرهنگی و علما در شکل گیری جامعه ای سالم و صالح و یا جامعه ای فاسد تأثیری تعیین کننده دارند.

رهبران الهی همواره در پی تبلیغ و شکل دادن به جامعه ای واحد و مبتنی بر دین بوده اند. (1)

چگونگی پیدایی آرمان شهر

تاکنون مشخص شد که جامعه اولیه به دلیل داشتن هدف و انگیزه مشترک در انسجام و همبستگی کامل به سر می برد؛ اما به تدریج که اهداف، انگیزه های

ص: 38

فردی و اجتماعی، متعدّد، متنوّع و متضاد شد، جامعه از گروه های متفاوت و گاه متضاد تشکیل و به تضادها و تعارضات گوناگونی دچار می شود در این هنگام دین به فریاد جامعه می رسد و سبب فروکش کردن شعله تضادها و کشمکش های اجتماعی و اقتصادی می شود. اما مجدداً حسادت و طغیان نخبگان فرهنگی و علمای جامعه شعله های تضاد و کشمکش را شعله ور کند و مانع شکل گیری جامعه ای ایده آل و آرمانی مورد نظر دین می شوند. این بدان معنی است که اگر نخبگان و علما این دو ویژگی سوء را نداشته جز تحقق اهداف دین چیزی در سر نپرورانند جامعه ایده آل شکل می گیرد همین نکته مهم و اساسی در آیه 110 سوره آل عمران آمده است:

(كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ) (110)؛

"شما بهترین امتی بودید که برای مردم پدید آمدید چون امر به معروف و نهی از منکر می کنید و به خدا ایمان دارید و اگر اهل کتاب هم ایمان می آوردند، برایشان بهتر بود لیکن بعضی از آنان مؤمن و بیشترشان فاسق اند."

خطاب "كُنْتُمْ" در این آیه شریفه به مؤمنین است و به همین خاطر "للناس" شامل سایر مردم می شود بر مبنای آن چه درباره "أُمَّة" در مطالب پیش گفته آمد، مؤمنان در میان همه مردم بهترین گروهی هستند که دارای اهداف و انگیزه های مشترک و واحدی بوده و با همدیگر روابط صمیمانه و دوستانه برقرار نموده اند این ویژگی های مؤمنان نشان می دهد که آن ها اولاً: اهدافشان مشترک؛

ثانیاً با همدیگر در کنش متقابل اجتماعی اند و ثالثاً نسبت به جمع خویش تعلق خاطر دارند پس به معنای واقعی گروه اجتماعی را شکل می دهند. به عبارت دیگر تفکیک نقش در میان آن ها صورت گرفته و رهبری واحد در میان آن ها به وجود آمده و تمام تلاش و کوشش آن ها تحقق اهداف دین است.

گروه مؤمنان با ساختاری منسجم یکپارچه و اهداف، انگیزه ها، تمایلات و نیازهای مشترک و مبتنی بر دین برای سایر مردم الگو هستند.

گرچه این جامعه مانند جامعه اولیه در انسجام و همبستگی به سر می برد و اهداف و انگیزه های اعضای آن مشترک و مشابه است لکن جامعه ای پیچیده و پیشرفته است که اعضای آن از آگاهی های مختلف برخوردارند و چون دین ارائه شده بر فطرت آن ها فطرتی است، (1) پس از ورود در جامعه یکپارچگی و انسجام را به ارمغان می آورد نخبگان علما و رهبران این جامعه نیز حسود و طغیانگر نیستند تا جامعه را مجدداً به تضاد و تعارض دچار کنند؛ به عبارت دیگر دین تمام حیات آن ها را در بر گرفته و هیچ هدف و انگیزه ای جز دین ندارند. مصداق بارز جامعه الگو و مورد نظر این آیه جامعه ای است که به رهبری آخرین پیامبر الهی صلی الله علیه و آله در صدر اسلام شکل گرفت، اما چون بسیاری از مفسران به انسلاخ زمان از "کُنْتُمْ" اعتقاد دارند (2)، تحقق شهر آرمانی در زمان

ص: 40

1- (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) (30/روم)؛ پس روی خود به سوی دین حنیف کن که مطابق فطرت خداست؛ فطرتی که خدا بشر را بر آن فطرت آفریده و در آفرینش خدا دگرگونی نیست این است دین مستقیم، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

2- تفسیر المیزان، ج سوم و تفسیر نمونه، ج سوم

اکنون سؤال این است که مؤمنان چه ویژگی هایی داشته باشند تا اجتماع آن ها الگو و نمونه باشد؟ قرآن مجید در همین آیه فرموده است: (تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ) نظارت اجتماعی و ایمان به خدا، دو ویژگی اساسی است که گروه مؤمنان را به جامعه ای آرمانی و الگو تبدیل کرده است. نظارت اجتماعی ابزاری است که رفتارهای مردم را در کانال های مقبول مورد انتظار جامعه قرار می دهد (1) و با جامعه پذیری و اجتماعی شدن از بدو تولد آغاز می گردد چنان چه جامعه پذیری به شکل کامل صورت گیرد و فرد ارزش ها، هنجارها و باورهای جامعه خویش را به گونه ای درونی کند که جزو ذات او قرار گیرند در حقیقت او نظارت اجتماعی را درونی کرده و قوی ترین ابزار کنترلی در او شکل گرفته است. کما این که در دومین ویژگی مورد نظر این آیه همین معنی لحاظ گردیده است. کسی که به خدا ایمان آورده خدا محور همه وجود او را شکل می دهد و او هیچ استقلالی برای خویش قائل نیست و همواره ذات اقدس الهی را ناظر بر خویش می داند او عالم را محضر خدا می داند و در محضر خدا به خود هیچ گونه کجی و انحراف را اجازه نمی دهد. حتی او از لحظه ای غفلت از ذات بیکران الهی نگران است و همواره خود را بر غفلت های پیش آمده شماتت می کند چنین فردی قوی ترین، مؤثرترین، روزآمدترین و دائمی ترین ابزار کنترلی را در اختیار دارد. لذا همواره مواظب خویش است تا برای رابطه او با خدایش مشکلی ایجاد نگردد. و چون همه

ص: 41

افراد جامعه مؤمنان چنین حالتی دارند خود کنترلی به طور عام در جامعه فراگیر می شود.

اگر جریان جامعه پذیری به طور کامل هم صورت نگرفته و تعهد کافی در افراد ایجاد نگردیده باشد جامعه از طرق دیگر به پاسداری از ارزش ها و هنجارهای خویش می پردازد که شامل نظارت اجتماعی به صورت رسمی و غیر رسمی می شود. چنان چه نظارت اجتماعی به عنوان اولین نقش افراد جامعه نهادینه گردد پایبندی به فرهنگ و ایمان تقویت و کج رفتاری و انحراف در جامعه کاهش خواهد یافت. این موضوع در سطحی کلان از انحطاط اجتماعی و فرهنگی پیشگیری خواهد کرد پایداری در نظارت اجتماعی انسجام و همبستگی اجتماعی را افزایش می دهد و زمینه رشد و پویایی فرهنگی را فراهم می کند. در چنین شرایطی تعادل اجتماعی برقرار و نظام اجتماعی از استحکام و ثبات برخوردار می شود.

نظارت اجتماعی در بسیاری آیات قرآن مورد تأکید است و آثار و پیامدهای فراوانی دارد که به بعضی از آن ها اشاره می کنیم:

1. نظارت اجتماعی، زمینه پایبندی به ارزش ها و هنجارها را فراهم می کند (بقره/238).

2. نظارت اجتماعی باعث انسجام و همبستگی اجتماعی می شود (بقره/104).

3. نظارت اجتماعی سبب رشد و پویایی فرهنگی و اجتماعی می شود (آل عمران/104)

4. نظارت اجتماعی، سبب جلوگیری از کجروی و انحرافات می شود (اعراف/164).
5. نظارت اجتماعی، سبب جلوگیری از انحطاط اجتماعی می شود (اعراف/165).
6. نظارت اجتماعی، ملاک برتری جوامع از همدیگر است (آل عمران/110).
7. نظارت اجتماعی، از نقش های همه اعضای جامعه بدون توجه به جنسیت است (مائده/79 و 80)
8. نظارت اجتماعی، ملاک ظهور جامعه آرمانی است (آل عمران/110).
9. نظارت اجتماعی، مهمترین مشخصه جامعه قرآنی و بارزترین نقش مؤمنان است (توبه/71)
10. نظارت اجتماعی، از مکانیسم های حفظ تعادل اجتماعی است (یس/20).
11. نظارت اجتماعی، از نابودی و انقراض فرهنگ و جامعه جلوگیری می کند (هود/116)
12. نظارت اجتماعی، باعث جلوگیری از سلطه بیگانه می شود (شعراء/179)
13. نظارت اجتماعی، از قوم گرایی و خود برتری بینی جلوگیری می کند (آل عمران/77)
14. ترک نظارت اجتماعی، توسط علما و نخبگان فرهنگی باعث تغییر

15. نظارت اجتماعی، باعث استحکام نظام اجتماعی می شود (آل عمران / 111).

16. نظارت اجتماعی، باعث استحکام بخشی به هویت دینی می شود (آل عمران / 115)

17. نظارت اجتماعی، باعث از میان رفتن ربا در نظام اقتصادی می شود (بقره/278).

18. نظارت اجتماعی، باعث ایجاد تعهد در افراد نسبت به حقوق یک دیگر می شود (1) (بقره/282).

در حقیقت ایمان به خدا اساس جامعه مؤمنان است و نظارت اجتماعی، وظیفه پاسداری از آن را بر عهده دارد. ایمان و نظارت اجتماعی با یک دیگر رابطه ای دیالکتیک دارند و هر کدام اسباب تقویت و پایداری دیگری را فراهم می کند. اگر ایمان به خدا ایجاد گردد زمینه ثبات و استحکام شخصیتی افراد را فراهم می کند و در شرایط ناامن، احساس امنیت و در شرایط بحرانی، پایداری و مقاومت را برای افراد جامعه به ارمغان می آورد. ایمان به خدا زمینه مودت و دوستی تعمیم یافته در جامعه را فراهم می کند و افزایش می دهد چنین شرایطی باعث خواهد شد وفق و یکپارچگی در جامعه روز به روز افزایش یابد و ماندگاری فرهنگی و اجتماعی تقویت گردد. به بعضی دیگر از آثار

ص: 44

ایمان با بهره‌گیری از آیات شریفه قرآن به صورت خلاصه اشاره می‌کنیم:

1. ایمان، باعث برقراری روابط عاطفی و دوستانه افراد با همدیگر می‌شود (حجرات/10)
  2. ایمان، باعث استحکام شخصیت و عدم تزلزل ذهنی در شرایط سخت و دشوار می‌شود (فتح/4).
  3. ایمان، باعث ایجاد احساس امنیت و آرامش در فرد و جامعه می‌شود (زخرف/69).
  4. ایمان، باعث افزایش شناخت در انسان می‌شود (تغابن/11)
  5. ایمان، باعث تقویت پایداری و مقاومت افراد در برابر ناملایمات و سختی‌ها می‌شود و سختی‌ها نیز باعث تقویت ایمان در افراد می‌شوند (تغابن/11)
  6. ایمان، زمینه رفاه اقتصادی و اجتماعی را فراهم می‌کند (صافات/184).
  7. ایمان، باعث بقا و ماندگاری فرهنگ می‌شود (انبیاء/6).
  8. ایمان، زمینه هنجار شکنی، گناه و انحراف را از میان می‌برد (1) (زمر/13)
- بر خلاف تمام نظریاتی که تا کنون درباره جامعه (شهر) آرمانی ارائه گردیده شهر آرمانی مورد نظر قرآن مجید تنها در ذهن باقی نمی‌ماند و در گذشته تحقق یافته و در آینده نیز تحقق می‌یابد جست و جو در تاریخ نمونه‌هایی بی‌بدیل را به ما نشان می‌دهد که دو ویژگی جامعه آرمانی را در حدّ اعلی

ص: 45

داشته اند. جامعه ای که حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام، خانواده و یاران با وفایش در مدت کمی از مدینه به مکه و از آن جا تا کربلا و روز عاشورا تشکیل دادند (1) نمونه ای آرمانی است که تحقق یافته و برای تمام بشریت راهنما و سعادت آفرین است در آینده نیز با ظهور منجی عالم بشریت این آرمان شهر شکل می گیرد و اساس آن همین دو ویژگی مورد نظر قرآن مجید (نظارت اجتماعی و ایمان به خدا) خواهد بود.

نکته آخر آن که آرمان شهر تنها توسط مؤمنان مسلمان شکل می گیرد و اهل کتاب مادامی که خویش را مزین به این دو ویژگی نکنند، به تشکیل چنین جامعه ای قادر نخواهند بود. گرچه آن ها ممکن است قادر باشند نظارت اجتماعی را در بخش هایی از جامعه خویش به اجرا گذارند لیکن ایمان آن ها به خداوند هنگامی محقق خواهد شد (مبتنی بر آیه 6 سوره صف (2)) که حداقل به شریعت پیامبر خویش ایمان آورند و خبری را که انبیاشان از ظهور پیامبر اسلام داده اند تصدیق کنند. اگر این پیام را تصدیق کنند ایمان به خداوند در آن ها محقق خواهد شد و آن ها نیز از آن ، پس در گروه مؤمنان داخل اند و قادر خواهند بود جامعه آرمانی مورد نظر قرآن را شکل دهند.

ص: 46

1- بحار الأنوار، ج 44، ص 329

2- (وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سَيِّءُ خَرُّ مُبِينٍ) (6) (صف/6)؛ و چون عیسی ابن مریم به بنی اسرائیل گفت: من فرستاده خدا به سوی شما میام در حالی که کتاب آسمانی قبل از خود یعنی تورات را تصدیق دارم و به آمدن رسولی بعد از خودم که نامش احمد است بشارت می دهم، ولی همین که آیات روشن برایشان آورد گفتند: این سحری است آشکار.

این نگاه به توسعه و پیشرفت نگاهی از درون و برگشت به از درون و برگشت به خود است براساس نگاه قرآن الگوگیری توسعه ای خارج از گروه مؤمنان در جامعه دینی قابل تحقق نیست. نکته جالب دیگر این که الگوی مورد نظر قرآن تنها انسان را محور قرار می دهد و ابزار و تکنولوژی را در ساختن جامعه الگو دخیل نمی داند.

نتیجه

1. مبتنی بر آیات قرآن مجید جامعه اولیه که در وحدت و یکپارچگی به می برده به تدریج با تغییر فرهنگ، دچار تضاد گردیده و گروهی واحد با انگیزه و هدفی مشترک به گروه های متفاوت با انگیزه ها و اهداف متفاوت و گاه متضاد تبدیل گردید. بعثت انبیاء انسجام و همبستگی اجتماعی مبتنی بر فرهنگ دین را مجدداً به جامعه بازگرداند؛ لیکن این بار نخبگان و رهبران به خاطر حسادت و طغیانی که در خود داشتند جامعه را به تضاد و کشمکش دچار کردند. جامعه مؤمنان به دلیل برخورداری از فرهنگ یکپارچه دینی مبتنی بر فطرت اهدافی واحد و دو ویژگی نظارت اجتماعی و ایمان به خدا جامعه آرمانی و الگو را شکل می دهند. در این جامعه سرمایه اجتماعی بسیار بالاست چرا که روابط آن ها با یکدیگر عاطفی دوستانه و تعمیم یافته است و نسبت به همدیگر در همه زمینه ها اعتماد دارند گرچه در این جامعه - بر خلاف جوامع دیگر - سرمایه اجتماعی تابع سرمایه اقتصادی نیست، لیکن خود زاینده رفاه و رونق اقتصادی و مادی است به گونه ای که تقویت کننده ایمان به خداوند و مجری نظارت اجتماعی هستند امروز نیز جامعه شناسان

شهری علاج ترس و احساس ناامنی فراگیر مردم شهرنشین در دنیای صنعتی را به بنا کردن دیوارهای بلند و تشدید مراقبت ها نمی دانند بلکه علاج را در تقویت سرمایه اجتماعی و گسترش روابط عاطفی و دوستانه بین مردم و رهبران می دانند. (1)

2. شبکه های اجتماعی که در این جامعه شکل می گیرند به صورت خودکار حفظ و نگهداری و باز تولید سرمایه اجتماعی را بر عهده دارند و به صورت دیالکتیک زمینه تقویت و پایداری ایمان به خدا را فراهم می کنند.

3. زیر ساخت های شهری اعم از ساختارهای اداری، خیابان ها، میادین، اماکن عمومی، بازار، بوستان ها و ... همگی تقویت کننده ایمان به خداوند و مجری نظارت اجتماعی هستند.

4. چون این جامعه بر فرهنگ دینی مبتنی و دین هم با فطرت انسان منطبق است یا تضادی در آن وجود ندارد خود زمینه تقویت و پایداری ایمان را فراهم می کند.

5. آخرین نکته این است که چنانچه افراد جامعه از دو ویژگی مورد نظر قرآن در حد کمال برخوردار نباشند وجود رهبری برخوردار از این ویژگی ها می تواند به تدریج جامعه ای الگو و نمونه را شکل دهد.

ص: 48

1- نظر اجتماعی شهر (شهر، خود و جامعه)، میشل باندز.

1. براساس آیات قرآن، جامعه اولیه که در وحدت و یکپارچگی به سر می برده به تدریج با تغییر فرهنگ، دچار تضاد گردید، و گروهی واحد با انگیزه و هدفی مشترک به گروه های متفاوت با انگیزه ها و اهداف متفاوت و گاه متضاد تبدیل گردید بعثت انبیاء انسجام و همبستگی اجتماعی مبتنی بر فرهنگ دین را مجدداً به جامعه بازگرداند، لیکن این بار نخبگان و رهبران به خاطر حسادت و طغیانی که در خود داشتند جامعه را به تضاد و کشمکش دچار کردند جامعه مؤمنان به دلیل برخورداری از فرهنگ یکپارچه دینی مبتنی بر فطرت اهدافی واحد و دو ویژگی نظارت اجتماعی و ایمان به خدا جامعه آرمانی و الگورا شکل می دهند.

در این جامعه سرمایه اجتماعی بسیار بالاست؛ چرا که روابط آن ها با یکدیگر عاطفی، دوستانه و تعمیم یافته است و نسبت به همدیگر در همه زمینه ها اعتماد دارند.

گرچه در این جامعه - بر خلاف جوامع دیگر - سرمایه اجتماعی تابع سرمایه اقتصادی نیست لیکن خود زاینده رفاه و رونق اقتصادی و مادی است، به گونه ای که تقویت کننده ایمان به خداوند و مجری نظارت اجتماعی هستند.

امروز نیز جامعه شناسان شهری علاج ترس و احساس ناامنی فراگیر مردم شهرنشین در دنیای صنعتی را به بنا کردن دیوارهای بلند و تشدید مراقبت ها نمی دانند بلکه علاج را در تقویت سرمایه اجتماعی و گسترش روابط عاطفی و دوستانه بین مردم و رهبران می دانند.

2. شبکه های اجتماعی که در این جامعه شکل می گیرند به صورت خودکار حفظ و نگه داری و بازتولید سرمایه اجتماعی را بر عهده دارند و به صورت دیالکتیک، زمینه تقویت و پایداری ایمان به خدا را فراهم می کنند.

3. زیر ساخت های شهری (اعم از ساختارهای اداری، خیابان ها و میادین، اماکن عمومی، بازار، بوستان ها و...) همگی تقویت کننده ایمان به خداوند و مجری نظارت اجتماعی هستند.

4. چون این جامعه بر فرهنگ دینی مبتنی و دین هم با فطرت انسان منطبق است یا تضادی در آن وجود ندارد خود زمینه تقویت و پایداری ایمان را فراهم می کند.

5. چنان چه افراد جامعه از دو ویژگی مورد نظر قرآن در حد کمال برخوردار نباشند وجود رهبری برخوردار از این ویژگی ها می تواند به تدریج جامعه ای الگو و نمونه را شکل دهد.

ص: 50

درآمدی بر شناخت آرمان شهر مادی و آرمان شهر الهی (گام نظری برای تحقق آرمان شهر رضوی) / علی الهی خراسانی

*درآمدی بر شناخت آرمان شهر مادی و آرمان شهر الهی (گام نظری برای تحقق آرمان شهر رضوی) / علی الهی خراسانی (1)

چکیده

انسان، دارای نظام اراده هاست. جریان اراده می تواند در مسیر حق و تسلیم باشد یا در راه عصیان خدا قرار گیرد روح تمدن غرب عصیان و استکبار در برابر خداست. آرمان شهر مادی که بر اساس تمدن غرب شکل می گیرد و عده های غرب را در صحنه خارج نشان می دهد امنیت روانی و روحی کرامت انسانی و آزادی در آرمان شهر مادی به صورت دروغین وجود دارد. دین در آرمان شهر مادی نشان عقب ماندگی و تحجر است.

با وقوع انقلاب اسلامی تمدن مادی غرب دچار چالش گردید و طرح آرمان شهر الهی شکل گرفت که به توسعه پرستش خدا می اندیشد برای تحقق آرمان شهر الهی باید در عرصه اجتماعی تحولاتی را ایجاد کرد و نیز به فقه حکومتی رسید.

کلیدواژه ها: تمدن غرب، آرمان شهر، تمدن مادی، توسعه ماده، پرستش خدا

ص: 51

از رنسانس و پایه گذاری تمدن جدید غرب - انسان با مفاهیمی پس زیست کرد که رنگی از خدا و دین نداشت جهان مدرن مبانی و آرمان خود را بر اراده انسان سایه انداخت و آرمان شهری را برای او ترسیم نمود که خدا تنها یک حس و تجربه مقدس (بدون هیچ کارایی این جهانی) بود. در این مقاله، در پی آن هستیم اساس و مبانی آرمان شهر مادی را با آرمان شهر الهی مقایسه نماییم تا در به دست آوردن آرمان شهر خویش دچار التقاط و کجراهه نشویم و بتوانیم در مسیر شدن گام برداریم و الگویی به دور از تقلید کورکورانه از جهان غرب برای اداره شهر و کشور ارائه دهیم.

پیش فرض های کلامی

انسان یک منظومه اراده دارد و اراده او در حالات روحی وی تاثیر می گذارد؛ به گونه ای که اخلاق انسان بر مدار اراده اش شکل می گیرد و حساسیت های روحی و اوصاف انسان به اراده بر می گردد حتی فکر و اندیشه و ادراکات او با اراده ای که دارد هماهنگ و در هم تنیده اند.

البته انسان دارای اراده ای مستقل از خداوند نیست بلکه انسان وقتی امری را اختیار نماید ربوبیت خداوند به نسبت او را امداد می کند. این گونه نیست که برابر با آن چه او خواسته خداوند به او اعطا کند فرعون به دنبال از میان برداشتن حضرت موسی بود اما امداد نمی شد تنها به همان نسبتی که امداد می شد اراده او واقع می گردید بنابراین جریان اراده، با امداد الهی تناسب دارد.

اراده ای که انسان دارد یک اراده تاریخی به شمار می رود؛ زیرا اولاً از دنیا آغاز نشده و ثانیاً به دنیا نیز ختم نمی شود بلکه یک نظام بزرگ اراده است.

بنابراین، انسان دارای جریان اراده است و این جریان اراده می تواند ولایت خداوند را پذیرا باشد و در برابر خدای یگانه خشوع و بندگی نماید و نیز می تواند در مقابل خدا استکبار ورزد و برای خویش کبرiایی ببیند. جریان طاعت و معصیت از این نقطه آغاز می شود و این استکبار و خشوع - به صورت یک نظام اراده مستمر - در انسان وجود دارد.

بر اساس جهت گیری نظام اراده ها دو جامعه شکل می گیرد: یک جامعه بر محور انبیاء که تمام سطوح اراده ایشان تسلیم خدا و خضوع در برابر اوست، و جامعه دیگر بر محور طاغوت ها.

در جامعه طاغوت، مبنای جهت گیری بر طغیان و معصیت است، در حالی که اساس جهت گیری در جامعه مؤمنان بندگی و تبعیت می باشد. پرچم داران اصلی جریان طاغوت بر محور کفر و ظلمات محض قرار می گیرند اما پرچمداران اصلی حق دارای اخلاص و نور محض هستند.

در نظام اراده ها، تخلف و معصیت اتفاق می افتد؛ اما جهت گیری، غالب پرستش و بندگی است که در نظام الحادی نیز معصیت جهت گیری کلی را تشکیل می دهد.

پس از شکل گیری دو جریان طاعت و عصیان، این دو جریان همواره شدت می یابند؛ یعنی نظام اراده هایی که حول یک محور جمع می شوند، تکامل پیدا می کنند و به صورت تدریجی اخلاق اجتماعی فرهنگ اجتماعی و نظام

رفتار اجتماعی متناسب را شکل می دهند. پس از این مرحله جوامع به گونه تدریجی تاریخی را بنا می کنند که این تاریخ خود نیز دارای گرایش های معنوی و روحی و فرهنگ و نظام رفتاری متفاوت است. اراده های انسانی که به صورت یک منظومه درآمده اند حول یک محور و در جهتی خاص حرکت می کنند بنابر این از سطوح اراده های متقوم یک نظام اراده شکل می گیرد و نیز اراده هایی که با یکدیگر تقوم پیدا می کنند دارای محور واحد هستند

البته اراده ها از سطوحی تشکیل شده اند که با یک دیگر تفاوت دارند. به عنوان نمونه در کشور ما سهم تأثیر امام در پیروزی جنگ با اثر گذاری یک فرمانده یکسان نبود اراده امام نه تنها در فعل و اراده او حضور داشت، بلکه محور فعل او نیز بود. اراده امام همین که به طرف پذیرش قطعنامه می رود. همه سلاح ها بر زمین می افتد. در حالی که اگر اراده یک سرباز برگردد هرگز کل جبهه را بر نمی گرداند.

بنابراین سهم تأثیر اراده های اجتماعی متفاوت اما متقوم یک دیگرند. در یک جریان تاریخی نیز اراده ها دارای نظام است و این اراده ها متقوم اما دارای سطوح اند. این نظام اراده ها دارای محوری بر کل اراده ها است که در اراده ها به نسبت جاری می باشد.

بر اساس این نگاه، دو جریان پرستش اجتماعی و تاریخی شکل می گیرد که هر کدام دارای انبارهای از انگیزه ها و اراده هاست و بر اساس جهت گیری و اشتدادی که پیدا می کند دو نظام نیازمندی تاریخی و جریان نیاز و ارضاء

تاریخی بنا می گردد. این دو جریان با تصرف خاصی که در طبیعت می کنند، محصولات خاصی را تولید می نمایند. سرانجام نیز با ایجاد ساختارهای متناسب، تمدنی خاص (الهی یا مادی) تحقق می یابد و بدین گونه هر تمدنی، آرمان شهر خود را رقم می زند.

از سویی دیگر بدین مهم نیز باید پرداخت که دین در نگاه ما حد اکثری و یا حد اقلی است آیا دین تنها در اعمال فردی و معنویات شخصی و تجربه های درونی خلاصه می شود و یا آن که ولایت خدا و سرپرستی انسان توسط دین بر تمام زوایای زندگی و وجود انسان جریان دارد و نمی توان عرصه ای را یافت تا از ولایت و مدیریت الهی بیرون باشد.

مبانی و اصول بنیادین تمدن غرب

اشاره

با این نگاه اگر غرب را تحلیل کنیم، در می یابیم که غرب پس از رنسانس، جریانی در معصیت و طغیان بوده است. گرچه ممکن است عده ای از آنان موحد و اهل نجات باشند، اما آهنگ و جهت گیری غالب تمدن غرب به سمت طغیان و خروج از بندگی بوده است.

اصول اساسی تمدن غرب که به منزله روح تمدن غرب به شمار می رود - عبارت اند از سه اصل: «اومانیزم لیبرالیسم و راسیونالیسم». این سه اصل، بیانگر ماهیت و حقیقت تمدن غرب است.

اومانیزم

اومانیزم یعنی انسان خود مبنای ارزش ها باشد این سخن بدین معناست که انسان نمی خواهد خدا را بندگی کند. ممکن است از اومانیزم بر اساس

ص: 55

حقوق طبیعی دفاع شود، اما معنای حق طبیعی در واقع چنین است: «انسان حق دارد خود، انتخاب نماید چگونه زندگی کند و خدا حقی ندارد که بدو دستور دهد و برای او تعیین تکلیف کند».

لازمه اومانیزم چیزی جز استکبار و طغیان بر خدا نیست مگر ابلیس غیر از برتری طلبی کار دیگری کرد؟ قالب ها ممکن است تغییر کنند و اسم های رنگین و دلچسب و جذاب مطرح شود اما روح اومانیزم همان سرکشی از خداست

آیا در حیات اجتماعی، خضوع و بندگی در برابر خدا لازم نیست؟ آیا خدا در این جنبه زندگی انسان محوریته ندارد؟ و این جز شرک در عرصه اجتماعی است؟ آیا طغیان بر خدا در شئون جمعی جایز است؟

برای بازسازی مدرنیته و ایجاد توسعه غربی باید توسعه از عمیق ترین لایه ها انجام گیرد که نکته آغاز آن توسعه انسانی است. نخست باید بافت انسانی جامعه تغییر کند باید احساس و ادراک انسان دگرگون شود. به عبارت دیگر، مدرن سازی انسان بر اساس نفی محوریته خدا، زیر ساخت مدرنیته است.

لیبرالیزم

این رکن تمدن غرب بر هر اساسی تعریف گردد، لازمه آن آزادی از بندگی خدا، از تقیدات معنوی و رهایی از آموزه های انبیا است. یعنی انسان در تمام عرصه های زندگی آزاد و رها از زنجیر خدا و آسمان باشد!

آیا چنین اندیشه ای برتری طلبی نسبت به خدا و نفس پرستی نیست؟

هنگامی که هیمنه و شکوه ظاهری تمدن غرب شکسته شود، و رای آن جز عصیان و طغیان نیست که تبدیل به این تمدن شده است.

راسیونالیسم

عقل، خود بنیاد و مستقل از وحی و اندیشه الهی است و در جهت خروج از بندگی خدا قرار دارد با عقل گرایی در غرب احساس بی نیازی نسبت به آموزه های دین شد و دین عاجز از تفسیر پدیده ها و جهان معرفی گردید.

ویژگی های آرمان شهر مادی

تمدن غرب با پایه گذاری فلسفه های تجربی به تحلیل حسی جهان و تحولات آن پرداخت و انسان را به توده ای ماده با نیازهای مادی تبدیل نمود؛ بدین خاطر که در پی واکنش های اجتماعی در مقابل کلیسا و آموزه های آن مخالفت و عناد با بینش های متافیزیکی در غرب شکل گرفته بود.

این نگاه به انسان آرمان های او را نیز تحت تاثیر قرار داد آرمان شهر این تمدن چیزی جز بهتر زیستن و تامین امنیت در این دنیا نیست. بهزیستی از منظر تمدن مادی لذت بردن بیشتر در این دنیا است. با پیشرفت صنعت و اندیشه غلبه بر نظام خلقت که با میل خود در آن تصرف کنیم، به تدریج وعده دادن به آرمان شهرهای متفاوت از سوی تمدن مادی غرب آغاز شد. آرمان شهرهایی که آرامش بر اساس ارضای مادی را به تصویر می کشد و نیز امنیتی را که محصول قدرت بی منازع حاکمان غربی است. از این دست آرمان شهرها در قالب فیلم های سینمایی بسیار دیده می شود و پروژه فکری

هالیوود فرهنگ سازی در جهان بر اساس نمایش دادن این گونه آرمان شهرها است.

باری، اهداف و آرمانی که تمدن غرب برای انسان در نظر گرفته است، شایسته انسان نیست. انسان نه فقط یک توده انبوهی از ماده است و نه تمام آن چه به آن می تواند برسد تنها لذت های مادی و غریزی است. وقتی انسان از سپهر آسمان جدا شد و از خدا محوری به ماده محوری رسید و تمام آرمان خود را در ارضای نیاز و بیشتر مادی دید این در واقع تنزل دادن انسان از جایگاه واقعی او به یک موقعیت مادون است. دستگاه مادی غرب هیچ گاه نتوانسته انسان را به آرمان های متعالی برساند. اگر وعده ای نیز به بشریت داده و رفاهی ایجاد نموده در واقع انسان عرشی را فرش نشین کرده است. حال اگر زیر پای این انسانی که خاک نشین شده قالی ابریشم نیز پهن کند، خدمتی به او نکرده است. انسانی که در نگاه واقعی می تواند تا لقای حق پیش رود و لذت ذکر سرور قرب و راحتی انس با حق را درک کند که نه اندوهی دارد و نه اضطرابی و تمام فعالیت هایش ریشه در فرمان حق داشته باشد به اندازه یک موجود خاکی و با نیازهای حیوانی تنزل داده شده است انسان تمام لذت هایی که در این وضعیت مادونی درک می کند، لذت های ناپایدار است.

با پذیرش آرمان های مادی غربی، باید دید آیا غرب توانسته در این سطح، بشر را ارضا کند و وعده های خویش را در جهان تحقق بخشد؟ آیا امنیت، کرامت و آزادی وعده داده شده را ایجاد کرده است؟ یا آن که نتوانسته انسان

را از اضطراب سهمگین نجات دهد و نتوانسته به او هویت بخشد تا انسان به پوچی نرسد.

اگر تمدن غربی در به انجام رساندن آرمان های خود ناتوان باشد این، نه بدین خاطر است که در دوره مدرنیته این وعده ها تامین نشده و این پروژه ناتمام است و باید در دوره پست مدرن به کمال برسد، بلکه اساس آن به نگاه مادی به انسان و جهان و نقش نداشتن خدا در عرصه های زندگی بر می گردد که در مدرنیته و پست مدرن یکسان است.

اینک به بررسی وضعیت تحقق وعده های غرب و عناصر آرمان شهر مادی می پردازیم. این گفته ها و بررسی آن ها ما را آگاه خواهد ساخت دل در گرو مدل های غربی برای آرمان شهر خود نداشته باشیم و در مدیریت شهری و نیز کلان و توسعه به دنبال تولید نرم افزار غیر مادی و غیر غربی باشیم.

امنیت روانی و روحی در آرمان شهر مادی

برای هر انسان بینایی در این جهان بسیار روشن است که امنیت از زندگی انسان رخت بر بسته است حتی کشورهای غربی و در راس آن آمریکا نتوانسته اند برای شهروندان خود امنیت را ارمغان آورند. اضطراب و دلهره و روان پریشی و نبود یک امنیت پایدار انسان امروزی را رنج می دهد.

ضعف مبانی اندیشه غربی است که امنیت را ناکام گذاشت. هرگونه تعلق به غیر خداوند و اعتماد به غیر او ناامنی را در کنار خود می آورد.

ریشه ناامنی و اضطراب در انسان تعلق به غیر خداست؛ زیرا دو تحول وجود دارد که کنترل آن دو به هیچ وجه در توان انسان نیست؛ یکی تحول

در خود انسان است که روزی کودک است بعد نوجوان و بعد جوان و پیر می شود و سپس باید بار خویش را ببندد این تحول تا کنون از سوی بشر قابل کنترل نبوده است و پس از این هم نخواهد بود. تحول دوم تحول بیرونی و شرایط طبیعی زیست انسانی است؛ یعنی آن چه انسان به آن تعلق دارد همیشه در حال تحول است.

این دو تحول عرصه را بر انسان تنگ کرده و امکان آرامش و امنیت را از او گرفته است ممکن نیست که انسان متحول در شرایط متحول به امنیت برسد و در عین حال تکیه گاه و تعلق اصلی او نیز همین تحول ها باشد. تنها چیزی که می تواند امنیت انسان را تامین نماید توجه به تقدیر الهی، تعلق خاطر به خدای متعال و آگاهی به احاطه تدبیر و حضور رأفت، حکمت و قدرت اوست.

انسان باید این حقیقت را دریابد که یک تدبیر حکیمانه مطلق بر همه جهان و از گذشته تا آینده حاکم است و انسان تحت این حکمت، رافت علم و قدرت الهی در حال طی این مسیر است. اطمینان به این تقدیر سبب ایجاد امنیت برای انسان می شود و تمدن مادی و آرمان شهر آن فاقد چنین بینشی است. اگر انسان در مقابل احساس کند یک سری قوانین جبری و مادی می خواهد سرنوشت او را تدبیر کورکورانه کند احساس ناامنی و اضطراب می نماید.

به سخن دیگر در نهاد و فطرت آدمی تعلق به خلود و جاودانگی وجود دارد و نگاه مادی این تعلق را تأمین و تضمین نمی کند. غرب برای حل

این مسئله، تغافل از مرگ را در انسان پیش بینی کرده است. این تغافل نیز کارساز نمی باشد و تنها تا آن جا که انسان در محاصره سنن الهی قرار گرفته است کارگشاست.

اساس توسعه تمدن غربی بر توسعه انسانی است و اساس توسعه انسانی نیز ایجاد توسعه تعلق در انسان است؛ توسعه تحقق نمی پذیرد مگر به تحرک تحرک نیز پدید نمی آید مگر آن که انگیزش در انسان پیدا شود. ایجاد انگیزش، زمینه تحرک است و این زمینه اگر ساماندهی شد به بهره وری تبدیل می گردد. بدین ترتیب پیش از بهره وری، توسعه، نیازمند تعلق و ایجاد انگیزه است؛ انگیزه ای که تمدن مادی به این دستگاه عظیم منتقل می کند و آرمان شهر خویش را می سازد تعلق به دنیا است (نه تعلق به خداوند) تنوع تحریک، اساس توسعه است.

اگر همواره مبنای توسعه بر توسعه تحریک و ایجاد انگیزه و تعلق قرار گرفت و به تعبیر اخلاقی توسعه حرص ایجاد شد ویژگی این توسعه، توسعه اضطراب است به سخن دیگر لازمه توسعه، مادی، توسعه اضطراب روانی است بنابراین انسان در مرحله رفاه غربی و آرمان شهر مادی به اضطراب و ناامنی می رسد.

کرامت انسانی در آرمان شهر مادی

تمدن غربی که بر اساس توسعه مادی بنا شده نفی کرامت انسانی را نتیجه می دهد. انسان در آرمان شهر مادی تبدیل به کالا می شود. خاصیت تعلق به ماده- که اساس توسعه غربی است- نفی کرامت است؛ زیرا کرامت یعنی

انسان همواره به استغنائی طبع و عزت روح و بی اعتنائی نسبت به دنیا برسد (مقصود زهد منفی نیست).

به سخن، دیگر انسان در افقی قرار گیرد که آمد و شد نعمت ها اسیرش نسازد در نگاه الهی انسان می تواند به وسعت و عظمتی برسد که دنیا با همه بزرگی خود بازیچه دوران کودکی اش شود و رفت و آمد و تحول دنیا در او تحولی ایجاد نکند.

اما در نگاه مادی، انسان به سمت حقارت و رذالت می رود و با تعلق بیشتر به امور مادی، اسارت بیشتری نسبت به تحولات برای او رقم می خورد. در نتیجه خلق و خوی او بر همین مدار شکل می گیرد و دیگر نمی تواند ایثار کند و اخلاق ستوده را در خود شکل دهد آمار بالای طلاق تجاوز به ،عنف کشتار در مدارس و ... گواه نبود کرامت انسانی و اخلاق در غرب است.

از سویی دیگر می توان گفت تضمین سود سرمایه بیش از نرخ ربا، منوط به افزایش کمی و کیفی تولید است که این امر خود وابسته به افزایش مصرف می باشد. در نتیجه متناسب با رشد کارخانه باید مصرف ایجاد شود. گام اول در مصرف در معرض دید قرار دادن کالا است. اما این امر برای به مصرف رسیدن محصول کافی نیست بلکه باید انسان متناسب با محصول ساخته شود. باید توسعه انسانی ایجاد کرد و انسان مصرف گرای متناسب با رشد سرمایه ساخت به سخن دیگر رشد سرمایه اقتضائاتی دارد و این اقتضا باید در روح انسان قرار گیرد.

بنابراین قانون رشد سرمایه حاکم بر رشد اخلاق می شود و گرایش، احساس و پرورش روحی انسان را متناسب با قوانین رشد سرمایه ساماندهی می کنند. این، یعنی تحقیر انسان.

انسانی که می بایست حاکم بر همه عوالم باشد تبدیل به پدیده ای می شود که اخلاقش که اساسی ترین متغیر وجودی و فرهنگ و رفتار ساز وجود اوست- تابع قوانین رشد سرمایه می گردد.

آزادی در آرمان شهر مادی

لازمه نگاه مادی به جهان، بردگی و اسارت انسان به دست انسان است. اگر قصد زندگی انسان لذت هر چه بیشتر از دنیا و بهره مند شدن از آن باشد نمی توان ایثار و از خودگذشتگی نسبت به این دنیا را در انسان ایجاد کرد. البته نظم مادی ایجاد می شود که انسان پاره ای از منافع خود را به نفع سازمان و جامعه خویش گذشت کند که بیش از او جامعه بهره مند شود.

وقتی تعریف از انسان و انگیزش انسان چیزی جز عشق به دنیا نباشد، طبیعتاً این فرهنگ نمی تواند ایثار را در جامعه به اخلاق عمومی تبدیل نماید.

در عملکرد عینی تمدن مادی غرب با وجود وعده های لیبرالیسم بر آزادی و برابری در جامعه، شاهد شکاف دائمی طبقات در جهان بوده ایم و فاصله طبقاتی هر روز بیشتر می شود. تعداد اندکی از صاحبان سرمایه در دنیا، حداقل نیمی از ثروت دنیا را در اختیار خویش دارند. هر کدام از این افراد بیش از یک کشور امکانات و مقدرات را از آن خود کرده اند. این بدین

معناست که بیش از نیمی از ارزش افزوده ای که همه ملت های دنیا ایجاد می کنند تنها به سود این سرمایه داران مصادره می گردد. فرایند به اسارت در آمدن انسان امروزی چه تفاوتی با برده داری کهن دارد؟ مگر در برده داری غیر از این بوده که نیروی کار و انسان با تمام خصوصیات وجودی، در اختیار یک نفر قرار می گرفته است؟ اکنون نیز به بند کشیدن انسان به صورت یک نظام بین المللی اعمال می شود. همه مردم کار می کنند و بیش از نیمی از درآمد آنان فقط به نفع سیصد نفر مصادره می شود.

آمارهایی که در دنیا ارائه می گردد نشان می دهد در حقیقت شکل و قالب برده داری تغییر یافته و پیچیده تر شده است و نیز خود را پنهان می نماید. در گذشته یک برده می فهمید تحت فشار و در بند کشیدن است، اما امروزه با یک مهندسی اجتماعی همه اهرم های فشار را پنهان کرده اند تا در دید انسان ها نباشند

در آرمان شهر مادی، آزادی تنها یک شعار برای به اسارت در آوردن مدرن بشریت است.

پوچی در آرمان شهر مادی

اگر تمدن غربی به تمام وعده های خود به بشر جامه عمل پوشاند و انسان ها به جامعه آرمانی دست یابند چه چیزی در این آرمان شهر به دست بشر می آید؟ تا بشر تهی و پوچ نگردد نمی تواند به این آرمان شهر تن دهد. نمونه آن آرمان شهری است که کمونیست ها بدان وعده داده بودند. آنان گفتند اربابه تاریخ پس از گذر از مراحل جنگ ها درگیری ها و

خون ریزی ها به ساحلی امن می رسد که آن جامعه ای است که در آن مالکیت نفی گردد و به دنبال آن مظاهر مالکیت دولت و دین به کناری رود آنان می گویند زندگی در چنین جامعه ای به صورت اشتراکی است. همه کار، غذا، و مسکن دارند و هیچ کس نیز احساس مالکیت خاصی نمی کند (مانند آن چه در زندگی زنبور عسل ها وجود دارد).

این آن آرمانی نیست تا بشر را بدوانیم تا به آن جا برسد؛ چرا که اگر در واقع به آن آرمان ها نیز رسیدیم آن چه خداوند در زندگی انسان داده بیش از این ها است. وقتی در اوج قله نهایی انسان را به چیزی وعده می دهیم که از بسیاری نیازها و خواسته هایی که خداوند در او قرار داده کوچک تر است در انسان احساس پوچی ایجاد می شود؛ یعنی در واقع آرمان بشر، او را به پوچی رسانده است. انسان می دود که برسد اما هنگامی که رسید برای او جز پوچی رقم نمی زنند.

اثر این پوچی نیز گاهی در چهره های منفی ظهور پیدا می کند؛ مانند افسردگی های گسترده ای که دامن گیر غربیان شده است خودکشی ها و... گاهی نیز در پوچی مثبت و در قالب پرخاشگری بروز می نماید؛ مانند گروه های مافیایی که دست به قربانی صدها نفر می زنند تا به مقاصد مادی خود رسند یا مانند نهیلیسم دولتی - که بر دنیا جریان دارد - که حاضر است برای پیشبرد روش خود همه ملت ها را غارت کند و تمام تعاریف و مفاهیم و فرهنگ ها را تغییر دهد.

این پوچی ها حاصل آرمان شهر مادی است.

بنابراین اگر با اندیشه های غربی در فکر مدلی برای طراحی آرمان شهر الهی باشیم با چنین چالش هایی روبه رو خواهیم شد آرمان شهر الهی نباید در مسیر توسعه مادی قرار گیرد بلکه باید در جهت توسعه پرستش و بندگی، تمام عناصر و ارکان آرمان شهر الهی را تنظیم نمود. پیروی از نظریه های غربی در ترسیم آرمان شهر مطلوب ما را به التقاط و انحراف خواهد کشاند و عملاً دین در عرصه اجرا حذف خواهد شد و تنها در آرمان شهر، دین تبدیل به سنت ها و آداب می شود.

جایگاه دین در آرمان شهر غربی

تجدد هنگامی که وارد زندگی بشر شد ابتدا متکی بر روح ماتریالیستی و سه اصل شناخته شده «اومانیزم، لیبرالیسم و راسیونالیسم» بود. این تمدن در ابتدای راه داعیه فراگیری همه عرصه های حیات بشر را نداشت بلکه تنها جدایی دین از سیاست را ادعا می کرد اما تمامیت خواهی این تمدن به این تفکیک بسنده نکرد و طولی نکشید که پرچمداران اندیشه تجدید بر اصل دیانت و معنویت خط کشیدند یکی اعتقاد به خدا را محصول واژگونی اوضاع اقتصادی جامعه دانست و گفت اگر اوضاع اقتصادی به روال عادی خود برگردد، در جامعه آرمانی خبری از دین نخواهد بود؛ دین زائده روابط تولید نابهنجار است. یا گفتند دین افیون توده هاست و یا آن که خدا مرده است. دیگری نیز اصل اعتقاد به خدا را اعتقادی ناشی از جهالت و ترس دانست.

نفی دین در فرایند عرفی شدن، از مسلمات جامعه شناسی غربی گردید و

جامعه‌شناسان به آینده لائیک جوامع بشری امید داشتند و برخی محو کامل دین را آرزو می کردند.

این نقطه را باید نقطه آکنندگی عالم از جور تلقی نمود پر شدن جهان از جور و فساد آن است که اصل کلمه توحید و شعار محوری انبیاء در جامعه جهانی تحقیر شود و این نقطه اوج تجدد به شمار می رود. تجدد تا اندازه ای پیش می رود که به هر کجا نگریسته شود و در هر محفلی، اعتقاد به خدا مایه ننگ عنوان می گردد.

این تمدن به اوج شکوفایی خود رسیده و شعار و پرچم محوری آن یعنی توسعه مادیت در حال پیشروی است و در محافل روشن فکری جامعه، جهانی دین علامت عقب افتادگی و تحجر معرفی می شود.

انقلاب اسلامی و تولد آرمان شهر الهی

قدرت های استکباری و مادی جهان در سال 1356 مسئله مذهب را از معضلات حل شده بشر می دانستند دو قطب استکباری در آن زمان به گونه ضد مذهب عمل می کردند و هیچ مشکلی را با نام مذهب در پیش روی خود نمی دیدند آنان در آرمان شهر خود جایی برای دین و مذهب در نظر نگرفته بودند و هیچ مشکلی از این نظر نداشتند.

با وقوع انقلاب بر اساس دین اسلام هیمنه قدرت تمدن مادی و قدرت استکباری در هم شکسته شد و از سال 57 تا کنون مشکل اصلی استکبار جهانی اسلام و گرایش به مذهب بوده است.

انقلاب اسلامی، تمدن مادی غرب را در حال غروب و افول قرار داد و به

شدت آرمان شهر مادی را دچار چالش نمود انقلاب اسلامی بیان کرد که می توان معیشت و سعادت را در پرتو وحی به یکدیگر گره زد و با ایجاد حکومت دینی در پی تحقق آرمان شهر الهی که تمام عرصه های زندگی (خرد، کلان و توسعه) در جهت پرستش حق باشد گام برداشت.

باید گفت در بعد انقلاب سیاسی به هدف خویش رسیده ایم و نظام استکبار توان هیچ نفوذ سیاسی را ندارد اما هنوز بدنه امپراتوری فرهنگی و اقتصادی آمریکا در جامعه ما حضور دارد که باید برای رسیدن به آرمان شهر، الهی آن را از عرصه حیات اجتماعی حذف نمود.

اساساً در تحولات اجتماعی ابتدا انقلاب سیاسی، سپس فرهنگی و در نهایت اقتصادی رخ می دهد. به سخن بهتر باید در ابتدا آرمان ها را تغییر داد و زمینه رسیدن به آرمان ها را ایجاد کرد و سپس با ساختن ابزارهای لازم جهت این امر - که در انقلاب فرهنگی به دست می آید - شاهد تحقق انقلاب اقتصادی در آخرین مرحله بود و ساختارهای جامعه را از این طریق تغییر داد و به آرمان شهر الهی رسید.

بدین نکته اساسی باید توجه نمود که نپذیرفتن تمدن مادی غرب بدین معنا نیست که وضعیت موجود را صفر کنیم اگر این تمدن را تمدنی مادی می دانیم این گونه نیست که باید به عصر حجر و امکانات ساده و اولیه بازگردیم در واقع این یک برخورد سیاسی با یک مطلب مهم فرهنگی است.

تمام سخن بر این است که جهت گیری تکاملی ما باید به کدام سو قرار

گیرد؟ باید مطلوبیت مورد نظر را تعیین نمود و به تحلیل از وضعیت موجود و آسیب شناسی و برنامه ریزی پرداخت. اگر از مادی بودن تمدن موجود سخن می گوئیم به معنای تعطیلی علوم و مراکز علمی و فرهنگی نظام اسلامی نیست بلکه مقصود این است که باید انقلاب فرهنگی به معنای واقعی کلمه در، حوزه دانشگاه و جامعه جریان یابد و این ممکن نخواهد بود مگر آن که روش های متناسب با آرمان های خود را ایجاد نماییم. سپس این روش ها را برای تولید معادلات کاربردی متناسب به کار گیریم و با همین معادلات جدید تمدن نوینی را بنیان گذاریم و آرمان شهر الهی را رقم زنیم.

از این رو، سخن در این نیست که نباید از محصولات تکنولوژی موجود استفاده کرد حضرت امام (رحمه الله علیه) نیز بر روی کاغذی به نگارش اعلامیه های

خود می پرداختند که محصول صنعت کشورهای غربی بود اما با همین، مطلب کیان نظام کفر را مورد تهدید جدی قرار می دادند مهم آن است که بتوانیم از این مجموعه به گونه ای استفاده کنیم که آن را در آرمان و نظام فکری خود منحل نماییم

جهت گیری باید به سوی انقلاب فرهنگی و تغییر ساختارهای اجتماعی باشد و ابزار موجود را در روابط جدید و به سمت مقصود مورد نظر خود منحل کنیم.

تولید فقه حکومتی در مسیر آرمان شهر الهی

در آرمان شهر الهی، دین به صورت حداکثری است؛ یعنی دین نقش

هدایت‌گری سرپرستی و هماهنگ‌سازی فعال و مثبت در جامعه و تاریخ دارد در آرمان شهر الهی که بر اساس تمدن دینی پی‌ریزی می‌شود، رهبری تکامل اجتماعی از رسالت‌های دینی به شمار می‌رود در حوزه رهبری نیز حوادث اجتماعی به سوی اعتلای کلمه حق و پیدایش اخلاق ملکوتی و اخلاق فاضله پیش می‌رود اگر دین تنها احکام موضع‌گیری در مقابل این حوادث را بر عهده گیرد به حکومت عقل خود بنیاد و حس بشر بر تکامل و انفعال دین می‌انجامد.

آرمان شهر الهی بر اساس این پیش‌فرض در حکومتی شکل می‌گیرد که همه بسترهای اجتماعی را بستر تسهیل عبودیت و بندگی قرار می‌دهد. البته از فقه کنونی، بیش از نظارت بر مدیریت اجتماعی به دست نمی‌آید. فقهی که عالمان دینی در دوره تنگنا به آن می‌رسند، فقه اداره و حکومتی نیست. اگر بایسته‌های دینی - نه یافته‌ها و دانسته‌ها - عرصه سرپرستی تکامل را می‌پوشاند باید برای تحقق آرمان شهر الهی به منطقی از فهم دینی رسید تا بتوان بر اساس آن منطق فهم دینی را به عرصه فقه حکومت و رهبری حوادث توسعه داد.

بنابراین برای رسیدن به آرمان شهر - الهی که تحت نظام سرپرستی الهی است - باید فقه در افق مدیریت تکامل و توسعه تولید شود که تنها پاسخگو به مسائل مستحدثه نباشد بلکه حوادث را مدیریت نماید و جریان تسلیم و بندگی را در تمام عرصه‌های زندگی قاعده‌مندسازی نماید.

البته این پرسش مطرح است که جریان دین در عرصه اجتماعی در الگوی

آرمان شهر الهی، شاید از عهده فلسفه موجود بر نیاید و ما به فلسفه ای دیگر با ارکان و ماهیتی متفاوت از فلسفه رایج نیاز داشته باشیم که می توان در مقالات بعدی آن را پی گرفت.

ص: 71

1. میرباقری، سید محمد مهدی، در شناخت غرب، جستارهایی در مبانی غرب شناسی اسلامی، تنظیم نهایی حسین مهدی زاده (تکثیر داخلی) موسسه فرهنگی فجر ولایت، قم، 1387 ش.
2. مبانی و پیش فرض های حکومت دینی و ولایت فقیه، تنظیم علی اصغر کوثری (تکثیر داخلی) موسسه فرهنگی فجر ولایت، قم، 1386 ش.
3. گزارش هم اندیشی فلسفه شدن اسلامی، دفتر فرهنگستان علوم اسلامی (تکثیر داخلی) قم، 1386 ش.
4. گزارشی از مبانی علم اصول فقه احکام حکومتی، حجیت فهم و طبقه بندی مفاهیم، معاونت پژوهش بنیادی گروه اصول، (تکثیر داخلی) دفتر فرهنگستان علوم اسلامی، قم، 1387.
5. شجاعی زند، علیرضا، عرفی شدن در تجربه مسیحی و اسلامی، مرکز باز شناسی اسلام و ایران، تهران، 1381 ش.

در آرمان شهر الهی «دین» به صورت حداکثری است؛ یعنی دین، نقش هدایت گری، سرپرستی و هماهنگ سازی فعال و مثبت در جامعه و تاریخ دارد.

در آرمان شهر الهی (که بر اساس تمدن دینی پی ریزی می شود) رهبری تکامل اجتماعی از رسالت های دینی به شمار می رود در حوزه رهبری نیز حوادث اجتماعی، به سوی اعتلای کلمه حق و پیدایش اخلاق ملکوتی و اخلاق فاضله پیش می رود.

آرمان شهر الهی بر اساس این پیش فرض در حکومتی شکل می گیرد که همه بسترهای اجتماعی را بستر تسهیل عبودیت و بندگی قرار می دهد.

بنابراین، برای رسیدن به آرمان شهر الهی - که تحت نظام سرپرستی الهی است - باید فقه در افق مدیریت تکامل و توسعه تولید شود که تنها پاسخ گو به مسائل مستحدثه نباشد بلکه حوادث را مدیریت نماید و جریان تسلیم و بندگی را در تمام عرصه های زندگی قاعده مندسازی نماید.

چکیده

شهر تبلور کالبدی و عینی ارزش های دینی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، تاریخی و طبیعی یک ملت در پهنه سرزمینی است بنابر این هر مکتب و ملتی ابتدا اصول و معیارهای آرمان شهری خویش را عرضه می دارد سپس در صدد عینی و ملموس کردن آن در قالب فرم کالبدی (مادی) از طریق به کارگیری استعداد، هنر، ذوق، سلیقه، مهارت و تکنولوژی بر می آید. آن گاه مدیریت آرمان شهر شهر را به مکانی امن، آرامش بخش و فرح بخش در راستای تامین سعادت انسانی رهبری و هدایت می نماید. بنابرین وجود ارزش های متعالی فرآیند تبدیل ارزش ها به هویت (کالبد) و در نهایت سازمان اداری مدیریت کالبد (شهر) در راستای ارزش های متعالی سه مرحله در فرآیند شکل گیری آرمان شهر است. بنابر این با توجه به مقدمه فوق "آرمان شهر اسلامی شهری است که در آن ارزش های مکتب اسلام تبلور می یابد و قوانین رسول خدا و ائمه اطهار در آن به عینیت می رسد و در نهایت سیره و منش و سنت پیامبر اسلام در تمام ابعاد زندگی فردی و جمعی تجلی می یابد".

در راستای دستیابی به اندیشه آرمان شهر اسلامی، این تحقیق در چند مرحله بدین شرح انجام شده است. در مرحله اول سابقه اندیشه آرمان شهری در آرای فیلسوفان یونان باستان از جمله افلاطون (347 - 427 ق.م) و ارسطو (322 - 384 ق.م) بیان شده است. همچنین نظریات اندیشمندان قرون وسطی مسیحی (اگوستین قدیس) و دوره اسلامی به ویژه اقدامات پیامبر در شهر مدینه و آرای فارابی در مدینه فاضله و ابن سینا تشریح شده، سپس نظریات آرمان شهری در عصر نوزایی (اتوپای توماس مور) و الگوواره های عصر صنعتی (الگوی

ص: 74

ترقی گرا. فرهنگ گرا. باغ شهر هاروراد. و طبیعت گرا) و فرصت‌نعتی (بوم شهرهای معاصر (Eco Cities)) و اصول حاکم بر حکم‌روایی شهری (Good Governance) بیان‌گردیده و شاخص‌های آرمان‌شهری به‌ویژه شاخص‌های آرمان‌شهر اسلامی (عدالت، امنیت، آسایش، مشارکت و...) استخراج شده است. در مرحله دوم جایگاه شهر مشهد به لحاظ شاخص‌های آرمان‌شهری در چهار محور: موقعیت مکانی و کالبدی، تسهیلات عمومی شهری، اقتصادی-اجتماعی و مدیریتی و مشارکتی) به لحاظ دسترسی عادلانه به تسهیلات و خدمات شهری، نابرابری‌های درآمدی شهری، حاشیه‌نشینی، آلودگی هوا، مشارکت شهروندان و الگوی مدیریت شهری با استانداردهای موجود به‌ویژه شاخص‌های حکم‌روایی شهری مقایسه شده است.

نتیجه حاصل از تحقیق بیانگر این واقعیت است که شهر مشهد، علی‌رغم برخورداری از برجستگی منحصر به فرد معنوی و مکانی بالقوه به عنوان "الگویی از آرمان‌شهر اسلامی" به لحاظ عینی و عملی، تا دستیابی به آرمان‌شهر اسلامی فاصله زیادی داشته و شکاف عمیقی بین وضع موجود تا استانداردهای آرمان‌شهری وجود دارد، پر کردن این شکاف نه تنها نیازمند تغییرات ساختاری در الگوهای رایج مدیریت و اداره شهر و تامین تسهیلات شهری و رفع نابرابری‌های فضای شهری بلکه بسترسازی و اعتماد سازی لازم برای مشارکت شهروندان به عنوان عضو فعال و مسئول در اداره شهر می‌باشد.

واژگان کلیدی: آرمان‌شهر، اسلام، مشهد، شاخص

گرچه سابقه اندیشه آرمان شهری به لحاظ تاریخی به آرای فیلسوفان یونان باستان از جمله افلاطون (347 - 427 ق.م) و ارسطو (322-384 ق.م) بر می گردد (غلامی پور (1386، 271). ولی آرمان شهر "ناکجا آبادی" است که ذات و فطرت طبیعی بشر نیز همواره خواهان آن بوده است؛ زیرا بشر علاوه بر آرامش روحی و معنوی در جست و جوی مکانی آرام موزون و متعادل برای زندگی لذت بخش به دور از ظلم، تبعیض و تحقیر و برخوردار از مدیریتی فاضل و خردمند بوده است. آن چه جامعه آرمان شهری را برجسته تر نموده است علاوه بر مشخصه های کمی (تعداد جمعیت، طبقات اجتماعی، وظایف و غیره) حکمرانی و خصوصیات منحصر به فرد فرمانروایان "ناکجا آباد" است که با "ابتکار و خلاقیت" روح و حیات و اندیشه جمعی را در ساکنان و محل اجتماع آن ها (شهر - polis) نهادینه نمایند (بهارى 1387، 188) و از ساکنان شهر "شهروندی خلاق، پویا و مسئول در مقابل سرنوشت خویش و جامعه ای که مشروعیت آن به اجتماع اوست" پدید آورند این مفهوم (آرمان شهر) از تمدن یونانی به سایر تمدن ها از جمله تمدن اسلامی وارد شده و با نام اندیشمندانی بلند آوازه چون فارابی (260 - 339 ه.ق) (معین، 1371، 1288) به نام مدینه فاضله فارابی در مقابل "مدینه فاسقه" زیبایی معنوی آن متعالی تر شده است. و ارزش معنوی مدینه فاضله را با پیوند بین اندیشه دنیوی و معنوی از طریق ریسمان "حاکم معنوی" و اجتماع روحانی، رؤیایی تر و حتی دست نیافتنی به دست اندیشه بشر معمولی کرده است و جامعه را به سمت دستیابی به آن

فراخوانده است فارابی (1379، 38) و حاصل و مقدمه سعادت را اخلاق دانسته و بیان نموده عالمی که از مبانی اخلاقی پیروی نکند از سعادت کمال برخوردار نیست (معین همان، 1288)

اروپا در پایان قرون وسطی با آغاز دو جنبش نوزایی (رنسانس) و دین پیرائی (رفورماسیون) مواجه گردید که از اندیشه های سنتی ماوراء طبیعی کلیسایی و بهشت آسمانی دل کنند و به امید بهشت زمینی و زنده شدن اندیشه دولت آرمانی بحث و تفکر در پیرامون آن نمایان گردید و الگوی دولت شهر یونانی و دولت شهرهای ایتالیائی (شهر خورشید، اثر کامپانلا نویسنده ایتالیائی، 1568 - 1639) و اتوپای تامس مور برای "ایجاد جامعه همسو" (کامنوک Commonwealth) اروپایی ترکیب سیاسی - دینی تازه ای جهت جانشینی حکومت مسیح و امپراتوری روم پیشنهاد گردید؛ لذا نگاه ها از نظر به عمل و از آسمان به زمین و از ایده آل به واقعیت ها تغییر کرد انقلاب صنعتی (1730 - 1760) اروپا و تغییر و تحولات ساختاری تکنولوژیکی و حمل و نقلی و رشد جمعیت شهری (دلنسکی و دیگران، 1369، 9) و اثرات فرهنگی انقلاب کبیر فرانسه (1789 م.) در طرح مباحث "حقوق شهروندی" (شکری، 1387، 139) زمینه رشد و طراحی واقعی آرمان شهرهای زمینی با عنوان "برنامه ریزی اتوپیا" توسط جان راسکین (John Ruskin, 1818-1900) را فراهم آورد. و بعد از آن ابنزرها وارد (benzer Howard, 1898) با انتشار کتاب "باغ شهرهای فردا" بیانیه ای را برای برنامه ریزی شهرهای جدید آرمانی فراهم آورد و کلیدی ترین عامل اثر گذار در برنامه ریزی شهری معاصر از کلمبیا در

امریکا تا کنبرا در استرالیا شد (Parker, 2004, 56) به دنبال آن لو کوربوزیه (LE Courbousier, 1887 - 1965) با طرح ایده شهر درخشان (Radiant town) در دهه 1920 خواهان فدا کردن بخش قدیمی پاریس از طریق جایگزینی بناهای عظیم بود (رهنما، 1375:70) این پیشنهاد خطرناک گرچه به مرحله عمل، نرسید، اما اندیشه ای که آن ها را تغذیه می کرد، به طور وسیع به نابودی تعداد فراوانی از محله های قدیمی اروپا کمک کرد همگام با این افکار جنگ جهانی دوم نیز منجر به تخریب ویرانی و صاف شدن برخی از بافت های قدیمی شهرهای اروپایی بیش از آن چه در مخیله معماران نوگرا می گنجید، گردید. (بیانکا، 1369: 25. 221)

بعد از جنگ جهانی دوم اصول «لو کوربوزیه» مورد تأیید دولت های جهانی قرار گرفت که از آن به عنوان پاسخی آسان و سریع به تقاضاهای نوسازی یاد کرده و وی را به عنوان مبلغ حقیقی شهرسازی مدرن انتخاب کردند (Legates et al, 2002: 134) نتیجه این اقدامات نامطلوب 25 ساله بعد از جنگ در اروپا که به میراث گذشته بی اعتنا مانده بود عکس العمل عمومی را در برابر نوسازی های و بازسازی ها برانگیخت و رفته رفته مخالفت با ادامه سیاست بی اعتنایی به فرهنگ گذشته قوت گرفت.

در پایان دهه 1960 تأملی تازه پدید آمد در شهرهای بی هویت که در آن ها مردم هیچ دلیلی برای تطبیق خود با محیط ساخته شده نداشتند، عیوب "ماشین مسکونی تماماً نمودار شد". وانگهی ظهور یک وجدان محیط زیستی کم کم موجب تغییر در برداشت های معماری و شهرسازی حاکم شد. بالاخره کاهش

"منابع تاریخی" شهرهای بزرگ مقامات شهرداری و معماران را ناگزیر کرد تا بیشتر از پیش مواظب مصالح تاریخی باقیمانده باشند در کنار گرایش شروع حفظ آثار تاریخی تمایل افراطی برای حراست از آثار باستانی پدید آمد که حتی بازسازی و نوسازی ابنیه مرده و غیر تاریخی را نیز مانع می شد مقررات شدیدی برای نوسازی بناها وضع شد. (بیانکا، 1369: 24)

کنگره ها و نشست های بین المللی از آن زمان تا کنون از جمله معاهده ماستریخت 1992 که به منظور توسعه پایدار شهر و حفاظت از میراث تاریخی و فرهنگی تشکیل شد سعی بر آن داشت تا با ارتقای مشارکت مردم، توسعه پایدار همراه با حفاظت از میراث باستانی - فرهنگی در دستور کار قرار گیرد (کلاسنتری و دیگران، 1385: 19) و یا در بیانیه مکزیکوسیتی 1999 که به بیانیه گردشگری فرهنگی معروف است بر مفهوم جامع و جهانی میراث و تعامل آن با گردشگری تاکید دارد و آن را وسیله ای برای تبادل فرهنگی تلقی می کند طبق این بیانیه فعالیت های گردشگری و حفاظتی در بافت ها و مجموعه های تاریخی باید با احترام به علایق و سنن و خواست های مردم محلی و منطقه ای و در جهت ارتقای سطح زندگی آنان همراه شود و این گونه اقدامات را می توان در قالب برنامه های آموزشی تشریحی و تفسیری به انجام رسانید، و یا در بیانیه سال 2000 مکزیکوسیتی بر حفاظت از میراث ساخت و سازهای بومی به عنوان نماد زندگی معاصر سند تاریخی و بخشی از منظر فرهنگی تاکید می کند (حییبی 1381: 155).

از دهه 1980 به بعد دو جنبش عظیم، شهر و شهرنشینی را به نوعی در راستای

دستیابی به اهداف آرمان شهری متأثر نموده است؛ اول طراحی شهرهای پایدار در پاسخ به معایب شهر ماشینی با عنوان "بوم شهرها" ساخت شهرهایی هماهنگ با طبیعت (Eco Cities) که هدفش طراحی شهرها برای مردم و شهروندان نه برای ماشین است براون (199، 1387) دوم، بحث گذار از حکومت و مدیریت شهری (Urban management) به الگوی حکمروایی شهری (Urban good governance) است (برک پور 1385، 671).

مسئله تحقیق

در بیان گذار اندیشه های آرمان شهری از یونان باستان تا هزاره سوم میلادی و جمع بندی آرای فیلسوفان یونان باستان عصر اسلامی و دوران نوزایی و عصر صنعتی (مدرنیزم) و فراصنعتی (اطلاعات و ارتباطات) چنین بر می آید که در بین آرای فیلسوفان قدیم اعم از افلاطون، ارسطو فارابی و ابن سینا، آرمان شهر مفهومی گسترده تر از شهر امروزی و معمولی داشته و کل جامعه را نه تنها در سطح ملی بلکه فراملی در بر می گرفته است ولی بتدریج نگاه به آرمان شهر از دوران نوزایی علمی و عصر صنعتی به ارایه الگوی واقعی آرمان شهر (باغ شهر هاوارد) و سپس در دوره فراصنعتی به باز طراحی شهرهای موجود و رعایت اصول توسعه پایدار را نه تنها در بعد فیزیکی، بلکه در بعد مدیریتی به حکم روایی شهری تغییر جهت داده است. با این حال بسیاری از اصولی که در طراحی آرمان شهرهای گذشته مد نظر بوده، در الگوواره های جدید نیز مد نظر است؛ از جمله می توان به مشارکت مردم همگامی با طبیعت، عدالت، سربسزی، پاکی، روانی، امنیت و غیره اشاره کرد.

بنابراین با توجه به موقعیت و جایگاه مذهبی شهر مشهد از یک طرف که به طور بالقوه برخوردار از موقعیت آرمان شهری اسلامی است و از طرف دیگر در دنیای معاصر نمی تواند در انزوا از جامعه جهانی به سر برد و با توجه به فرآیند جهانی شدن مشهد می تواند به عنوان عنصری فعال در شبکه جهانی شهرها ایفاگر نقش باشد و نمی تواند از شاخص های پیشنهادی مجامع جهانی از جمله سازمان ملل متحد در خصوص معیارهای "حکمرانی شهری" و الگوی بوم شهرها فاصله بگیرد. مسئله تحقیق در عین تشریح شاخص های آرمان شهری در قالب نظریات قدیم و جدید - اعم از اسلامی و غیر اسلامی - بررسی چگونگی گذار الگوی مدیریت شهری به حکمرانی شهری در این شهر بر مبنای نظریه و شاخص های پیشنهادی و شناخت میزان شکاف وضع موجود با استانداردهای بین المللی و ارایه راه حل هایی برای کاهش شکاف و نزدیکی به الگوی آرمان شهر اسلامی است.

سابقه و نظریات آرمان شهری

اشاره

سابقه نظریات آرمان شهری را با توجه به ویژگی های منحصر به فرد آن ها به چهار دوره می توان به شرح زیر تقسیم بندی نمود:

دوره شکل گیری اولیه "مفهوم آرمان شهر" در یونان باستان

در این دوره آرمان شهر با آرای فیلسوفان عهد یونان باستان از جمله افلاطون و ارسطو زاده شده و تکامل یافته است.

افلاطون: افلاطون از لحاظ تفکر فلسفی، اشراقی است و فلسفه او را فلسفه فیضیه نامیده اند. البته این که همه افکار و آرای افلاطون دست نخورده باقی

مانده باشد و همان طور که این فیلسوف بزرگ در کادر و نظام معینی بیان کرده به ما رسیده باشد و با افکار سایر فلاسفه یونان و حوزه اسکندرانی اختلاط و امتزاجی حاصل نکرده باشد به درستی روشن نیست حتی دانشمندان و فلاسفه اخیر گویند: بسیاری از آرا و افکاری که به افلاطون نسبت داده اند مربوط به افکار نوافلاطونیان است لیکن آن چه در آن شک و تردیدی نیست کتاب جمهوریت افلاطون می باشد مهم ترین مسائلی که مورد توجه سقراط استاد افلاطون و سپس افلاطون قرار گرفته فضیلت حکمت سعادت عدالت و بالاخره تزکیه نفس از رذایل اخلاقی است.

کتاب جمهوریت افلاطون شامل پنج قسمت اساسی می شود: قسمت اول بحث در عدالت و ماهیت آن قسمت دوم و سوم بحث در ارکان دولت و حکومت و خصوصیات طبقه حاکمه است و این که اساس حکومت باید بر عدالت استوار باشد در مباحث بعدی بحث در روش های حکومت و انحطاط و ترقی و جز آن ها می باشد.

ظاهراً در نظر افلاطون دولت ایده آل نوعی دولت آریستوکراسی است، ولی باید توجه داشت که آریستوکراسی افلاطون آریستوکراسی علمی است نه بر اساس مال و منال وی گوید: باید طبقه حکام به علوم و دانش های حقیقی به خوبی واقف شوند. به نظر او حکمت، فضیلت اول، شجاعت، فضیلت دوم و اعتدال فضیلت سوم است. دیگر این که افلاطون وارد در جزئیات و اشکال حکومت ها می شود، و با پیشنهادهایی که دارد کاملاً مسائل مربوط به اداره جوامع را مورد بررسی قرار می دهد (فارابی، 1379، 28)، به طوری که افلاطون جامعه را به

سه طبقه عوام الناس سرباز و سرپرست تقسیم کرده بود و ملاک تفاوت در جامعه افلاطونی تنها مدارج استعداد است و از لحاظ اجتماعی تفاوتی بین زن و مرد نیست عدالت در آرمان شهر افلاطونی عبارت از این است که پیشه ور و سرباز و سرپرست هر کدام به کار خویش بپردازند و در امور طبقات دیگر دخالت نکنند.

ارسطو خلاصه مباحث ارسطو عبارت است از تأسیس دولت ها و حالات مختلف آن اصل سیادت و بردگی اصل آقا و بردگی، نظام های مختلف بلاد یونان اهل صناعات، انواع سلطه ها، حکام سیاست نظام سیاسات و تفوق های مطلقه، اصناف و اقسام حکومت های سلطنتی، خیر مطلق، حکومت و جمعیت فاضله، حکومت اقلیت و اعیان حکومت طاغیان و طغات مبدأ انقلابات و شورش های سیاسی و انواع و ریشه های اساسی آن ها، اسباب انقراض حکومت ها، جمهوریت و انقلابات سیاسی، زندگی ایده آل، و برتری علم و فلسفه بر سیاست، بزرگی و کوچکی دولت ها، کشورگشایی و وسعت دادن قلمرو حکومت، صفات طبیعی مردان حکومت و سیاست، عناصر دولت و ارکان آن، دولت برتر، زمین و اوضاع کشاورزان، تناوب در ریاست و حکومت، تربیت، ازدواج و شرایط آن، وحدت تربیت، غایت تربیت، اثر موسیقی و فواید آن در تربیت.

به طوری که ملاحظه می شود ارسطو نیز در یک نظام معین منطقی و با تفکر خاص اشراقی وارد در مسائل مختلف و جزئیات شده و حکومت ایده آل را معین می کند (فارابی، 1379، 30).

ارسطو طاليس نیز در کتابی در مورد سیاست زمامداری چند سخن کوتاه در مورد زمامداری شهری گفته است و آرمان شهر خود را بر 8 اصل بنیان نهاده است و هر یک از اصول بعدی را به اصول قبلی پیوند و بنا نهاده است (جهان، دولت، قانون، فرمانروا، ارتش و سپاه، اموال و امکانات، رعیت، توده مردم، عدالت) (غلامی، 1386، 278) و انواع حکومت خوب را سه و انواع بد آن ها را نیز سه دانسته است. اولین، حکومت خوب و راست، حکومت شاه (یا حکومت شاهی) و دومین، حکومت فاضله یا اشراف خیر اندیش و سومین، حکومت کرامت یا جوانمردان؛ و انواع بد و منحرف آن ها حکومت جباری، حکومت متنفذان و حکومت عامه است و از این سه نوع حکومت، عامه کم ضررتر و حکومت جباری پر ضررتر است. بهترین کشورهای مدنی آن است که در آن قدرت از جانب یک تن یا بیشتر به نفع همگان به کار رود و چون امید یافتن چنین حاکمان شایسته نتوان داشت، پس حکومت شاهی و حکومت خیر اندیش کمال مطلوب های دیرپاب اند... (باستانی پاریزی، 1370).

دوره قرون وسطای مسیحی

دوره قرون وسطی دوره فرو رفتن اروپا درون لاک خویش و تسلط کلیسا بر کلیه شئون زندگی در این قاره است. در این دوره، حیات زمینی نوعی مجازات و کفاره ای برای شستن گناهان تلقی می شد. اندیشه نسبت به شهر در قرون وسطی محوریت شهر خدا را در برابر شهر زمینی مطرح می کند. و این تقریباً تا دوره رنسانس ادامه دارد. تاثیر گذارترین اندیشمندان این دوره در حوزه

شهر خدای اگوستین قدیس: اگوستین قدیس (353 تا 430 م.) مشهورترین آباء کلیسای لاتینی، حکیمی الهی، فیلسوف و عالم اخلاقی بود و می‌کوشید که نحله افلاطونی را با معتقدات مسیحی و عقل را با ایمان موافق سازد. آثار عمده او عبارتند از شهر خدا و اعترافات (معین، 1371، 199) اندیشه‌های اگوستین قدیس شاید بیشتر از هر اندیشمند دیگری در قرون وسطی توانسته جو خاص آن دوران را که مفاهیم "صومعه" و "کاخ" بر مفهوم شهر مردمی تفوقی کامل داشتند، روشن کند (فکوهی، 1383، 154).

اگوستین در کتاب شهر کتاب شهر خدا دو شهر را در مقابل هم قرار می‌دهد، که البته در نظر او مفهوم شهر معادلی بود برای "سلطه" و "دولت". از یک سو شهر زمینی یا دولت‌های این جهانی و از سوی دیگر شهر آسمانی یا سلطه خداوند. شهر زمینی به باور او الگوی کامل خود را در رم فاسد می‌یابد، در حالی که شهر خدا متشکل از مؤمنانی است که خود را از لذات دنیوی محروم می‌کنند، تا به سعادت ابدی و معنوی دست یابند. نماد برجسته و باستانی شهر شیطانی از دیدگاه اگوستین بابل و برج آن بود که با هدف رقابت با خدا ساخته شده بود و به همین دلیل نیز خداوند با مجازات انسان به تقسیم زبان واحد انسانی به هزاران زبان و تقسیم انسان‌ها به هزاران قبیله انتقام گرفت.

اگوستین بر آن بود که رم در حقیقت یک بابل جدید در غرب است، در حالی که حضرت مسیح علیه السلام با نثار کردن جان خود به انسان‌ها امکان داد که جای شهرهای زمینی را به شهرهای خدایی بدهند. البته از این امر اگوستین بیشتر

استیلای خداوند را بر شهر می فهمد، بنابراین شهر زمینی گاه در دید او یک شهر تاریخی و مادی نیز هست که به هر حال بهتر است با قوانین الهی اداره شود (همان، 156).

دوره آرمان شهرهای اسلامی

به قول بسیاری از صاحب نظران اسلام دین شهری است. دینی است که در شهر مکه ظهور کرد سپس در مدینه قوام گرفت، رشد یافت و بتدریج جهانگیر شد شاید مفهوم آرمان شهر اسلامی با تغییر نام این شهر از یثرب به مدینه الرسول آغاز شد یثرب (Yathrib) اولین نامی بوده که به نام اولین بنیانگذار آن موسوم شده است. و پیامبر خدا حضرت رسول صلی الله علیه و آله نام یثرب را تغییر داد به خاطر این که کلمه Tathrib در زبان عربی به معنی سرزنش، عتاب، گناه و . . . می باشد. و همچنین به معنی فساد و تباهی و جنس تقلبی و حرام زاده می باشد. همچنین در معجم البلدان از یاقوت حموی نقل شده که این شهر 29 اسم از قبیل: طیه، تائب و غیره داشته است (17, 2002 Rahman Mubarakpuri,) برخی از معانی این شهر به شرح زیر می باشند:

یک: مدینه النبی: پیامبر اکرم در ربیع الاول سال 622 میلادی به یثرب آمد و با آمدن آن حضرت، نام این شهر به مدینه النبی (شهر پیامبر) تبدیل شد.

دو: طالبه (Tabah) و طیه (Taibah): شهر مدینه به عنوان طائبه و طیه نیز شناخته شده برای این که پیامبر خدا گفت: "به راستی، خداوند قادر متعال، این شهر را طائبه نام گذاشت."

کلمات طیه و طائبه از کلمه At Tayyib. مشتق شده و به معنی خوب و

خالص است و این به خاطر این است که شهر از مشرکان به خدا پالایش شده است.

اقدامات پیامبر در مدینه

(الف) ساخت مسجد النبی: اولین اقدام پیامبر در مدینه ساخت و توسعه مسجد النبی بوده است.

(ب) حرمت شهر: مهم ترین ویژگی شهر مدینه این است که پیامبر اکرم از همان ابتدا مدینه را چون مکه حرم دانست مکه حرم خدا و مدینه حرم حضرت رسول صلی الله علیه و آله. این بهترین شرافتی بود که مدینه می توانست به دست آورد. محدوده شمال و جنوب حرم به فاصله 15 کیلومتر از یک دیگر که کوه عیر و ثور و محدوده شرقی و غربی آن حره (سنگلاخ) شرقی و حره غربی است و روایتی نیز از رسول خدا صل الله علیه و اله نقل شده است که فرمود:

"خداوندا، ابراهیم مکه را حرم قرار داد و من مدینه را در حد فاصل دو حره. آن گونه که خونی در آن ریخته نشود و سلاح برای جنگ در آن حمل نگردد (جعفریان، 1380، 144).".

(ج) ایجاد پیمان عمومی در مدینه توسط پیامبر که همه مسلمانان با پیامبر بیعت کردند، و تثبیت بخشی از قوانین جزایی اسلام به عنوان قانون مدنی.

(د) ایجاد پیمان برادری میان مسلمانان به منظور تقویت روحیه مشارکت و همکاری.

(ه) برخورداری شهروندان از حقوق مساوی در آرمان شهر نبوی.

(و) تاکید بر مصاحبت و مشورت با دانایان و حکیمان برای بهبود مدیریت.

ز) در زمینه امور مدیریتی نیز حفاظت از بیت المال، قاطعیت، مدارا، گذشت، آسان گیری، شایسته سالاری، عدالت محوری، صرفه جویی، جلوگیری از اسراف، رفع تبعیض.

ح) در حوزه عمرانی نیز ارتقای سطح زندگی و مسایل اقتصادی، بسط تفریحات سالم و سرگرم کننده و مشاورت با جوانان، نظارت عمومی، رسیدگی به امور فقرا و غیره.

این ها از جمله محورهایی بودند که در آرمان شهر اسلامی در زمان پیامبر و ائمه می توان به آن اشاره کرد (غلامی پور، 1386، 283-286)

پس از عصر پیامبر و ائمه و پایان دوره حکومت بنی امیه و آغاز حکومت عباسیان و شکل گیری تمدن اسلامی، مفهوم آرمان شهر از یونان باستان وارد فرهنگ و تمدن اسلامی در سرزمین های اسلامی شد مفهوم آرمان شهر علاوه بر این که رنگ و بوی اسلامی به خود گرفت توسط فیلسوفان اسلامی از جمله فارابی (معلم ثانی)، ابن سینا، ابن رشد، ابن خلدون و غیره تعالی معنوی یافت.

فارابی: ابو نصر محمد بن محمد فیلسوف بزرگ اسلام در نیمه دوم قرن 3 و نیمه اول قرن 4 ه ق از اهالی فاراب ماوراء النهر (260 تا 339 ه. ق) برای تحصیل به بغداد سفر کرد. او همه کتب ارسطو را مطالعه کرد و به "ارسطوی ثانی" یا "معلم ثانی" مشهور است (معین، 1371، 1288) فارابی مدینه فاضله را به بدن تام الاعضاء تشبیه کرده است، نه هر بدنی؛ زیرا مدینه های جاهلیه نیز به مانند کالبدند و اعضای آن به یک دیگر وابسته اند و بلکه آن بدنی که هر عضوی در جهت بقا و دوام بدن وظیفه خود را انجام دهد. همان طور که

اعضای بدن مختلف است و هر یک باید عهده دار وظیفه ای شود بعضی بالطبع برتر از بعضی دیگرند و یک عضو است که فرمانده همه و رئیس اول است که قلب باشد. اعضای دیگر نیز به اعضای رئیسه و غیر رئیسه تقسیم می شوند که البته رؤسای درجه دوم به حساب می آیند که هر یک جنود و اعوان و انصاری دارند، لیکن همه این رؤسا باید فرمانبردار قلب باشند و هدف او را دنبال کنند و سپس رؤسای درجه سوم عضو رئیسه یعنی رئیس اول بدن که قلب است کاملت رین و هوشیارترین اعضای بدن است و نخستین امری که در کالبد تکوین می یابد همان است.

در مدینه فاضله نیز رئیس اول و فرمان فرمای اولی لازم است که زمام همه جامعه و رؤسای درجه اول و دوم و سوم تا افراد عادی به دست اوست و همه باید از فرمان او اطاعت کنند و همان طور که قلب افضل اعضا است رئیس اول مدینه باید افضل افراد باشد. در این جا فارابی نظامات را یعنی نظام افضل را متطابق کرده است. از یک طرف نظام تن انسانی را با نظام جامعه و از طرف دیگر هر دو نظام را با نظام آفرینش که علت العلل و مبدأ المبادی، فرمانده کل و مفیض به همه عقول و اجرام علوی و سرانجام اجسام طبیعی است.

بنابراین، رئیس اول مدینه نمی تواند هر فردی از افراد باشد، بلکه باید واجد خصایل و صفاتی چند باشد که او را از سایر افراد جدا و ممتاز گرداند و بتواند به منزله قلب باشد در کالبد انسانی و یا به منزله عقل او باشد و یا به منزله عقل فعال باشد که ناظر و فایض بر کل عالم طبیعت است. در این جا فارابی شرط اساسی ریاست اول مدینه فاضله را حکمت دانسته است و این وجه

مشترک بین ارسطو و افلاطون است.

مهم ترین ویژگی های مدینه فاضله فارابی به شرح زیر است:

الف) عدالت، ب) هم زیستی مسالمت آمیز، ج) منشأ عهود و پیمان ها، د) به دست آوردن مال و منال، ه) نوع دوستی.

در منابع اسلامی آن چه که بیشتر در مورد ویژگی های حاکم معنوی آرمان شهر (موعود) بیش از همه مورد تاکید قرار گرفته است، عدالت گستری و ستم ستیزی و پس از آن فتنه دجال و نزول حضرت عیسی علیه السلام است (احمدی، 1384، 273)

ابن سینا: ابن سینا با این که در این باب کتاب خاصی ننوشته است، مع ذلک در رساله ای که تحت عنوان کتاب المجموع یا «الحکمة العروضية في معاني کتاب ریطوریکا» نوشته است مباحثی را مطرح کرده است. وی در این کتاب، چند شکل از اشکال حکومت را برشمرده است:

یک: حکومت دموکراسی که همه در حکم متساوی باشند، هم در استحقاق کیفر و هم پاداش و کرامات و ریاسات. در این نظام، رئیس حکومت انتخابی است به وسیله همه مردم یا رؤسای درجه دوم.

دو: جامعه ای که بر مبنای ریاست پست است. البته منظور جامعه خسیسه است که قهراً ریاست اول آن با پست ترین مردم است این نوع مدینه را منشعب به مدینه هایی چند کرده است بر حسب مردم و رئیس اول مانند ریاست تغلب که ریاست اول با توان ترین آن ها از لحاظ مال و منال است.

سه: حکومت استبدادی که ابن سینا «وحدانية الرئاسة» نامیده است که غرض و

هدف رئیس اطاعت محض مردم است و البته ابن سینا این شکل حکومت را تا حدودی تمجید کرده است.

چهار: حکومت اشرافی یا آریستوکراسی که آن را حکومت فاضله یا ریاست فاضله می نامد. در این نوع حکومت رئیس اول کسی است که افضل است باشد و مراتب و طبقات امت ها به وسیله فضیلت و برحسب کمال اخلاقی آن هاست و احیاناً به وسیله فضایل و برتری هایی است که در صنایع دارند. سپس افضل اشکال این نوع حکومت ها را حکومت پادشاهی، و در درجه بعد سیاست اختیار و انتخاب و در درجه بعد مدینه کرامیه، و پست ترین آن ها را حکومت تغلبیه و جماعیه یا احرار می داند.

سپس می گوید: سیاستی که اکنون در بلاد ما معمول است، مرکب از سیاست تغلب و کرامت و جماعیه است و اگر احیاناً نوع سیاست انتخابی هم دیده شود کم و بسیار نادر است فارابی (1379، 32).

عصر روشنگری

این دوره با پایان قرون وسطی در قرن چهاردهم و آغاز رنسانس علمی و ادبی در اروپا با آرای فیلسوفانی چون "تامس مور" و غیره رونق گرفت. و شاهد نظریاتی در اروپا هستیم که در پی ترسیم، تشریح و توجیه جوامع آرمانی جدیدی در این قاره هستند. جوامعی که بنابر باور آرمان شهر گرایان باید بتوانند مشکلات و سختی های جامعه آن دوران را از میان برداشته انسان را به سعادت مورد انتظارش برسانند. از پیشگامان آرمان شهر در این دوره تامس مور می باشد.

اتوپای تامس مور (Thomas More) اتوپیا واژه ای است یونانی که تامس مور آن را ساخته است از ریشه ou- topos به معنای "هیچستان" (یا به زبان حکیم ایرانی شهاب الدین سهروردی "ناکجا آباد") که کنایه ای طنز آمیز eu. topos "خوبستان" در آن است. این نام اولین بار در سال 1518 م همراه شعرهای لاتیینی مور در کتابی از اراسموس (Erasmus یونان شناس (چاپ آشوری، 1361، 11) جهانگیر شد و در سده های بعد سرسلسله آثار بسیاری در اروپا درباره جامعه آرمانی و ساخت و سازمان آن شد (آشوری، 1361، 16) تامس مور (1478 - 1535) اندیشمند، سیاستمدار و مصلح دینی انگلیسی نخستین متفکری بود که با نگارش کتاب آرمان شهر در سال 1516 آغازگر سنت آرمان شهرگرایی شد (فکوهی، 1383، 156).

زمینه های زمینه های اندیشه اتوپیا: در سده های پانزدهم و شانزدهم اروپای قرون وسطی با دو جنبش نوزایی (رنسانس) و دین پیرائی (رفورماسیون) مواجه گردید. به طوری که کلیسا بادرستگاه اداری - روحانی بین المللی گسترده اش، که در سده های میانه نهاد بنیادی و استوار اروپا بود سرانجام به صورتی بازگشت ناپذیر با جنبش دین پیرائی از هم پاشید و چیرگی آن بر زندگی عقلی، اجتماعی - سیاسی و اقتصادی اروپا درهم شکست و در پی آن انبوهی از اندیشه های تازه همراه با زنده شدن اندیشه عقلی و انتقادی یونانی و دل کندن از بهشت آسمانی و امیدوار شدن به بهشت زمین و زنده شدن اندیشه دولت آرمانی و بحث و تفکر در پیرامون آن نمایان گردید (آشوری، 1361، ص 17).

آرمان شهر در واقع دفاع سرسختانه ای بود نسبت به جامعه انگلستان آغاز قرن

شانزدهم که زمینه های نخستین انقلاب صنعتی در آن رفته رفته پدید می آمد. یکی از تحولات مهم این دوران فرایند حصار کشی یعنی محصور شدن زمین های زراعی و تقسیم کامل آن ها میان مالکان بزرگ بود که روستائیان فقیر را از استفاده از مراتع مشاع محروم و فقر گسترده ای را بر این مناطق حاکم کرد. در نتیجه آرمان شهر توصیفی بود که در آن جامعه عادلانه و انسانی تر در نقطه ای مقابل با جامعه انگلستان معاصر مور قرار گرفت.

آرمان شهر مور، جزیره ای است که مردمان آن همگی به عنوان یک وظیفه اخلاقی و اجباری کار می کنند اما این کار در حد 6 ساعت در روز محدود است و به زحمت کشان امکان کافی برای استراحت و امکان تربیت ذهن و کالبدشان را می دهد. روشنفکران به دلیل عدم مشارکت در کار اقتصادی بایستی محدود شوند از لحاظ اقتصادی آرمان شهر یک نظام کمونیستی بر الگوی افلاطونی است که در آن مالکیت خصوصی وجود ندارد و همه ثروت ها به دولت تعلق دارد پول از میان رفته و فلزات کمیاب ارزش خود را از دست داده اند اقتصاد در واقع به تولید و مبادله کالاها در یک نظام توزیع عادلانه محدود است. مهم ترین وجه جامعه اتوپیا کمونیسم آن است (یعنی نبودن مالکیت خصوصی در آن)، به همین مناسبت کارل کائوتسکی مور را پیشرو اندیشه کمونیسم شمرده است (آشوری، 1361، 21).

اما جامعه کمونیستی اورنگ و روئی دینی نیز دارد و بر خلاف بسیاری از اتوپیای کمونیستی پیش از خود خانواده را اساس جامعه قرار می دهد، سازمان اجتماعی در شهر بر پایه گروهی از نهادهای مشترک مدیریت زندگی انجام

توماس کامپانلا (شهر آفتاب): توماس کامپانلا (1586 - 1639)، فیلسوف و روحانی ایتالیایی، نویسنده یکی از معروف ترین کتاب های آرمان شهری با عنوان شهر آفتاب بود که نخستین بار در سال 1602 به زبان ایتالیایی منتشر شد و سپس در سال 1613 به زبان لاتین در شهر فرانکفورت با عنوان شهر آفتاب پنداره جمهوری فیلسوفان به انتشار رسید، شهر آفتاب کامپانلا یک شهر آرمانی و یک جمهوری فیلسوفانه است. این شهر همچون آرمان شهرهای دیگر موقعیتی جزیره ای دارد جزیره توپروپانا (سیلان کنونی) در طول یک سفر و به صورتی اتفاقی کشف می شود در آرمان شهر کامپانلا برای نخستین بار مباحث مادی و فضایی به صورت گسترده تری مطرح می شوند. از لحاظ فیزیکی شهر با نماد عدد مقدس "هفت" مشخص شده است. شهر روی تپه ای بلند قرار گرفته و 7 دیوار هر یک در تعلق به یکی از هفت سیاره، آن را محصور کرده اند و از آن به شدت محافظت کنند معبد شهر در مرکز آن قرار دارد و نمادی آشکار از اتحاد و انطباق دین و سیاست بر یک دیگر است. رهبر شهر فردی است با عنوان "هور" به معنی متافیزیسین که باید دارای دانش بسیار گسترده و فراگیر و به ویژه در حوزه متافیزیک قدرتمند باشد، "هور" به وسیله سه دستیار خود یعنی پون" به معنی قدرت، "سین" به معنی دانش و "مور" به معنی عشق حکومت می کند. این سه دستیار به ترتیب کارکردهای آموزشی، نظامی و تجدید نسل را بر عهده دارند. خصوصیت آرمان شهر کامپانلا در مادی بودن و در یک معنی در "کاربردی بودن" آن است. کامپانلا بر خلاف بسیاری

دیگر از آرمان شهر گرایان، الگوی آرمانی خود را صرفاً نوعی خیال پردازی نقادانه نسبت به وضع موجود نمی داند بلکه وی در پی اجرای عملی آن نیز هست (همان، 1383، 159 - 160).

عصر صنعتی (1730 - 1950)

اشاره

این دوره مصادف است با شروع انقلاب صنعتی و تغییر و تحولات بنیادی در تمام ابعاد زندگی مادی بشر به دلیل استفاده از نیروی بی جان مادی (نیروی بخار) در حمل و نقل تولید و غیره که باعث جابه جایی مراکز تولید از روستاها به نواحی شهری، مهاجرت های روستا شهری و رشد صنعتی شهرها و افزایش مشکلات شهر نشینی شد (لنسکی، دیگران، 1369، 9) و ضرورت ارایه الگوهای جدید توسعه شهری (اصلاح طلبانه) و رشد نظریات آرمان شهری مدرن از جمله مباحث مربوط به شهر و شهر سازی را در این دوره به چند دوره: 1. پیش شهر سازی (تکوین و نقد شهر صنعتی، از جمله اقدامات بارون هوسمان برای هماهنگی پاریس با ضرورت های اقتصادی - اجتماعی امپراتوری فرانسه)، 2. طرح مفهوم شهرهای جدید و رفاه شهری توسط رابرت اون (1771 - 1858)، (فکوهی، 1383، 161)، و به نام دوره یا الگوی ترقی گرا مشهور می شود؛ زیرا شهر ترقی گرا از الگوی هندسه ناشی از پیشرفت علوم طبیعی عصر انقلاب صنعتی پیروی می کند همه میراث های گذشته را مردود می داند و دستورالعمل های نو ساده و معقول را جایگزین مقررات و آذین بندی های سنتی می گرداند (فرانسوا شورای، 1375، 13).

همچنین در این دوره در مقابل الگوی ترقی گرا با الگوی دیگری به نام

"الگوی فرهنگ گرا" مواجه می شویم که از آثار راسکین و ویلیام موریس به دست می آید و در اواخر قرن نیز نظریه ابنزر هوارد (1898) در خصوص "باغ شهر" مطرح می شود. در الگوی فرهنگ گرا، بر خلاف الگوی ترقی گرا تولید از نظر کارآیی مد نظر نیست، بلکه اهمیت آن از نظر رابطه با رشد افراد است، از نظر اقتصادی ضد صنعتی بودن الگو آشکار است، از نظر سیاسی شهر فرهنگ گرا به روحیه جمعی و دموکراتیک ختم می شود، تقدم نیازهای مادی بر معنوی حذف می شود، تاکید بر بناهای جمعی و فرهنگی به جای بناهای فردی است، تنوع در مسکن فردی در این الگو مد نظر است (همان، 1375، 17 - 19).

از جمله دیگر نظریه پردازان آرمان شهری و منتقد شهر صنعتی بعد از انقلاب صنعتی را بایستی در نظریه مارکسیسم (مارکس و انگلس به ترتیب در بیانیه حزب کمونیست 1848 و اصول کمونیسم 1847) جست و جو کرد. آن ها به حذف تمایز بین شهر و روستا معتقد بودند و شکل شهر آینده را بسته به جامعه بی طبقه می دانند الگوی شهر صنعتی را نقد می کنند بدون این که الگوی مشخصی ارائه نمایند نظریه مارکس بیش از هر چیز یک نظریه مدرنیته و فرایند شهر نشینی است که در آن روابط میان شکل های سرمایه داری توسعه و الگودهی فضایی نهادهای روزمره بررسی می شود. بر مبنای فرضیه شهر شناسی مارکس، از آن جا که شهر مدرن یکی از عناصر ساختار اجتماعی سرمایه داری است، بهترین شرحی که می توان برای تضادها و درگیری موجود درونی و پیرامونی فضای شهری ارائه کرد بر حسب شرایط طبقاتی است (تاجبخش، 1386، 24).

پس از مارکس و انگلس منتقدانی مانند کروپتکین (آنارشیسیت) "تنظیم و جست و جوی هر چیز از پیش و به نظم در آوردن همه چیز، جنایتی بیش نیست" را در پاسخ به بی نظمی نگرش سوسیالیستی از شهر مطرح می کنند (فرانسوا شورای، 1375، 24-23).

به دنبال نظریات فرهنگ گرا، مجدداً با تعبیر نویی از الگوی شهر ترقی گرا با ارایه طرح "شهر صنعتی" توسط تونی گارنیه (چاپ اثر در سال 1903) مواجه ایم. این بازخوانی جدید الگوی خردگرایانه بدون تزئین و زیبایی است و بیشتر بر بهره برداری از منابع فنی و صنعت توجه می شود. انگاره اصلی که بنیاد شهرسازی ترقی گرا است. انگاره نوگرایی است. لو کوربوزیه در مجله اندیشه نو (1919) اعلام می کند: "عصر بزرگی آغاز شده است، اندیشه های نو موجود است." او این نوگرایی را اساساً در دو زمینه عملی می بیند: صنعت و هنر پیشرو. در این الگو صنعت و هنر هر دو به هم آمیخته اند، بنابراین ریشه شهرسازی ترقی گرا در توسعه صنعتی فن و تکنیک می باشد. در موقعیت مکانی پایدار نمی ماند الزامات سنت فرهنگی را نادیده می گیرد و تکیه بر دو چیز دارد: زیبایی شناسی و کارآیی شهر صنعتی برای شهرسازی ترقی گرا یک ابزار کار است. بنابر این هر عملکردی بایستی فضاهای خاص خود را داشته باشد. لذا مناطق کار را از تفریحی و غیره جدا می کنند یعنی شهر نظم داده شده ارادی در شهر ترقی گرا نماد گذشته گرایی منسوخ می شود. بنابراین شهر صنعتی یک ابزار است و هدف نهایی از احداث شهر کارآیی است. کارایی مناطق و تفکیک آن ها به فعالیت های خاص تکیه بر فردگرایی به جای

جمع گرایی دارد؛ لذا تکیه بر مسکن (خصوصی= کوتاه و جمعی= بلند) می باشد. شهر درخشان یا مجموعه مسکونی لوکوربوزیه که خواهان جاگزینی مرکز پاریس با آسمان خراش های جدید بود نمونه ای این چینی است (همان، 33-32، 1375)

از دیگر الگوهای آرمان شهری مطرح در اوج دوره صنعتی و پایان دوره ترقی گرا "الگوی طبیعت گرا" است. در واقع از انگارهای جریان شهر- ستیز آمریکایی است که در قرن بیستم در این الگو تبلور می یابد، الگوی بس خیال پردازانه تر از آن که بتواند تحقیقی داشته باشد. فرانک لوید رایت معمار بزرگ آمریکایی بین سال های 1930 تا 1935، این طرح را با تکیه بر استقرار را مطلوب در کتاب "شهر ناپایدار" مطرح می کند. رایت در شهر ناپایدار به شهر صنعتی به خود از بیگانه ساختن فرد در دنیای مصنوع متهم است که تنها تماس با طبیعت است که انسان را به خود باز می گرداند و در واقع رهایی از قیود کلان شهرها است (همان، 1375، 43-45).

نهایت این که بررسی تاریخ مدارانه نظریات آرمان شهری در عصر صنعتی شده (مدرنیزم) بیان چالش عمیق بین نظریات ترقی گرا (فن گرا) و فرهنگ گرا (باغ شهرهای هوارد) و طبیعت گرا (شهر ناپایدار رایت) می باشد. و این مباحث تا پایان بازسازی خرابی های ناشی از ویرانی های جنگ دوم جهانی و (1945 - 1960) ادامه می یابد و به تدریج مباحث مربوط به شهر سازی و نظریات آرمان شهری از دهه 1970 وارد دوره جدیدی با عنوان دوران فراصنعتی می شود که با آغاز عصر اطلاعات و ارتباطات و به قول تافلر «موج سوم»

6. عصر فرا صنعتی (رشد و توسعه مفاهیم توسعه پایدار و شهرهای پایدار)

از دهه 1970 با شروع عصر اطلاعات و ارتباطات مشخص شدن ناکارایی الگوها و طرح های شهری مبتنی بر الگوی شهر ماشینی (Auto city)، الگوی شهر آینده (گره ای ترانزیتی) که محصول انقلاب اطلاعات و عصر شبکه و ارتباطات قرن بیست و یکم است نظر صاحب نظران را به خود جلب کرده است (رهنما و دیگران، 1387، 29). همزمان با این تحولات از دهه 1980 به بعد دو جنبش عظیم شهر و شهرنشینی را به نوعی در راستای دستیابی به اهداف آرمان شهری متاثر نموده است:

اول: طراحی شهرهای پایدار در پاسخ به معایب شهر ماشینی با عنوان "بوم شهرها". ساخت شهرهایی هماهنگ با طبیعت (Eco cities) که هدفش طراحی شهرها برای مردم و شهروندان، نه برای ماشین است (براون، 1387، 199) کمیسیون برانت لند (Brant Land) با تعریف توسعه پایدار که در آن نیازهای نسل کنونی بدون کاهش توانایی نسل های آینده در برآوردن نیازهایشان برآورده شود مباحث بین نسلی و یک پارچگی در سه موضوع محیط زیست اقتصاد و عدالت را مبنای توسعه پایدار قرار داد و سیاست های توسعه پایدار در محورهای کاهش مصرف منابع تجدید ناپذیر، پایدار ساختن مصرف منابع تجدید پذیر، نگه داشت حد تولید ضایعات در میزان ظرفیت جذب محلی و جهانی و تامین نیازهای پایه انسانی و اجتماعی مطرح نمود. و ایده پایداری شهرها (Urban Sustainability) توسط خانم مک لارن

(Maclaren) مطرح شد و مشخصات کلیدی پایداری شهرها را برابری بین نسلی، برابری در حفاظت از منابع طبیعی (وزندگی در چارچوب ظرفیت و تحمل آن)، استفاده از حداقل منابع تجدید نشدنی، بقای اقتصادی و تنوع، جامعه خود اتکا، رفاه فردی و رفع نیازهای اساسی افراد جامعه مطرح کرد (رهنما و دیگران، 1387، 66 - 70).

دوم: دوم بحث گذار از حکومت و مدیریت شهری (Urban management) به الگوی حکمروایی شهری است (Good Urban Governance).

حکومت شهری، مجموعه سازمان های مسئول اداره شهر را در بر می گیرد و متکی بر نهادهای رسمی است حکمروایی شهری، فرآیندی است که براساس کشش متقابل سازمان ها و نهادهای رسمی اداره شهر از یک طرف و سازمان های غیر دولتی و تشکل های جامعه مدنی از طرف دیگر شکل می گیرد. دولت به تنهایی عهده دار مسئولیت اداره جامعه نیست، و در کنار شهروندان و بخش خصوصی و مردم به عنوان یکی از نهادها یا عوامل اصلی اداره جامعه محسوب می شود. دولت نقش تسهیل کننده و زمینه ساز توسعه جامعه را در سطوح ملی، محلی و شهری ایفا می کند. با ورود شهروندان به عرصه تصمیم گیری و سیاست گذاری، فرآیند اداره شهر از یک نظام اقتدار گرا و آمرانه به فرآیندی مردم سالار و مشارکتی تبدیل خواهد شد (برک پور، 1385، 671)

میان حکومت شهری و حکمروایی شهری تفاوت مهمی وجود دارد.

حکمروایی شهری مفهومی فراگیرتر نسبت به حکومت شهری است، در واقع حکمروایی حکم روایی شهری حکومت را شامل می شود و علاوه بر آن عناصر، گروه ها و سازمان هایی را هم که به طور غیر رسمی در رشد و توسعه شهر موثر هستند در بر می گیرد. ناکامی برنامه های توسعه از بالا به پایین و آمرانه که نگاهی یکسویه به شهر و شهروندان و آینده داشتند نیز شکاف و جدایی که بین مردم و تصمیم گیران سیاسی و اقتصادی در مدیریت های ملی و محلی وجود داشت زمینه طرح ایده حکمروایی خوب را مطرح کرد (ترابی، 1383، 6)

از جانب سازمان ملل متحد اصول و شاخص هایی برای حکمروایی شهری ارایه شده اند که عبارتند از:

1. مشارکت، 2. قانونمندی، 3. شفافیت، 4. پاسخ گویی، 5. جهت گیری توافقی، 5. عدالت 7. اثر بخشی و کارآیی، 8. مسئولیت پذیری، 9. بینش راهبردی، 10. تمرکززدایی.

بنابر این معیارهای سنجش الگوی مطلوب شهر ایده آل یا به قولی آرمان شهر مطلوب در هزاره سوم میلادی از یک طرف بر الگو و فرم کالبدی شهر (لحاظ نمودن معیارهای زیست محیطی، مصرف زمین، انرژی، فضا و غیره) و از طرف دیگر بر شیوه مدیریت و اداره شهر (حکم روایی شهری) تکیه دارد که به نوعی الگوی شهر انسان گرا، مشارکتی را در مقابل الگوی مدیریتی کالبد نگر (کامروا، 1384، 220 - 224) و شهروند زدا مطرح می کند.

نهایت این که، آن چه از مفهوم آرمان شهر از آرای فلاسفه یونان باستان و اسلامی عصر نوزایی (توماس مور)، صنعتی (الگوی ترقی خواه شهر صنعتی تونی

گارنیه والگوی فرهنگ گرای باغ شهر هوارد و الگوی طبیعت گرای رایت و غیره) و آرمان شهر فرا صنعتی (شهرگره ای اطلاعاتی آینده، شهر پایدار و غیره) می توان برداشت نمود این است که مفهوم آرمان شهر در ابتدا مفهومی گسترده تر از مفهوم شهر کنونی بوده و جامعه را در قلمرو ملی و گاهی فراملی در بر می گرفته است و بنابر این شهر به مفهوم امروزی در ذیل آن قرار گرفته است. همچنین به تدریج از عصر نوزایی آرمان شهر از مبحثی خیالی به مبحثی عینی و واقعی متمایل شد و به تدریج اصول و مبانی پیشنهادی توسط اندیشمندان (هوارد، لو کوربوزیه، راسکین، و غیره) جنبه عملیاتی و اجرایی به خود گرفت و حوادث تاریخی از جمله تکنولوژی حمل و نقل به ویژه ماشین خرابی های ناشی از جنگ های جهانی انقلاب انفورماتیک و ظهور عصر دیجیتال و اطلاعات و ارتباطات در پرتو ضعف تفکرات لیبرال و نئولیبرال و مسایل و مشکلات زیست محیطی جهانی، مسئله باز طراحی شهرها نه تنها از لحاظ فرم کالبد، بلکه نحوه اداره و مدیریت و مشارکت شهروندان و رعایت معیارهای شهروندی برای پایداری شهرها مطرح شده است.

بنابر این الگوهای آرمان شهری در هر مکتب و مذهبی ضمن ملاحظه معیارهای فرهنگی خویش بایستی با اصول و مبانی توسعه پایدار شهری مورد اتفاق نظر مجامع جهانی از جمله سازمان ملل متحد همگامی داشته باشند تا بتوانند در عصر جهانی شدن و شبکه ای که شهرها کانون پیوند جامعه جهانی هستند از انزوای جغرافیایی خارج شوند. عدم پیوند به شبکه به معنی انزوا و مرگ تدریجی است. هر شبکه از تعداد بی شماری اتصال یا گره، مشابه سیناپس های

سلسله اعصاب تشکیل یافته که سرمایه، اطلاعات دانش در میان آن ها جریان می یابد و کنترل بر شبکه از طریق آن ها اعمال می شود. حضور این پدیدار در صحنه جهانی، عالم را به طور کلی به دو قطب اعضای شبکه و محرومان از شبکه تقسیم می کند. دور شدن از فضای جریان های شبکه به معنی رانده شدن در مسیر انقراض و نابودی است (کاستلز، 1380، 464). شهرها در این میان فضای شبکه را به هم متصل می نمایند و لذا از جایگاه با اهمیتی در عرصه بین المللی برخوردارند.

نهایت این که شاخص های مشترک و متمایزی که در حال حاضر در سنجش میزان آرمانی بودن شهرها مهم می باشند عبارتند از: 1. مشارکت، 2. عدالت فضایی، 3. حکمروایی شهری (مجموعه متعددی از شاخص های گوناگون).

جایگاه مشهد به لحاظ شاخص های آرمان شهری

سابقه رشد و توسعه شهر مشهد

مشهد دومین کلان شهر ایران و بزرگ ترین شهر مذهبی کشور به برکت وجود شریف مرقد هشتمین امام شیعیان جهان دارای سابقه 1200 ساله می باشد (امام، 1327: 43)، وسعت این شهر حدود 275 کیلومتر مربع است و جمعیت آن در سال 1385 حدود 2527 هزار نفر بوده است. (سازمان حمل و نقل و ترافیک شهرداری مشهد، 1386: 9-6) پس از شهادت حضرت رضا علیه السلام در سال 203 (ه. ق) پیکر پاک آن حضرت در سناباد به خاک سپرده شد. نام مشهد نخستین بار در اواخر قرن چهارم هجری با کشیدن حصار اطراف شهر به فرمان سلطان محمود غزنوی به این شهر داده شد و شهر مشهد در

این زمان به جانب غرب هسته مرکزی خود یعنی حرم مطهر امام رضا علیه السلام توسعه می یابد و این جهت به عنوان سمت توسعه در مراحل بعدی توسعه شهر قرار می گیرد (عابدین در کوش، 1380: 77)

مشهد به دلیل موقعیت زیارتی، تاریخی، ارتباطی و سیاسی - منطقه ای و جاذبه های طبیعی علاوه بر مجاوران سالانه 694473 گردشگر خارجی و حدود 32808213 گردشگر و زائر ملی جذب می نماید (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان رضوی، 1385: 45).

مقایسه چشم انداز گردشگری در شهر مشهد در مقایسه با کشور بسیار امیدوار کننده است. علی رغم این که چشم انداز گردشگری در کشور چندان تعریفی ندارد و نسبت توریست ها (ورودی و خروجی) به جمعیت کشور فقط

نمودار روند رشد و پیش بینی جمعیت و گردشگران شهر مشهد در دوره 1307-1395

عکس

□

ص: 104

7% است حتی کمتر از سنگال که 10.5% و در مقایسه با عربستان که 47.2% جمعیت می باشد به طور روشنی ایران در این زمینه تا وضعیت مطلوب فاصله زیادی دارد. (The fifth annual A. T. Kearney foreign policy Globalization Index, 2005, 5)، با این حال، مشهد در سطح ملی و بین المللی از جایگاه مناسبی در زمینه جذب گردشگر برخوردار است. (نمودار بالا روند رشد جمعیت و گردشگر و پیش بینی آن ها را در سال های آتی نشان می دهد با توجه به جایگاه و اهمیت جهانی مشهد به عنوان شهری مذهبی ضرورت اداره شهر در چار چوب معیارهای آرمان شهری را ایجاب می نماید.

شاخص های آرمان شهری مشهد

اشاره

شاخص های آرمان شهری در شهر مشهد را در چهار مقوله مهم می توان دسته بندی نمود:

یک: حوزه موقعیت مکانی و کالبدی شهر

در اسلام به لحاظ مکانی مهم ترین شاخصه، شهر مسجد است که به آن هویت می بخشد. مسجد مرکز و کانون و سمبل نمادی شهر اسلامی است و مساکن و کلیه عناصر فضایی پیرامون آن شکل می گیرند در مشهد حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام مرکز و کانون توجه شهروندان می باشد. نکته مهمی که معنوی بودن موقعیت مکانی شهر مشهد را برجسته تر می نماید حدیث معروف از امام جواد علیه السلام است که می فرماید: "میان دو کوه در منطقه طوس قطعه ای از زمین است که از بهشت برداشته شده است. هر کس داخل آن شود روز قیامت از

عذاب آتش در امان خواهد بود" (ابراهیمی، 1386، 359).

عمده ترین بنایی که در شهر مشهد دارای جنبه میراثی است؛ یعنی هم بیانگر ذوق سلیقه و استعداد گذشتگان و هم جزو نوادر فرهنگی و در نوع خود بی نظیر است مجموعه حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام با بیش از 60 هکتار وسعت و بالغ بر ده ها عنصر متفاوت و در عین حال پیوسته است (مسجد، مدرسه، موزه، کتابخانه، دانشگاه و . . .).

همچنین مسجد گوهرشاد با 6 قرن سابقه تاریخی و یک هکتار وسعت، گنجینه عظیم معماری دوره تیموری از دیگر آثار باستانی شهر مشهد در مجموعه حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام است.

مسجد 72 تن (شاه سابق) نیز که از آثار دوره تیموری می باشد، از دیگر نوادر تاریخ می باشد.

سایر بناهای با ارزش تاریخی ویژه در محدوده بافت تاریخی شهر از قبیل: مقبره نادرشاه افشار، گنبد خشتی، گنبد سبز، مقبره پیرپالان دوز و ده ها بنای دیگر جزو آثار و یادمان های دوره گذشته می باشند که دارای ارزش معماری، اجتماعی و مذهبی هستند و بر جنبه تاریخی بودن شهر مشهد افزوده اند. (حدود 42 مدرسه علمیه، 140 مسجد و حسینیه و 65 کاروان سرا، 30 آب انبار و ده ها پدیده دیگر در محدوده قدیم شهر) (رهنما، 1376، 486).

بنابر این، مشهد از لحاظ موقعیت مکانی برخوردار از تمام مواهب طبیعی و معنوی است.

همچنین بررسی وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی شهر مشهد

نشان می دهد که این شهر دارای ویژگی هایی به شرح زیر می باشد:

الف) برخورداری از سابقه تاریخی 1200 ساله (حضرت رضا علیه السلام در سال 203 یا 204 ه.ق در این شهر شهید شده است) و تمدن و فرهنگ غنی ایرانی - اسلامی (طوس و مشهد و خراسان مهد پرورش زبان و ادبیات فارسی است).

ب) برخورداری از میراث با ارزش تاریخی، فرهنگی، مذهبی و طبیعی: وجود مرقد و بارگاه حضرت رضا علیه السلام با وسعت تقریبی 60 هکتار، آرامگاه طوس، ده ها آثار تاریخی و باستانی در داخل و پیرامون شهر، وجود ییلاقات طبیعی اطراف شهر (طرقه و شانندیز و غیره).

ج) پذیرایی سالانه از بیش از 12 میلیون نفر زائر و گردشگر و جهانگرد و افزایش آن ها به حدود 30 میلیون نفر تا سال 1400 شمسی.

د) برخورداری از مهم ترین مراکز علمی - پژوهشی تخصصی دانشگاهی و آموزشی کشور (دانشگاه فردوسی مشهد دومین مرکز آموزشی و پژوهشی کشور با 15 هزار دانشجو و 700 نفر کادر علمی و بیش از 10 دانشکده و مرکز پژوهشی در این شهر است). همچنین وجود دانشگاه علوم اسلامی رضوی، آزاد اسلامی، مراکز غیر انتفاعی و حوزه علمیه خراسان و وجود حدود 80 مدرسه علمیه با حدود 7000 نفر طلبه و مراکز درمانی تخصصی و غیره، باعث تبدیل مشهد به دومین قطب علمی کشور و عمده ترین مرکز دانشگاهی کشور در شرق ایران شده است.

ه) موقعیت سیاسی - اداری و ارتباطی برتر منطقه ای و فرامنطقه ای شهر مشهد، و عملکرد آن به صورت پل ارتباطی بین کشورهای آسیای میانه، افغانستان و

جهان آزاد خارج از طریق مرزهای زمینی (راه آهن سرخس بندر عباس و جاده های آسفالتی ترانزیتی) هوایی و دریایی (خلیج فارس) و برخورداری از موقعیت مرکزی سیاسی منطقه ای و وجود بیش از چند کنسولگری (پاکستان، افغانستان، ترکمنستان و . . .) در شهر.

(ز) وجود نیروی انسانی متخصص و دسترسی سریع به سرمایه های فرهنگی و منابع مالی و انرژی ارزان (گاز خانگی).

نمای مجموعه حرم مطهر از صحن جامع رضوی

عکس

□

مأخذ www.aqrazavi.org

دو: حوزه تسهیلات عمومی شهر (عدالت فضایی)

تراکم و توزیع تسهیلات عمومی در شهر مشهد که بیانگر عدالت فضایی شهری و دسترسی شهروندان به امکانات و خدمات و تسهیلات عمومی شهر است، از شاخصه های آرمان شهر است. نقشه زیر رابطه بین تراکم تسهیلات و تراکم جمعیت را بر حسب شعاع دسترسی در سطح 15 ناحیه شهر مشهد در

ص: 108

خصوص 11 نوع تسهیلات عمومی عمده نشان می دهد (1. مراکز آموزشی، 2. آتش نشانی، 3. کتابخانه، 4. کلابتری، 5. جایگاه های عرضه سوخت (بنزین)، 6. جایگاه های عرضه سوخت (گاز)، 7. بیمارستان ها، 8. پایانه های مسافری، 9. مراکز تجاری عمده، 10. پارک های شهری، 11. مجموعه های ورزشی) (ذبیحی، رهنما، 1387، 224).

این تسهیلات حدود 750 فیلد فضایی - مکانی را شامل شده و نتیجه حاصل از توزیع فضایی، نمایانگر ناعادلانه بودن توزیع امکانات و خدمات و دسترسی ناعادلانه شهروندان به تسهیلات عمومی است و نیازمند تلاش مدیران شهری در این زمینه است. هر چه نقشه کم رنگ تر می شود بیانگر کاهش دسترسی شهروندان به تسهیلات شهری است و نمایانگر تراکم تسهیلات در بخش هایی از شهر و کمبود آن در بخش های دیگر است. یکی از محورهای اصلی در تحقق آرمان شهر اسلامی و اصول حکمروایی شهری خوب تحقق عدالت به ویژه عدالت فضایی و دسترسی متعادل شهروندان به تسهیلات عمومی است

نقشه تمرکز جمعیت و تسهیلات در شهر مشهد

عکس

□

ماخذ: ذبیحی، رهنما، 1387، 234

ص: 109

که تلاش مسئولین را برای رسیدن به هدف آرمان شهر طلب می نماید.

سه: حوزه اقتصادی - اجتماعی شهر

مسایل عمده اجتماعی و اقتصادی شهر مشهد علی رغم بهره مندی از ظرفیت های یاد شده با مشکلات و تنگنانهایی نیز روبه رو است که اهم آن ها به شرح زیر است:

1. رشد سریع جمعیت شهری: جمعیت شهر مشهد از سال 1355 تا سال 1375 از 666000 نفر به 1878000 نفر افزایش یافته است. و در سال 1385 به حدود 2427000 هزار نفر رسیده است، پیش بینی می شود تا سال 1400 به حدود 5 میلیون نفر افزایش یابد. دستیابی به اهداف آرمان شهری نیازمند رشد معقولانه و کنترل شده جمعیت شهر می باشد، تا این که تعادل بین جمعیت و امکانات شهری حفظ شود. در غیر این صورت اصول شهر آرمانی تحت تاثیر مشکلات نابرابری های درون شهری و کمبود امکانات و تعادل بین جمعیت و امکانات قرار می گیرد.

2. رشد حاشیه نشینی: جمعیت حاشیه نشین شهر مشهد بر اساس برآوردها در حدود 700 هزار نفر (5.28٪ جمعیت شهر مشهد در سال 1385) در بیش از 50 نقطه در پیرامون شهر مشهد پراکنده می باشند و در واقع شهر مشهد توسط نواری از حاشیه نشیان محاصره شده است. و شهر مشهد به دو شهر حاشیه و غیر حاشیه تقسیم شده است. برآوردها نشان می دهد چنان چه راه کاری اندیشیده نشود حدود یک سوم جمعیت شهر 5.5 میلیونی در 1400 در شرایط حاشیه نشینی به سر خواهند برد. آرمان شهر اسلامی نمی تواند شاهد شهری

نامتعادل و چندگانه باشد. نقشه مربوط محدوده مناطق حاشیه نشین در شهر مشهد را نشان می دهد.

3. تنگناهای اقتصادی شهر: ناپایداری اقتصاد شهری به ویژه منابع درآمدی شهرداری و وابستگی شهرداری به لحاظ منابع درآمدی به ساخت و ساز، به طوری که درآمد شهرداری از 16 میلیارد تومان در سال 1377 به حدود 600 میلیارد تومان در سال 1387 افزایش یافته است. بررسی های سالانه نشان می دهد حدود 70% درآمدهای شهرداری از ساخت و ساز می باشد. رونق ساخت و ساز باعث افزایش درآمد شهرداری و رکود آن باعث کاهش شدید درآمد شهرداری می شود. هدایت اقتصاد شهری در کل به سمت اقتصاد پایدار و به تبع آن اقتصاد شهرداری از منابع درآمدی ناپایدار به سمت منابع درآمدی پایدار از دیگر چالش های عمده شهرداری است همچنین تحلیل توزیع سرانه درآمد شهرداری مشهد در سطح مناطق بیانگر چشم انداز قطبی شدن فقر و غنای شهری و ضرورت توجه مسئولین برای رفع نابرابری است و نمایانگر فاصله از شاخصه های آرمان شهری است.

عکس

□

ص: 111

تحلیل توزیع منطقه ای درآمد سرانه شهرداری مشهد در سال 1383: میانگین درآمد سرانه شهرداری در کل مناطق شهرداری در سال 1383 برابر 566995 ریال و حداکثر آن 1946059 ریال مربوط به منطقه 1 و حداقل برابر 69355 ریال و مربوط به منطقه 4 شهرداری می باشد. که بیانگر اختلاف درآمدی 30 برابری بین مناطق مختلف شهر مشهد می باشد. همچنین 12 منطقه شهرداری به لحاظ درآمد سرانه با سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) به چهار گروه درآمدی سرانه تقسیم و نتیجه بر روی نقشه شماره 3 مشخص شده است. که این 4 گروه عبارتند از گروه با درآمد بالا (منطقه 1 و 9)، درآمد متوسط (منطقه 11 و 8)، درآمد کم (مناطق 12، 10، 7، 2) و خیلی کم (مناطق 6، 5، 4، 3). براساس معیار درآمد سرانه مناطق با درآمد خیلی کم مناطق محروم شهر قلمداد شده اند، مناطق با درآمد خیلی کم به لحاظ برنامه ریزی رفع محرومیت و نیاز می توانند در اولویت توسعه قرار گیرند.

4. مشکلات تامین نیازهای گردشگران کمبود امکانات و تسهیلات مورد نیاز گردشگران و جهانگردان در ابعاد مختلف از جمله حمل و نقل هوایی داخلی و حمل و نقل جاده ای و ریلی، مراکز تفریحی و گذران اوقات فراغت، اسکان و مراکز و قوانین و مقررات صدور ویزا و گذرنامه برای جهانگردان خارجی و تسهیلات حمل و نقل بین المللی، و مشکلات حمل و نقل درون شهری و ترافیک شهری، ناهماهنگی مراکز ارائه خدمات با استانداردهای بین المللی و ملی به زایران و گردشگران.

5. نامتعادل بودن نظام سلسله مراتب شهری (حوزه منطقه ای): عدم تعادل در

نظام سلسله مراتب شهری منطقه و تسلط الگوی شهر برتر و رشد فزاینده شاخص آن از 9 به 12 در طول دوره 1355 تا 1385 بین شهر اول (مشهد) و شهر دوم منطقه (سبزوار) و تمرکز بیش از 50٪ جمعیت شهری در مشهد و ایفای نقش های خدمات برتر منطقه در مادرشهر منطقه (مشهد) باعث گسترده شدن عدم تعادل فضایی منطقه و عملکرد قطبی شهر مشهد در جذب سرمایه انسانی و مالی از شهرها و مناطق پیرامونی شده و این امر سبب رشد حاشیه نشینی، رشد سریع جمعیت و مشکلات متعدد شهری گردیده است. ساماندهی معقولانه شهر مشهد نیازمند تعادل بخشی به نظام سلسله مراتب شهری منطقه و اجرای طرح های آمایش منطقه ای و تعیین جایگاه مشهد در این طرح ها است.

چهار: حوزه مدیریتی و مشارکتی شهر

مهم ترین حوزه ای که در راستای دستیابی به ایده آرمان شهری در آغاز هزاره سوم از اهمیت ویژه ای برخوردار است حوزه مدیریت آرمان شهری است. آن چه در سطح مجامع علمی و اجرایی بین المللی مطرح است، بحث گذار از حکومت شهری به حکمروایی شهری است. به کارگیری اصول نه گانه

حکم‌روایی شهری در حوزه مدیریت شهری گامی اساسی در راستای دستیابی حکمروایی به ایده آل آرمان شهری است (نمودار زیر). شاید "تامین سعادت مادی" را که در واقع مقدمه "تامین سعادت معنوی" است در تحقق اصول حکم‌روایی شهری بتوان یافت. علی‌رغم این که به طور نسبی به برخی از اصول حکم‌روایی شهری در قوانین مدنی ایران از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی، قانون شهرداری ها و قانون وظایف و تشکیلات شورای اسلامی شهرها اشاره شده است مسایلی مانند شفافیت در ارایه گزارش 6 ماهه از عملکرد مدیریت شهری به شهروندان، تشکیل شورای شهر، برگزاری مناقصه و مزایده از طریق اعلام عمومی (مگر در موارد خاص بسیار استثنایی)، فراهم آوردن زمینه مشارکت شهروندان در اداره شهر و غیره از مشکلات موجود می باشد.

آن چه مسلم است، حکومت شهری از نظر سلسله مراتبی در نظام های دموکرات و آزاد، پایین ترین سطح حکومت است. چون در این گونه نظام ها حکومت ها از نظر سلسله مراتبی به سه سطح: 1. ملی (فدرال و کنفدرال)، 2. ایالتی (منطقه ای) و 3. محلی (شهری) تقسیم می شوند. و نظام اداری زیر مجموعه نظام سیاسی است، و مردم قدرت مشارکت دارند و سامانه اداری (دولت) زیر مجموعه سامانه سیاسی (مجالس ملی، منطقه ای و محلی) است، ولی در کشور ما آن گونه نیست، نظام اداری و نظام سیاسی (شوراهای شهری، استانی و شورای عالی استان ها و مجلس ملی) به موازات یکدیگرند، مردم مورد مشورت قرار گرفته اند، ولی در قدرت مشارکت واقعی ندارند. چنان چه مجالس منطقه ای شکل گیرند، و فرمانداران و استانداران منتخب مردم و یا نمایندگان

مردم باشند، بخشی از این نارسایی های ساختاری برطرف و سامانه اداری زیر مجموعه سامانه سیاسی خواهد شد و گذار از مدیریت منطقه ای و محلی به سمت حکومت منطقه ای و محلی انجام می گیرد. چنان چه این مشکل اساسی و ساختاری برطرف گردد، به تبع آن بسیاری از مشکلات از جمله عدم مدیریت یکپارچه شهری و تعدد مراجع تصمیم گیری در شهرها برطرف خواهند شد.

الگوی مدیریت شهری: از دیگر مسایلی که مدیریت شهری در ایران با آن دست به گریبان است نوع الگوی مدیریت شهری در کشور است. الگوی مدیریت شهری در کشور از نوع الگوی "شورای شهر - شهردار" از نوع شهرداری کم قدرت است. در این الگو چون شهردار منتخب شهروندان نیست و منصوب از سوی اعضای شورای شهر است، لذا از پشتیبانی مستقیم شهروندان و در نتیجه از مشروعیت کامل شهروندان برخوردار نیست. بنابراین از اختیار کافی برای اداره شهر برخوردار نبوده و میزان اختیارات او به نظر شورای شهر وابسته است؛ لذا یکی دیگر از اقدامات اساسی برای مشارکت گسترده تر شهروندان و کارا نمودن مدیریت شهری جایگزینی "الگوی

عکس

□

ص: 115

شورای شهر - شهردار" با الگوی مدیریت شهری "شهردار - شورای شهر" از نوع شهرداری پر قدرت، برای اداره شهر و افزایش کار آیی و میزان مشارکت شهروندان و افزایش پاسخ گویی و مسئولیت پذیری مدیریت شهری است.

نتیجه

نهایت این که، مشهد با توجه به متغیرهای مکانی (وجود بارگاه حضرت رضا علیه السلام و ده ها اثر مذهبی، میراثی و غیره) و فرهنگی - اجتماعی (جذب سالانه بیش از 20 میلیون زائر و گردشگر خارجی و داخلی) و شرایط بین المللی (جهانی شدن شهرها) و ضرورت های حکومتی (حاکمیت دولت اسلامی) نیازمند ارایه الگوی شهر آرمانی از نوع اسلامی است که در آن نه تنها "سعادت مادی" بلکه "سعادت معنوی" شهروندان تامین گردد. ذکر این نکته ضروری است، که اصولا شهرها زیر سیستمی از سیستم ملی می باشند. چنان چه سیستم ملی در راستای بنیان گذاری جامعه آرمانی حرکت نکند، امید چندانی به تحقق آرمان شهر اسلامی نمی توان داشت. همچنین مقدمه آرمان شهری معنوی، دستیابی به الگوی آرمان شهری مادی و زمینی است، لذا برای رسیدن به آرمان شهر اسلامی، حل مسایل و مشکلاتی که شهرها و از جمله شهر مشهد به لحاظ کالبدی و اجتماعی و اقتصادی با آن مواجه است، مقدمه و پیش زمینه برای حرکت به سمت آرمان شهر اسلامی است.

به قول بسیاری صاحب نظران اعلامیه جهانی حقوق بشر بسیاری از مواد

خویش را از اصول مکتب اسلام گرفته است، بنابراین بسیاری از اصول حکمروایی خوب نیز در متن قوانین اسلامی نهفته است. منتهی بایستی از قوه به فعل تبدیل گردد؛ مثلاً در آرمان شهر اسلامی مسایلی بدین شرح مورد توجه قرار گرفته است: 1. حفاظت از شهروندان، 2. حفاظت از بیت المال، 3. صرفه جویی 4. الگوی مدارا، قاطعیت، آسان گیری در اداره شهر (در واقع مدارا و مدیریت)، 5. شایسته سالاری، 6. گفت و گو و تعامل حاکمان با مردم، 7. رضایت مندی شهروندان، 8. رعایت حقوق اقلیت های دینی و قومی 9. مشورت با عالمان و غیره.

نهایت این که تحقق ایده آرمان شهر اسلامی که امری معنوی و روحانی است و در لوای جامعه روحانی که در جست و جوی سعادت معنوی بشر است، جز با تحقق "آرمان شهر مادی و زمینی" امکان پذیر نخواهد شد، بلکه از طریق دستیابی به سعادت مادی امکان دستیابی به سعادت معنوی به ویژه برای اقشار عمومی فراهم خواهد شد. همچنین تحقق ایده آرمان شهر، به تحقق جامعه آرمانی در سطح فرا شهری نیز وابسته است؛ زیرا شهر زیر سیستمی از سیستم فرا شهری است و نه سیستمی بسته و منزوی. به هر حال طرح ایده آرمان شهر تصویری از آینده مطلوب را ترسیم می کند که هرگاه در ذهن آحاد جامعه جای گیرد، مسیر تحولات و دگرگونی های جامعه را هموارتر می کند. در چارچوب ایده آرمان شهر است، که برنامه ریزی ها و حرکت های فردی و اجتماعی به

سوی آینده آرمانی جهت گیری می شود. همچنین لازمه یک نگاه فعال و آینده ساز، حرکت برپایه مدیریت شهر آرمانی است که بر شناخت وضع موجود و عوامل آن، تحلیل محیط ملی و بین المللی و سرانجام ترسیم چشم انداز مطلوب متکی است.

ص: 118

1. ابراهیمی، عبدالله، 1386، ارزش های اجتماعی در آرمان شهر رضوی، مجموعه مقالات ارایه شده به نخستین همایش علمی تخصصی آرمان شهر رضوی، جلد دوم، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد، مشهد.
2. احمدی، احمد، 1384، آرمان شهر دینی در پهنه شعر فارسی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
3. ارسطو، 1370، اصول حکومت آتن، ترجمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، شرکت سهامی کتاب های جیبی، تهران، چاپ سوم.
4. برک پور، ناصر، 1385، حکمروایی شهری و نظام اداره شهرها در ایران، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، جلد دوم، شورای اسلامی و شهرداری مشهد، مشهد.
5. براون، لستر، 1387، طرح امید، آینده و محیط زیست، ترجمه حمید طراوتی، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، مشهد.
6. بهاری، نرگس، 1387، حقوق شهروندی، در مدیریت شهری شهروند مدار با نگاهی به قوانین شهرداری های ایران، مجموعه مقالات سمینار نظارت همگانی شهروندی و توسعه سازمانی، شهرداری تهران، تهران.
7. بیانکا، استفانو، بازسازی یا مثله کردن شهرها، ترجمه ع. بیرانوند، مجله پیام یونسکو، تهران، بهمن 1369
8. تاجبخش، کیان، 1386، آرمان شهر، فضا هویت و قدرت در اندیشه اجتماعی معاصر، ترجمه افشین خاکباز، نشر نی، تهران.
9. تافلر، الوین، شک آینده، ترجمه حشمت الله کامرانی، نشر علم، چاپ چهارم، تهران.
10. ترابی، علیرضا، 1383، مدیریت پایدار شهری در گرو حکمروایی خوب، نشریه شهرداری ها، شماره 69، 10، 5.
11. جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، نشر مشعر، تهران 1380.
12. حبیبی، سید محسن، مقصودی، ملیحه، 1381، مرمت شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
13. ذبیحی، جواد 1387، توزیع فضایی تسهیلات عمومی در شهر مشهد، بر اساس مدل

دسترسی یک پارچه، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما، محمد رحیم رهنما، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات، مشهد.

14. رهنما، محمد رحیم، 1376، پژوهشی پیرامون اسامی و وجه تسمیه معابر، محلات، اماکن عمومی عبادی، تجاری و فرهنگی در محدوده بافت قدیم شهر مشهد، معاونت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد، گزارش منتشر نشده، مشهد.

15. رهنما، محمد رحیم، عباس زاده، غلامرضا، 1387، اصول، مبانی و تکنیک های سنجش فرم کالبدی شهر، جهاددانشگاهی مشهد، مشهد.

16. رهنما، محمدرحیم، 1375، معرفی و ارزیابی تئوری اصالت بخشی در فرآیند احیای بافت های قدیم شهری (نمونه؛ محله سرشور مشهد)، مشهد، فصل نامه تحقیقات جغرافیایی، شماره پیاپی 42. پاییز.

17. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان رضوی، 1385، مشهد.

18. شکری، نادر، 1387، شهرنشینی، حقوق شهروندی و مسئولیت های شهروندان، مجموعه مقالات سمینار نظارت همگانی شهروندی و توسعه سازمانی، شهرداری تهران، تهران.

19. غلامی پور، غلامعلی، 1386، مدیریت شهری در آرمان شهر رضوی، مجموعه مقالات ارایه شده به نخستین همایش علمی تخصصی آرمان شهر رضوی، جلد دوم، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد، مشهد.

20. فکوهی، ناصر، 1383، انسان شناسی شهری، نشر نی، تهران، چاپ دوم.

21. فارابی، ابونصر محمد، 1379، اندیشه های اهل مدینه فاضله، ترجمه، سید جعفر سبحانی، سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

22. فرانسوا ز شوای، 1375، شهر ساز، تخیلات و واقعیات، ترجمه سید محسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

23. کاستلز، امانول، 1380، عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه ای)، ترجمه احد علیقلیان، افشین، خاکباز، جلد اول، انتشارات طرح نو، تهران.

24. کامروا، محمد علی، 1384، مقدمه ای بر شهر سازی معاصر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

25. کلاتری حسین آباد، حسین، احمد پور، احمد، 1385، فنون و تجارب مرمت بافت های تاریخی شهرها انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران، چاپ دوم.

26. گرهارد لنسکی / جین لنسکی، 1369، سیر جوامع بشری، ترجمه ناصر موفقیان، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، تهران.

27. معین، محمد، 1371، فرهنگ فارسی، جلد 6، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ هشتم، تهران.

28. مور تامس، 1361، آرمان شهر (اتوپیا)، ترجمه داریوش آشوری، نادر افشار نادری، شرکت سهامی انتشار، تهران.

29. Parker, Simon (2004), Urban theory and the urban experience, routledge press, London.

Shaikh Safiur. Rahman Mubarakpuri (Y), History of Madinah Munawwarah, Darussalam. Ltd, Riyadh. . 30
ppiv

Stead, Dominic, Hopp enbrouwer Eric (Y), Promoting an Urban Renaissance in England and the . 31
Netherlands, Cities Vol. 21. NO

(The fifth annual A. T. Kearney /foreign policy Globalization Index, (2005,5) . 32

www.aqrazavi. org . 33

ص: 121

از جانب سازمان ملل متحد، اصول و شاخص هایی برای حکم روایی شهری ارایه شده اند که عبارتند از:

1. مشارکت، 2. قانونمندی، 3. شفافیت، 4. پاسخ گویی، 5. جهت گیری توافقی، 6. عدالت، 7. اثر بخشی و کارایی، 8. مسئولیت پذیری، 9. بینش راهبردی، 10. تمرکززدایی.

معیارهای سنجش الگوی مطلوب شهر ایده آل در هزاره سوم میلادی، از یک طرف بر الگو و فرم کالبدی شهر (لحاظ نمودن معیارهای زیست محیطی، مصرف زمین، انرژی، فضا و غیره) و از طرف دیگر بر شیوه مدیریت و اداره شهر (حکمروایی شهری) تکیه دارد که به نوعی الگوی شهر انسان گرا، مشارکتی را در مقابل الگوی مدیریتی کالبدنگر و شهروندزدا مطرح می کند.

شاخص های مشترک و متمایزی که در حال حاضر در سنجش میزان آرمانی بودن شهرها مهم می باشند، عبارتند از: 1. مشارکت، 2. عدالت فضایی، 3. حکمروایی شهری (مجموعه متعددی از شاخص های گوناگون).

الگوهای آرمان شهری در هر مکتب و مذهبی، ضمن ملاحظه معیارهای فرهنگی خویش، باید با اصول و مبانی توسعه پایدار شهری مورد اتفاق نظر مجامع جهانی (از جمله سازمان ملل متحد) همگامی داشته باشند تا بتوانند در عصر جهانی شدن و شبکه ای که شهرها کانون پیوند جامعه جهانی هستند از انزوای جغرافیایی خارج شوند؛ عدم پیوند به شبکه به معنی انزوا و مرگ تدریجی است.

تحقق ایده آرمان شهر اسلامی - که امری معنوی و روحانی است - و در جست و جوی سعادت معنوی بشر است جز با تحقق «آرمان شهر مادی و زمینی» امکان پذیر نخواهد شد.

تحقق ایده آرمان شهر، به تحقق جامعه آرمانی، در سطح فرا شهری نیز وابسته است.

بسیاری از اصول حکم روایی خوب نیز در متن قوانین اسلامی نهفته است. منتهی

بایستی از قوه به فعل تبدیل گردد مثلاً در آرمان شهر اسلامی مسایلی بدین شرح مورد توجه قرار گرفته است: 1. حفاظت از شهروندان، 2. حفاظت از بیت المال، 3. صرفه جویی، 4. الگوی مدارا، قاطعیت، آسان گیری در اداره شهر (در واقع مدارا و مدیریت)، 5. شایسته سالاری، 6. گفت و گو و تعامل حاکمان با مردم، 7. رضایت مندی شهروندان، 8. رعایت حقوق اقلیتهای دینی و قومی، 9. مشورت با عالمان و غیره.

شاخص های آرمان شهری مشهد

الف) حوزه موقعیت مکانی و کالبدی شهر

ب) حوزه تسهیلات عمومی شهر (عدالت فضایی)

ج) حوزه اقتصادی - اجتماعی شهر

رشد سریع جمعیت شهری

رشد حاشیه نشینی

تنگناهای اقتصادی شهر

مشکلات تامین نیازهای گردشگران

نامتعادل بودن نظام سلسله مراتب شهری

د) حوزه مدیریتی و مشارکتی شهر

نهایت این که، مشهد با توجه به متغیرهای مکانی (وجود بارگاه حضرت رضا علیه السلام و ده ها اثر مذهبی، میراثی و غیره) و فرهنگی - اجتماعی (جذب سالانه بیش از 20 میلیون زائر و گردشگر خارجی و داخلی) و شرایط بین المللی (جهانی شدن شهرها) و ضرورت های حکومتی (حاکمیت دولت اسلامی) نیازمند ارایه الگوی شهر آرمانی از نوع اسلامی است، که در آن نه تنها "سعادت مادی" بلکه "سعادت معنوی" شهروندان تامین گردد.

اقدامات پیامبر در مدینه

الف) ساخت مسجد النبی: اولین اقدام پیامبر در، مدینه ساخت و توسعه مسجد النبی بوده است.

ب) حرمت شهر: مهم ترین ویژگی شهر مدینه این است که پیامبر اکرم از همان ابتدا مدینه را چون مکه حرم دانست مکه حرم خدا و مدینه حرم حضرت رسول صلی الله علیه و اله. این بهترین شرافتی بود که مدینه می توانست به دست آورد. محدوده شمال و جنوب حرم به فاصله 15 کیلومتر از یک دیگر که کوه عیر و ثور و محدوده شرقی و غربی آن حره (سنگلاخ) شرقی و حره غربی است؛ روایتی نیز از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: خداوند، ابراهیم مکنه را حرم قرار داد و من مدینه را- در حد فاصل دو حره- آن گونه که خونی در آن ریخته نشود و سلاح برای جنگ در آن حمل نگردد.

ج) ایجاد پیمان عمومی در مدینه توسط پیامبر - که همه مسلمانان با پیامبر بیعت کردند - و تثبیت بخشی از قوانین جزایی اسلام به عنوان قانون مدنی.

د) ایجاد پیمان برادری میان، مسلمانان به منظور تقویت روحیه مشارکت و همکاری.

ه) برخورداری شهروندان از حقوق مساوی در آرمان شهر نبوی

و) تاکید بر مصاحبت و مشورت با دانایان و حکیمان برای بهبود مدیریت.

ز) در زمینه امور مدیریتی نیز حفاظت از بیت المال قاطعیت، مدارا گذشت، آسان گیری، شایسته سالاری، عدالت محوری، صرفه جویی جلوگیری از اسراف، رفع تبعیض.

ح) در حوزه عمرانی نیز ارتقای سطح زندگی و مسایل اقتصادی، بسط تفریحات سالم و سرگرم کننده و مشاورت با جوانان، نظارت عمومی، رسیدگی به امور فقرا و . . . از جمله محورهایی هستند که در آرمان شهر اسلامی در زمان پیامبر و ائمه می توان به آن اشاره کرد.

چکیده

مقاله حاضر به بیان دیدگاهی می پردازد که معتقد است هنگامی که اسلام - به عنوان یک جهان بینی - برای شکل بخشیدن به جامعه در سرزمین عربستان تولد یافت سند چشم انداز هزاران ساله خود را در شهر مدینه و به دست قانون گذاری آشنا به ابعاد مختلف روابط انسانی پی ریزی نمود از آن زمان تا کنون انواری تابناک از دامان امامت و ولایت نیز با گفتار و کرداری آیین مند، مَهر تأییدی بر این دفتر قانون هستی نهاده اند. در حالی که امروز، بشر بی خبر و یا با خبر از این سرمایه ارزشمند در پی یافتن جامعه ای آرمانی و احیای حقوق از دست رفته خویش است.

مقاله با هدف تشریح این دیدگاه، ابتدا به مقوله دینی یا فرا دینی بودن حقوق شهروندی اشاره نموده و در ادامه، به واکاوی آغازهای پایه گذاری این حقوق می پردازد و سپس با بیان شاخصه های حقوق شهروندی (حقوق اجتماعی) در آرمان شهر رضوی و ملاک های اعتبار آن ها، منشوری از این حقوق را که برگرفته از منابع گهربار روایی و متون دینی است ارائه می دهد.

واژگان کلیدی: حق، شهر، شهروند، حقوق شهروندی، آرمان شهر.

ص: 125

آن هنگام که ملت های متمدن و غیر متمدن جهان نسبت به اجتماع به چشم استخدام و استعمار می نگریستند و نظر خاص مستقلی نسبت به آن وجود نداشت، و هنگامی که ملت های بزرگی مثل روم و ایران تحت سلطه شاهان (قیصرها و کسری ها) به سر می بردند و عظمت و انحطاطشان را بسته به قوت و ضعف سلاطین خود می دانستند، اسلام ظهور کرد و برای اجتماع، شخصیتی مستقل و واقعی قائل شد و بسیاری از احکام خود را در قالب اجتماعی بیان نمود و مردم را برای حفظ منافع مادی و معنوی و دفاع از حریم مجتمع اسلامی، به وحدت و یگانگی و تحکیم مبانی اجتماعی فراخواند.

حکمای اسلامی نیز بر این تأکید نمودند که «الإنسان مَدَنِيٌّ بِالطَّبْعِ» (ابن سینا، بی تا، ص 451 و لاهیجی 1372، ص 255) چرا که انسان خود به خوبی می داند برای این که بهتر بتواند نیروهای سرکش طبیعت را مهار سازد و موانع و مشکلاتی را که بر سر راه او قرار دارد از پیش پا بردارد چاره ای جز این نداشته که به زندگی اجتماعی تن دهد. از آن جایی که با ظهور زندگی اجتماعی مسئله حدود مسئولیت ها و تعیین وظائف افراد جامعه نسبت به یکدیگر پیش می آید و برخی به حکم «الْحَقُّ لِمَنْ غَلَبَ» به حقوق دیگران تجاوز نموده، موجب هرج و مرج اجتماعی می شوند، پای قانون به اجتماع گشوده شد که در حکم نگاهبان حقوق انسانی و شهروندی افراد در جامعه است.

با وجود این ضرورت اجتماعی و نیاز اساسی به قوانین حفظ حقوق شهروندی، این سؤال به ذهن می رسد که آیا در جهانی که بشریت در آن

گام های ترقی را برداشته و در ساختمان و تشکیلات اجتماعی پیشرفتی عظیم برایش پیدا شده است انسان نمی تواند بی نیاز از وحی و دین به همین پیشرفت نیز در روابط انسانی نائل گردد؟ انبیاء و دین در تکامل تاریخ چه نقشی داشته اند و چه نقشی در آینده خواهند داشت؟ و آیا می توان به زمینه های پدیدآیی آرمان شهر مطلوب انسانی امیدوار بود؟ پاسخ این سؤال مربوط می شود به نقشی که دین در تکامل ماهیت انسان و در تکامل معنویت و انسانیت انسان دارد؛ یعنی نقشی که در حسن رابطه انسان با خود و با انسان های دیگر دارد که در مقاله حاضر به آن خواهیم پرداخت.

مفهوم شناسی حق، شهروند و آرمان شهر رضوی

حق امری اعتباری است، که به موجب آن، فرد، شایستگی بهره وری از امری و اختصاص آن به خود را یافته و بر دیگران نیز رعایت آن لازم است (حقیقت، 1381، ص 137) و یا به تعبیر علامه طباطبائی، حق، نوعی اختصاص است؛ اختصاصی که لزوم وجود آن ناشی از درک این مطلب است که انجام یک فعل از دو فاعل ساخته نیست و مداخله در بهره وری از بهره ای که شخص خاصی آن را اراده کرده ممنوع است. این اختصاص در بعد مالی به معنای ملک و در بعد غیر مالی به معنای حق است (طباطبائی، بی تا، ج 2، ص 54) و حقوق را نیز می توان مجموع احکام و قوانین و قواعد کلی و الزامی دانست که با توجه به مقتضیات زمان و مکان به منظور استقرار امنیت و تثبیت عدالت و بسط تمدن و بهبود روابط جمعی بر زندگی اجتماعی مردم حکومت می کند و اختیار و آزادی آنان را هماهنگ می سازد و دولت اجرای آن را تضمین

شهر و حقوق شهروندی

از دیدگاه جامعه شناسی، شهر منطقه جغرافیایی است که دارای جمعیت مشخصی بوده و تراکم جمعیت در آن وجود داشته و افراد در آن به امور غیر کشاورزی اشتغال داشته باشند (کامیار، 1382، ص 17) و شهروند فردی است که از سویی برخوردار از حقوق سیاسی و مدنی است و از سوی دیگر در برابر دولت تکلیف هایی به عهده دارد (همان، ص 25)، اما در این که این حقوق شهروندی چیست؟ لیبرال ها می پندارند صرفاً حقوقی فردی است، در حالی که تفکرات جمع گرایانه- و به خصوص سوسیالیست ها- معتقدند حقوقی اجتماعی است و اسلام حقوق شهروندی را حقوقی فردی می داند بدون آن که با حقوق اجتماعی او نیز بی ارتباط باشد.

از طرف دیگر، گرچه برخی حقوق شهروندی را مقوله ای جدا از حقوق بشر می دانند که اولی را در حقوق داخلی و دومی را در حیطه بین الملل باید جست و جو نمود، لیکن به نظر می رسد هر دو از ریشه و خاستگاه مشترکی برخوردارند. هر دو به حقوق و آزادی هایی برای فرد انسان اشاره دارد که انسان را (از این حیث که انسان است) و فارغ از تعلقات نژادی، طبقاتی، جنسیتی و اعتقادی در نظر دارد.

ص: 128

1- ر. ک (فلسفه حقوق، ناصر کاتوزیان، ج 1، ص 361) و (کلیات حقوق، ناصر کاتوزیان، ج 1، ص 1) و (مقدمه عمومی علم حقوق، محمد جعفر جعفری لنگرودی، ص 12)

آرمان شهر یک نظام ایده آل با آرمان های متعالی و انسانی است که بر پایه صداقت، محبت، نوع دوستی، عدالت و ... بنا نهاده شده و از آن جا که آن را تجلی فطرت سلیم انسان می دانند همواره تاریخ شاهد تلاش فلاسفه و نظریه پردازان زیادی بوده است که در پی طرح و تأسیس چنین آرمان شهری بوده اند. (1)

مسلمانان نیز از آن جایی که ریشه و انگیزه این جست و جورا در متون متواتر اسلامی می دانند معتقدند مدینه فاضله اسلامی همان آرمان شهری است که در امتداد خط نبوت و امامت قرار دارد و کلید استقرار آن به دست پیشوایان دینی است (مکارم 1377، ص 235). لذا آرمان شهر رضوی نیز کنایه از همین آرمان شهر دینی است.

حقوق شهروندی گفتمانی دینی یا فرادینی

به نظر می رسد پیش از تبیین حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی، پاسخ به این سؤال ضروری است که آیا اصولاً حقوق شهروندی و انسانی را باید در محدوده دین جست و جو نمود؟ به عبارت دیگر آیا گفتمانی دینی است یا فرادینی؟

برخی بر این باورند که حقوق انسانی جز بر مبانی دینی استوار نیست و ایده کرامت و تقدس هر موجود بشری به عنوان اصل بنیادین حقوق بشر ایده ای ضرورتاً دینی است و لاجرم قرائت های سکولار از چنین ایده ای، قابل فهم و

ص: 129

1- فلاسفه ای همچون افلاطون، آگوستین، فارابی، توماس مور، ویل دورانت و...

متقاعد کننده نیست. و به عبارت دیگر جز خدا- که به جهان موجود و گذشته و آینده آن آگاه است- هیچ فردی توان وضع حقوق آدمی را ندارد. در مقابل برخی نیز بر این اعتقادند که استوار سازی حقوق بشر و شهروندی بر پایه های اساسا دینی ممتنع است و بشر با تعقل خود و نیاز سنجی اجتماعی این قوانین را پایه ریزی می کند. از ادله دسته نخست می توان به این نکته اشاره نمود که هیچ گونه برهان کلی وجود ندارد که بتواند ما را از رجوع بر ادله درون دینی منع نماید و از آن جایی که عقل بشر محدودیت هایی از جمله سودگرایی دارد، در مسائل مهمی از جمله تعیین مصادیق حقوق یا نسبت آزادی، برابری و عدالت و همچنین ارزش ها هدف زندگی هدف جهان و کیفیات زندگی به دین و وحی نیاز پیدا می کنیم.

و دلیل دسته دوم نیز این است که دین مؤخر از حقوق انسان است و باید گفت: نیکویی عدالت، زشتی ستم و کرامت انسان و ... مورد تأیید دین است نه آن که تأسیس دین باشد (مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه مفید، 1384، ص 377).

اگر ادعای دسته نخست را بپذیریم با این سؤال مواجه می شویم که درست است که اسلام همه شئون انسانی را که در عصر نزول قرآن وجود داشته متعرض شده و از این جهت می توانسته است اجتماع آن روز را به سعادت حقیقی و کلیه آمال زندگی برساند ولی مرور زمان راه های زندگی انسانی را تغییر داده و زندگی فرهنگی و علمی و حیات صنعتی تمدن امروز هیچ گونه شباهتی با زندگی ساده چهارده قرن پیش ندارد. انسان بر اثر مجاهدت های

طولانی و سخت به جایی از ترقی و تکامل مدنی رسیده که اگر با اوضاع چند قرن پیش او مقایسه شود مثل این است که بین دو نوع کاملاً متباین مقایسه کرده باشیم. به عبارت دیگر چگونه ممکن است قوانینی که برای تنظیم زندگی آن عصر وضع شده وافی به ادارهٔ حیات عظیم امروز باشد؟ و چطور یکی از این دو زندگی می تواند بار سنگین دیگری را به دوش بکشد؟

در پاسخ ابتدا باید دید موضع و دیدگاه هر یک از دو نظریه، فوق در خصوص منشأ حقوق بشر و منبع آن چیست؟

روشن است که نگرش، اول خالق هستی را به طور جدی در تبیین حقوق در نظر دارد و هرگاه بشر نیز به عنوان واضع در نظر گرفته می شود، برحسب امانتی است که از سوی خدا بدو سپرده شده است.

لیکن نگرش دوم حتی اگر هم ادعا کند که ریشه حقوق طبیعی افراد به خداوند باز می گردد باز معتقد است که در تبیین حقوق و تشریع آن، خداوند و انبیای او نقشی ندارند و بالطبع بریده از مبدأ فوق بشری خود واضع حق و بهره مند از آن است و به موجب این دیدگاه فقط یک چنین بشری بشر مدرن نامیده

می شود که حتی خدا نیز باید در خدمت او باشد.

بنابراین در دیدگاه اول نوعی معرفت و دید فلسفی خاص نسبت به خالق، جهان هستی و بشر وجود دارد و طبق این نگرش دین نه فقط در زندگی بشر اهمیت دارد بلکه منبع هدایت بشر است انبیاء معلمان بشر تلقی می شوند و تعلیمات آن ها مورد توجه جدی است.

لیکن در دیدگاه دوم بشر با مبانی فلسفی و معرفت شاختی اومانستی تفسیر

می شود و بر همین اساس نیز هندسه انسان نسبت به خالق و جهان هستی تعریف می شود و دین نیز نه فقط منبع هدایت نیست، بلکه یک پدیده اجتماعی همانند دیگر پدیده ها در خدمت فرد بشر است.

حال که مبنای فلسفی هر دو نگرش روشن شد این سؤال به ذهن خطور می کند که آیا با فرض پذیرفتن نگرش الهی باید معتقد بود که تنها دینداران و الهیون هستند که به حقوق انسانی و تبیین آن توجه نشان داده اند؟

در پاسخ این سؤال نیز باید گفت که اگر چه در این مسئله (که حقوق بشر به عنوان دستاویزی در جهت اجرای مقاصد سیاسی غرب به کار می رود) تردیدی نیست و کاملاً روشن است که سردمداران غرب آن جا که با مصلحت سیاسی خود سازگار می یابند بدترین و رسواترین تخلفات حقوق بشر را نادیده گیرند و آن جا که بخواهند از کاه کوهی می سازند و از مسئله حقوق بشر به مثابه پیراهن عثمان استفاده سوء می کنند. لیکن این سوء استفاده از ارزش ذاتی این حقوق در فلسفه جهانی آن چیزی نمی کاهد و تقریباً در میان همه فرهنگ ها مفهوم نیک و بد و صدق و کذب وجود دارد؛ مثلاً در همه جوامع شجاعت از دیرباز ستایش شده است و ارزش هایی وجود دارد که در میان گروه وسیعی از بشریت و در اکثر سرزمین ها و موقعیت ها و تقریباً در همه ادوار مشترک است.

و به عبارت دیگر، اساس فکر حقوق انسانی که مشتمل بر حکومت قانون و پابندی به عدالت و حفظ کرامت و حرمت آدمی است از پایه های تمدن انسانی به شمار می رود.

لذا باید این را پذیرفت که کرامت انسان هم در نگرش درون دینی محور است و هم در نگرش برون دینی به عبارت دیگر، عقل و دین هر دو کاشف کرامت ذاتی موجود بشری هستند، اما کاشف در نگرش درون دینی، دین است و در نگرش برون دینی عقل. این، سخن و ایده تازه ای نیست؛ چرا که چنین محل نزاعی را در نگرش حسن و قبح عقلی و شرعی نیز می بینیم که از دیرباز منشأ بسیاری از گفت و گوهای علمی و مباحث نظری بوده است. تقریباً در تمام طول تاریخ عده ای از دانشمندان بر این باور بوده اند که خوبی کار، سبب فرمان خدا و بدیاش سبب نهی خداست و در مقابل، دانشمندانی نیز باور داشته اند که فرمان خدا سبب خوبی کار و نهی سبب بدی کار است. سقراط، توماس آکوئیناس معتزله و ... رأی حسن و قبح عقلی و ذاتی را برگزیده اند و اوئیفرون، انسلم قدیس و اشاعره و ... حسن و قبح شرعی و الهی را پذیرفته اند (مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه مفید، 1384، ص 367).

بنابراین، در مجموع می توان گفت در موضوع حقوق بشر و حقوق انسانی و شهروندی نیز ادله برون دینی و درون دینی در طول هم قرار گرفته و منعی از رجوع به متون و حیانی نیست هر چند اگر به ادله برون دینی نیز بی اعتنا باشیم با آن که ممکن است حسن و قبح عقلی را هم پذیرفته باشیم، لیکن بی گمان سر از اشعری گری در می آوریم؛ چرا که در مقام کشف، صرفاً تابع نقل خواهیم شد.

نخستین پایه گذار حقوق شهروندی جهان

حال که روشن شد گفتمان حقوق شهروندی، گفتمانی منحصر به دین نبوده

است، می خواهیم به اتقان و استواری گفتمانی پردازیم که به عنوان نخستین سند حقوقی شهروندی جهان پدید آمد و این سخن را پلی در جهت تبیین برترین منشور جهانی حقوق شهروندی قرار دهیم که تأمل در آن راه را در گذرگاه رسیدن به آرمان شهر مطلوب هموار خواهد ساخت.

با توجه به شواهد تاریخی، گرچه در قرون وسطی و پیش از ظهور اسلام نیز شهرهایی وجود داشت که بر مبنای بازرگانی و پبله وری یا بر خرابه های شهرهای کهن رم یا در کنار رودها و آبراهه ها و یا در کنار دیرها و کلیساها شکل گرفته بود و قوانین مشخص و مدونی داشت لیکن منشأ و ساختار این شهرها و قوانین آن همواره در تقابل با محیط پیرامونی خویش و روابط فتودالی بوده است (علی پاشا صالح، 1383، ص 81).

علاوه بر این که به عقیده برخی (حمیدالله، 1356، ص 8)، قوانینی همچون قانون اساسی آتن، در عین ارزشمندی، تاریخ تکامل یافته آتن بوده است نه قانون و یا قانون چاندرا گوپتا Chandra Gupta و آرتا ساسترا Artha Sastra نیز تألیفاتی همچون احکام السلطانیه مارودی بوده اند (نه متن قانونی که توسط حاکمی جهت استیفای حقوق شهروندان نوشته شده باشد). لذا نمی توان این قوانین را حقوقی به تمام معنا منصفانه قلمداد کرد. علاوه بر این اگر هم حقیقتاً قانون تلقی شوند باز هم فرق است میان حق و قانون؛ زیرا چه بسا قوانینی که خلاف حق بوده و چه بسا حقوق حقه ای که به حکم قانون پایمال گردیده است. بنابراین تنها آن جایی که منطق صدور قانون عقلی باشد که از منبع خطاناپذیر وحی و الهام مایه گیرد، می توان رابطه میان این دو (حق و قانون) را

تطابق کامل دانست و الا چه بسا از نظر منطقی به تباین منجر شود.

لذا محمد حمید الله، معتقد است نخستین قانون اساسی مکتوب در جهان که به وسیله رئیس حکومتی تنظیم شده باشد اعلامیه ای است که رسول اکرم صلی الله علیه و اله برای اداره شهر مدینه و رابطه بین قریش و مردم مدینه و تشکیل نخستین امت اسلامی صادر فرمود سندی که مرکب از 52 جمله پیرامون حقوق و تعهدات قبائل مدینه بود (همان، ص 6) و حاکی از قوانین، مدون جهان بینی اسلامی بود که در این قوانین امتیازات استثنایی برای گروه خاصی از مردمان وجود نداشت در این قانون شهر و شهروند معتقد به جهان بینی اسلامی فقط فرمانبردار احکام اسلامی پیامبر صلی الله علیه و آله و یا نمایندگان وی بودند. بدین قرار تفاوتی بین شهروندان جز تفاوت های کالبدی ناشی از جمعیت، استقرار دیوان ها، جامع و . . . وجود نداشت.

امروزه نیز هر چند میل جوامع مدرن به علم گرایی Scientisme و عقل گرایی Rationalisme عامل و زمینه تدوین حقوق اجتماعی را در غرب فراهم نموده است و شیوه تعقلی و تبیین جهان و تفکر در باب هستی جای روش های غیر عقلانی و غیر منطقی پیشین را گرفته است لیکن این شیوه را نیز نمی توان کاملاً مغایر با شیوه حقوقی جهان اسلام دانست؛ چرا که از رنسانس به بعد جوامع به گفته دورکهم از مرحله مکانیکی مبتنی بر عواطف و احساسات صرف در گذشته به مرحله ارگانیکی مبتنی بر آگاهی و عطش شناخت رسید و ظرفیت ها و قابلیت های بشری که در فطرت انسان ها بود شکوفا شد و حقوق اساسی به عنوان ایجاد بنائی برای استقرار یک همزیستی

آشتی جویانه بین آزادی فرد و قدرت متشکل جامعه در چارچوب دولت - کشور، یکی از نمودهای اساسی جوامع جدید بشری به شمار رفت (قاضی، 1371، ج 1، ص 33)

می توان گفت هدف حقوقی تمام جوامع، تأمین مصالح انسان ها در دنیاست و اسلام نیز در این باره با نظام های حقوقی دیگر اتفاق نظر دارد فرق نظام حقوقی اسلام با نظام های دیگر در این است که آن ها تأمین سعادت انسان را در زندگی فردی یا اجتماعی این دنیا هدف اصلی و مطلوب ذاتی می دانند اما اسلام حقیقی اگرچه حقیقی اگرچه سعادت انسان را در زندگی اجتماعی تأمین می کند لیکن این سعادت را به عنوان وسیله ای برای رسیدن به کمال حقیقی او - تقرب به پیشگاه مقدس الهی - قرار داده است. قواعد و احکام آن نیز چنان است که نه تنها با هدف نهایی منافات ندارد بلکه در راه رسیدن به آن تأثیر مثبت و قاطع دارد.

شاخصه های حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی

همسویی با فطرت

به عقیده گروهی از فلاسفه و متفکران، اصول و قوانینی وجود دارد که فطرت، آن ها را در عقل و منطق انسان قرار داده است قانون گذار باید کوشش کند که این اصول را کشف نماید و در اداره امور و قوانین بشری حقوق موضوعه را پایه آن قرار دهد حقوقی همچون وفای به عهد الزام به اجرای قرارداد ضمان، رد امانت، عطف به ماسبق نشدن قانون، قصاص، تناسب مجازات با جرم ... (مدرس، 1375، ص 189)

ص: 136

تأثیر فطرت در حقوق انسانی غرب، در طول سده هفدهم و هیجدهم با انتشار آثار گروسیوس هلندی Grotius هابز Hobbes جان لاک Locke، فیلسوف مشهور انگلیسی و ژان ژاک روسو Rousseau دانشمند و متفکر فرانسوی به نقطه اوج خود رسید و الهام بخش نویسندگان اعلامیه های حقوق در انگلستان و آمریکا و فرانسه گردید (همان)

این، در حالی است که بر طبق معتقدات آرمان شهر رضوی و اسلام حقیقی شریعت محمدی صلی الله علیه و آله دعوت به فطرت انسانی و حقوق طبیعی او را بیش از چهارده قرن است که در پرونده خود دارد و آن را تنها راه استواری دین و زندگی بشریت دانسته است (روم/30).

دین مبتنی بر فطرت، لزوماً تمامی اقتضائات منطقی و معقول زندگی انسانی را می پذیرد و توانایی های تکوینی انسان را مبنای استحقاق وی قرار می دهد و به این ترتیب فصلی به عنوان حقوق فطری انسان را در کتاب تکوین می گشاید. و تحکیم و تأیید این حقوق تا اندازه ای است که از مفهوم بیان قرآن می توان استنباط نمود که نظریات و قوانین غیر منطبق با حقوق فطری انسان زایل شدنی و باطل است (اسراء/81 و 84) و با هیچ وسیله ای نمی توان از زوال آن جلوگیری کرد.

پویایی و تناسب با نیازها

آیا با پذیرفتن نقش فطرت می توان گفت همسویی و مطابقت حقوق با فطرت به معنای ثبات و دوام آن هاست؟ حال آن که انسان دو جنبه ثابت و متغیر دارد که مثل «ماده و صورت» به هم پیوسته و متصل و متلازم هم و غیر قابل

تفکیک اند و برای حیات و دوام زندگی او ضرورت دارند. حقوق ثابت مطلق بدون توجه به روابط جمعی نمی توانند اساس متقنی برای نظام حقوقی به حساب آیند و انسان نمی تواند حقوق بی حد و بدون قید و شرط داشته باشد، پس باید نظر به تحولاتی که به اقتضای زمان و مکان و حوائج آنی در زندگی پدید می آیند با حفظ حقوق فطری و اصول آن ها قوانین متغیری هم باشد که «حوادث واقعه» و «موضوعات مستحدثه» و حوائج گوناگون و متغیر زندگی اجتماعی را برآورده سازد. لذا حقوق فطری باید با تشخیص عقل و عواطف با انواع نیازها و حوادث مختلف و وضع تمدن ها منطبق گردند و به خواست ها و حوائج مستحدث، جواب مثبت دهند. (1)

صاحب نظران حقوق غربی همچون شارمون فرانسوی و دیگران حقوق انسان را در جامعه بررسی کردند و از لحاظ ثبات و تحرک مورد بحث قرار دادند و فقهای بزرگ اسلامی نیز در باب اجتهاد و احتیاجات ثانوی نظرات ارزنده شایان توجه بیان نمودند (مدرس 1375، ص 51).

البته آن چه مهم گونه ای باشد که نه به فهم ارتجاعی بازگردد و نه شکل التقاطی به خود گیرد؛ لذا نه صورت ارتجاعی از فهم دین صحیح است نه شکل التقاطی آن و نه است فهم صحیح این تناسب ها و نیازسنجی هاست که باید به اکتفا نمودن به فهم اجزائی از دین بدون فهم هدف و غایت بلند آن.

ص: 138

1- به عنوان مثال تعلیم و تربیت و کسب معیشت از حقوق فطری است و حکومت می تواند بدون این که مردم را از این حقوق طبیعی به طور مطلق و دائم محروم کند برای حفظ نظم و تأمین مصالح اجتماعی نسبت به نحوه تعلیم و تربیت و راه و رسم تحصیل معیشت مقرراتی وضع کرده و به اجرا درآورد، بی آن که بر مبنای آن حقوق فطری خللی وارد آید یا در ارکان آن ها تزلزلی راه یابد.

این، تنها با عمل حقیقی به این فرموده حضرت علی علیه السلام محقق می شود که فرمود: (لَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَا تَقَّةَ فِيهِ)؛ دینی که درست فهمیده نشود و دینداری که از روی فهم درست دین نباشد هیچ خیری در آن نیست (مجلسی 1403ق، ج 1، ص 174).

تأکید بر کرامت انسانی

با این که «انسان» هم در تفکر دینی و هم اومانیستی مورد توجه خاص قرار گرفته و در هر دو مشرب «انسان» فاعلیتی قوی و گسترده و ارادی دارد که همه چیز در برابر آن منفعل است زمین و دریا و هوا در برابرش تسلیم و رام و مطیع است لیکن باید توجه داشت که در متون اسلامی، دو نوع کرامت برای این انسان ذکر شده است یکی کرامت جهان شمول و فطری ذاتی و غیر مقید به دین (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) (70) (اسرا/70) و دیگری کرامتی اکتسابی که مقید به عقیده انسان است و در رابطه با خداوند تعریف شده است؛ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) (13) (حجرات/13)

در این آیه، مبنای کرامت، تقواست نه بشریت.

در تفکر دینی کرامت ذاتی همچون مفهوم بشریت حالت مشکک ندارد و لذا در راستای تفکر اومانیستی معتقد است که هر انسانی از آن رو که انسان است صاحب کرامت است نقطه عطف تفاوت تفکر دینی و اومانیستی آن جاست که

حقوق شهروندی اومانیستی امروز تنها بر محوریت انسان تنظیم می یابد و یکی از دستاوردهای عقل بشری در جهان مدرن قلمداد می شود اما در دین اسلام (آرمان شهر رضوی) ساختار حقوق و تکالیف هر فرد، بر محوریت تعالی انسان شکل گرفته یا شاید با اندکی اغماض بتوان گفت که حقوق بشر در دین اسلام بر محوریت انسان متعالی تعریف شده است (بهشتی، 1385 ص 390) و لذا حقوق موضوعه آن نیز بر همین اساس وضع گردیده است: «... فَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولَهُ، وَآتَرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَائَهُ لِيَسْتَأْذِنَهُمْ مِيثَاقَ فِطْرَتِهِ وَيَذَكِّرَهُمْ مَنْسِيَّ نِعْمَتِهِ وَيَحْتَجُّوا عَلَيْهِمُ بِالتَّبْلِيغِ، وَيُثِيرُوا لَهُمُ دَفَائِنَ الْعُقُولِ وَيُرْوَهُمُ آيَاتِ الْمَقْدِرَةِ...»؛ رسولانش را در میان انسان ها برانگیخت و انبیائش را یکی پس از دیگری به سوی ایشان فرستاد تا از آن ها بخواهند که به میثاق فطری خداوند عمل کنند و به یاد نعمت های فراموش شده خداوند باشند و با آن ها از راه تبلیغ گفت و گو کنند و گنجینه های عقلی و استعداد های نهفته آنان را به کار اندازند و آیات مقدر الهی را به آن ها نشان دهند (دشتی، 1381، خطبه 1، ص 38).

ضمانت اجرایی کارآمد

یکی دیگر از شاخصه های مهم حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی، داشتن یک ضمانت اجرایی قویم است؛ چرا که حقیقت قوانین عمومی - چه الهی چه بشری - جز یک سلسله صورت های ذهنی که در اذهان مردم قرار دارند و در ریشه های آنان محفوظ اند نیست این اراده انسان هاست که می تواند به این قوانین، وجود خارجی داده و در جریان عمل واردشان سازد. بنابراین اگر اراده های انسانی از اجرای این قوانین سرباز زنند دیگر در خارج، عملی که

قانون با آن منطبق شود وجود نخواهد داشت. از این رو مطلب مهم این است که به چه وسیله باید اراده ها را برای اجرای قوانین حفظ نمود تا قوانین روی پای خود بایستند؟

اگر اراده ها، در اثر انحطاط روحی و سستی بنیه جامعه بمیرند و یا قوه درک اجتماعی و شعور خود را در اثر فرورفتن در لهو و لعب و گسترش یافتن دامنه عیاشی از دست بدهند آیا آرزوی اجرای قانون و استیفای حقوق برآورده خواهد شد؟ و یا در جامعه ای که جنایت ها دور از چشم قوه مجریه تحقق می یابند چه کارایی ای باقی خواهد ماند؟

عاملی که می تواند اراده ملت ها و قوت و سیطره آن ها را حفظ کند و ضمانت اجرایی استواری پدید آورد گسترش و القای صحیح اخلاق عالیّه است؛ چرا که اگر روش اجتماعی و قوانین جاری در، اجتماع بر اساس اخلاق عالیّه استوار نباشند همانند خسی بی قرار و ثبات خواهند بود که در رهگذر وزش باد به این سو و آن سو می رود.

اسلام حقیقی و جاری در آرمان شهر رضوی روش و قوانین اجتماعی خود را بر اساس اخلاق عالیّه استوار ساخته و در تربیت مردم روی موازین اخلاقی تلاش زیادی نموده و ضمانت اجرایی قوانین را به عهده این تربیت اخلاقی قرار داده است این تربیت اخلاقی در پنهان و آشکار و در خلوت و جلوت با آدمی بوده وظیفه خود را بهتر از هر نگهبان مراقب و بهتر از هر قدرتی که مشفقانه در برقراری نظم سعی است انجام می دهد (طباطبایی، بی تا، ج 4، ص 113-111)

«حق» مفهومی ماهوی نیست و از امور اعتباری به شمار می رود؛ لذا در بررسی مفهومی نخستین سؤالی که پس از تعریف، آن به ذهن می رسد این است که آیا اعتبار حقوق دارای ملاک واقعی و نفس الامری هست؟ به دیگر سخن، آیا در بیان اعتبار آن ها وجود منشأ انتزاع عینی و خارجی لازم است یا نه؟

در فلسفه غرب، جان کلی می نویسد: «حفظ و بهره مندی تضمین شده از حقوق طبیعی مان هدف بزرگ و نهایی جامعه مدنی است و بنابراین، تمامی اشکال حکومت تنها تا آن حد که در خدمت این هدف و کاملاً تابع آن باشند خوب اند» (کلی، 1382، ص 398)

شاید نتوان در حال حاضر چنین فلسفه ای را در نظام جاری حقوق بشر غرب که قراردادهای اجتماعی و قدرت برتر را منبع عمده اعتبار حق قلمداد می کند، دید و نتوان گفت که توانسته است حقوقی را که به تار و پود ذاتی انسان گره خورده کشف کند. اما در حقوق اسلام نیز بدون تأمل و کنکاش عقلانی در پیشینه اعتقادی گهربار برخی از همین قوانین موضوعه الهام گرفته از غرب جای حقوق شرعی را گرفته اند.

این، خود نشان از عدم توجه کافی و وافی به زیر ساخت ها و مبانی نظری و اصولی منابع حقوق اسلامی دارد حال آن که از نگاه یک اندیشمند غرب: «آن چه طی قرن ها نه تنها سرآمد علوم در جهان اسلام بلکه مؤثرترین عامل در ایجاد نظم اجتماعی و زندگی اجتماعی ملل اسلامی در فراز و نشیب حیات سیاسی بوده شریعت است» (اندرسون، 1386، ص 29).

برای تبیین مستندات حقوق انسانی و اشاره به سرچشمه تنظیم این قوانین در اسلام حقیقی و آرمان شهر رضوی به بیان منابع پایه ای (نه فرعی) این حقوق در جامعه اسلامی می پردازیم.

وحی

از منظر ما مسلمانان سرچشمه جاودان جمیع تعالیم اسلام - که هیچ تردیدی نسبت به آن روا نیست و تحریفی در آن راه نیافته - قرآن کریم است: (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا) (اسراء/9)؛ همانا این قرآن به آن چه استوارتر و پابرجاتر است، رهنمون می شود.

از امام باقر علیه السلام چنین آمده است هرگاه درباره چیزی با شما حدیث می گویم، از من بپرسید که ریشه قرآنی اش چیست؟ سپس امام علیه السلام ضمن گفتار خویش فرمود: «همانا پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و از قیل و قال، تباه ساختن مال و پرسش بی اندازه نهی کرد.»

از امام علیه السلام پرسیده شد: «ای فرزند پیامبر خدا ریشه قرآنی این گفتار چیست؟» امام علیه السلام فرمود: «خدای بلند مرتبه فرموده است: «در بسیاری از رازگویی های آنان خیری نیست مگر کسی که بدین وسیله به صدقه یا کار پسندیده یا سازشی میان مردم فرمان دهد...» و نیز فرموده: «و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام زندگی شما قرار داده به نابخردان مسپارید. . .» و هم فرموده است: «از چیزهایی که اگر برای شما آشکار گردد، اندوهناکتان می سازد می رسید» (کلینی، ج 1، ص 60، ح 5)

این، نشان می دهد که آن چه از عترت به ما که آن چه از عترت به ما رسیده است ریشه در کتاب الهی دارد و خطوط اصلی آن در قرآن بیان شده است. امام صادق علیه السلام می فرماید: هر امری که در آن دو تن اختلاف نظر داشته باشند حتماً در کتاب خدا دارای ریشه ای است؛ اما اندیشه های مردم عادی بدان دست نمی یابد (کلینی، ج 1، ص 60).

این روایت، مبین روایت پیشین است و علاوه بر آن اشاره به این نکته دارد که این خطوط اصلی بیان شده توسط قرآن را نه به سهولت و نگرشی سطحی بلکه باید با تدبر و تأمل عالمانه در آیات آن به دست آورد. دریافت روشن این مطلب هنگامی است که به نقش مشعلدار تعقل و تفکر و فقاقت بیدار دقت ورزیم.

سنت

در تعریف سنت گفته اند: «سنت عبارت است از قول و فعل و تقریر پیامبر صلی الله علیه و آله یعنی تمام گفتار و رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان مبین احکام حجت می باشد» (صرافی 1382، ص 89).

حجیت و اعتبار سنت پیامبر صلی الله علیه و آله مورد اتفاق عامه مسلمین است. مصادیق گسترده تر آن به عنوان معصوم علیه السلام از ضروریات مذهب شیعه اثنا عشری است که آن را در استنباط قوانین اداره جامعه و حکومت سنت ضروری دانسته اند. بسیاری از مبانی حقوق انسانی و شهروندی را می توان از سیره ائمه اطهار - که راسخون در علم اند - استنباط نمود. به اعتقاد ما تنها با حکومت امام و آشکاری سیره حقیقی ایشان است که آرمان شهر حقیقی محقق خواهد شد.

یکی دیگر از منابع استنباط قوانین و حقوق شهروندی در اسلام، عقل است اسلام می کوشد انسان در فکر و عمل از عقل پیروی کند. عقلی که تبعیت از حق در سرشت آن پنهان است به عقل و خرد اهمیت خاص می دهد و با هر آن چه که آن را به تباهی می کشد مبارزه می کند. با این حال هنوز هم سؤالی اساسی مطرح است که آیا دایره حجیت این عقل و حیطة تشخیص آن تا چه اندازه است؟

در این باره ابن ادریس حلی (م. 598) تصریح می کند که کاربرد عقل در جایی است که از کتاب سنت و اجماع چیزی به دست نیاوریم (ابن ادریس 1429 ق، ج 1، 113) شهید اول نیز با استفاده از میراث پیشینیان خود با تفصیل بیشتری به کاربردهای عقل می پردازد. وی عقل را در کنار کتاب، سنت و اجماع، به عنوان چهارمین اصل از اصولی که جوینده احکام شرع باید از آن ها احکام را به دست آورد نام می برد (شهید اول، 1419 ق، ص 52).

این توجه به عقلانیت با هدف نهایی اجتماعی - اسلامی که تأمین سعادت انسان بر اساس تعقل است - سازگار است؛ چرا که در دین اسلام تعقل مبنای ایمان قرار گرفته و قرآن همواره انسان را به تفکر و تدبر و پرهیز از تقلید کورکورانه فرا می خواند و پلیدی را از آن نابخردان می داند (یونس/100)

عقل در روایات اسلامی محبوب ترین مخلوق نزد خداوند و معیار پاداش و کیفر آدمیان و حجت و رسول باطن معرفی شده است (کلینی، ج 1، ح 12).

ص: 145

بعد از ذکر مبانی تحقق یک آرمان شهر دینی و عقلانی، چه بسا هر فرقه و گروهی از زمره مسلمانان این را خواهند پذیرفت که در سایه سار وجود مبارک ائمه اطهار علیهم السلام می توان به بهترین روشنای زندگی آرمانی دست یافت است این است که آیا در زمان غیبت امام معصوم نیز می توان لیکن آن چه مهم به حقیقت این مبانی گفتاری و کرداری ائمه معصومین علیهم السلام دست یافت و یا حداقل اندکی به این نقاط آرمانی و طراحی یک منشور حقوقی نزدیک شد؟ آیا می توان همچون امام علی علیه السلام درباره فلسفه و اهداف حکومت اسلامی چنین اندیشید که: «خدایا تو می دانی که جنگ و درگیری ما برای به دست آوردن قدرت و حکومت و دنیا و ثروت نبود بلکه می خواستیم نشانه های دین تو را به جایگاه خویش بازگردانیم و در سرزمین های تو اصلاح را ظاهر کنیم، تا بندگان ستمدیده ات در امن و امان زندگی کنند و قوانین و مقررات فراموش شده تو بار دیگر اجرا گردد» (دشتی، 1381 خطبه 131، ص 248).

و آیا می توان همچون آن حضرت درباره حقوق متقابل مردم و مسئولین چنین اعتقاد داشت که خداوند سبب آن برای من بر شما به جهت سرپرستی حکومت حق قرار داده و برای شما همانند حق من حق تعیین فرموده است. . . . پس رعیت (شهروند) اصلاح نمی شود جز آن که زمامداران اصلاح گردند و زمامداران اصلاح نمی شوند جز با درست کاری رعیت (شهروند). (همان)

هر کدام از این سخنان گهربار نیاز به فصلی جداگانه در تحلیل و تبیین دارد.

در حد توان و بضاعت ناچیز خویش به برخی از حقوق زیربنایی این منشور آرمانی می پردازیم؛ باشد که رایت فکر راهپویان را فراهم سازد.

1. عدالت و عدم تبعیض

هر انسانی در اولین برخورد با واژه عدالت اجتماعی در خود احساس آشنایی کند و نسبت به آن دل بستگی، انس و علاقه خاصی می یابد؛ چرا که عدالت اجتماعی ترکیبی است امید بخش و رهاننده و نیروی مقاومی است که می تواند در مقابل افراط و تفریط اجتماعی بایستد.

علامه طباطبایی در این باره می گوید: «حسن عبارت است از سازگاری اجزای هر چیز نسبت به هم و سازگاری همه آن ها با غرض و غایتی که خارج از ذات آن است . . و حسن .. و حسن عدالت سازگاری اش با غرضی است که از اجتماع مدنی منظور است و آن این است که در جامعه هر صاحب حقی به حق خود برسد.» (طباطبایی، بی تا، ج 6، ص 389).

یک شهروند در آرمان شهر رضوی حق دارد عدالت را در تمام ابعاد آن درک کند و واژه ای از اعمال آن نیز نداشته باشد؛ چرا که وقتی روشن ترین تعریف عدالت اجتماعی شمول تعریف عام عدالت به مفهوم «اعطاء کل ذي حقّ حقّه» باشد به خوبی می توان همین تعریف را در شناخت همه ابعاد عدالت اجتماعی نیز به کار گرفت تا آن جا که روایت کرده اند وقتی علی بن ابی طالب علیه السلام با خصمی از اهل کتاب به مجلس شریع قاضی داخل شد، شریع برای تعظیم آن حضرت از جای برخاست. حضرت برای تنبه او فرمود: ای شریع، این اولین جور توست! (علی پاشا صالح، 1383، ص 155).

ص: 147

شاید بارزترین و آشکارترین مظاهر و جلوه های عدالت جهان هستی همین صدق و راستی خالص و مطلق است که نه تنها در دنیای زندگان بلکه در عالم جمادات و در هر چیزی که مربوط به طبیعت هستی است نیز وجود دارد و به خاطر همین صدق و راستی است که نوامیس طبیعت و قوانین زندگی پابرجا و استوار است. باد صادقانه می وزد، خون صادقانه در عروق و رگ های موجودات زنده جریان می یابد و فرزندان و مولودات، جدید تحت یک قانون راست و امین به دنیا می آیند شهروند آرمان شهر رضوی حق دارد از آن چه در کشورش یا سایر نقاط جهان می گذرد به راستی آگاهی یابد. چنان که در زمان حکومت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام نیز می بینیم که مسجد و منبر و مأذنه ها مکان اطلاع رسانی اخبار و خطابه های همگانی بوده است. کسی حق ندارد به بهانه مصلحت اجتماعی از طریق پرده پوشی و استتار مردم را در بی خبری قرار دهد یا آنان را از حقایق منحرف سازد.

لیکن باید در نظر داشت که منظور از دسترسی به اطلاعات اطلاعات عمومی است و شامل اخبار حریم خصوصی دیگران نمی شود. مرحوم نائینی دلیل این که چرا مردم حق دارند از اقدامات و روند تصمیم گیری حکومت مطلع باشند در این می داند که حکومت به دو نوع «تملیکیه» و «ولایتیه» تقسیم می شود. در نوع اول که حکومتی استبدادی است قهر و سلطه و اراده شخصی حاکمیت دارد و مردم حق هیچ گونه دخالتی ندارند اما در حکومت ولایتیه که هدف آن اقامه مصالح عمومی است، این حق مردم است که در جریان امور و

مصالح خود قرار گیرند (نائینی، 1382، ص 40 و 41).

امام رضا علیه السلام نیز یکی از دلایل وجوب خطبه در نماز جمعه را آن می داند که «جمعه روز حضور همگانی است و به همین دلیل مردم را در این روز به مصلحت دین و دنیای خود آگاه می نمودند و آنان را از حوادث و امور مهمی که منافع و مشکلاتی در پی دارد با خبر می ساختند» (حکیمی، 1360، ج 2، ص 422).

3. برخورد دوستانه با مردم

گرچه وجود قوانین متقن حقوق شهروندی و اجرای آن ضرورت دارد اما توجه به ماورا و روح این قوانین و اجرای آن ها با مقیاسی زیباتر و والاتر از خواست خود قوانین کارایی شگفت انگیزی خواهد داشت. مقیاسی که همان مهر و عاطفه انسانی است و به همین جهت است که امام علی علیه السلام در هنگامی که زمامدار مردم بود به طور صریح و آشکار مردم را «برادرانم» خطاب می کرد! سپس گوشزد می نمود که این برادری به طور حتم مهر و عاطفه لازم دارد و روی همین اصل، به سران لشکریان خود چنین می فرمود:

«بر فرماندار و والی حق است که در اثر فزونی و نعمتی که به آن رسیده است تغییر روش ندهد بلکه باید نعمت هایی که خداوند بهره او فرموده و ادارش سازد که به مردم نزدیک تر شود و نسبت به برادرانش مهربان تر گردد» (جرداق، 1379، ج 3 ص 208).

در آرمان شهر رضوی، مسئول و حاکم در جامعه چنین است که همگان به ویژه طبقات محروم می توانند به معنای واقعی - نه لفظی و شعاری - به او دست

یابند و خواسته خود را برای او بازگو کنند. امام رضا علیه السلام می فرماید: «امام مونسى است غمگسار و پدرى است مهربان و برادرى است مهربان و (در مهربانى مانند) مادری است نیک رفتار نسبت به فرزند خردسال و او پناه مردمان است به هنگام پیش آمدهای ناگوار .. « (کلینی، ج 1، ص 200).

4. مشورت با مردم

خدمتی که برای مردم و استیفای حقوق شهروندی آنان باشد بدون مشورت با خود آنان چگونه ممکن است؟ حال آن که به شهادت تاریخ، یکی از نمونه های سیره مقدسه پیامبر اکرم مشورت با یاران بوده است: «و اُشیروا علیّ اصحابی» چنان که در غزوه احد با این که رأی مبارک حضرت با جماعتی از اصحاب، عدم خروج از مدینه بود و در پایان نیز همه دانستند که صلاح همان بود. با این حال، از آن جایی که رأی اکثریت بر خروج از مدینه بود، با آنان موافقت نمود نائینی (1382، ص 84).

حضرت علی علیه السلام نیز در این باره توصیه می کنند: «از شما می خواهم که مرا با سخنان زیبای خود، مستایید تا از عهده وظایفی که نسبت به خدا و شما دارم برآیم و حقوقی که مانده است بپردازم و واجباتی که بر عهده من است و باید انجام گیرد. ادا کنم پس با من چنان که با پادشاهان سرکش سخن می گویند حرف نزنید و چنان که از آدم های خشمگین کناره می گیرند دوری نجوید و با ظاهر سازی با من رفتار نکنید و گمان مبرید اگر حقّی به من پیشنهاد دهید بر من گران آید یا در پی بزرگ نشان دادن خویشم؛ زیرا کسی که شنیدن حق یا عرضه شدن عدالت بر او مشکل باشد عمل کردن به آن برای او دشوارتر

خواهد بود پس از گفتن حق یا مشورت در عدالت خودداری نکنید؛ زیرا خود را برتر از آن که اشتباه کنم و از آن ایمن باشم نمی دانم مگر آن که خداوند مرا حفظ فرماید». (کلینی، ج 8، ص 355)

5. شرافت زیست محیطی

نگاه نخستین و سطحی در زندگی ائمه اطهار شاید چنین به نظر رسد که الگوپذیری از زندگی ائمه اطهار علیهم السلام یعنی قناعت به کم ترین بضاعت و رضایت داشتن به حداقل نیازها، یعنی پوشیدن جامه زمخت و عدم توجه به فضای زیستی خود حال آن که امام رضا علیه السلام می فرماید: «اگر زمام حکومت را به دست گیرم غذای پست و بد خواهم خورد پس از غذای خوب (که قبل از دوره زمامداری روا بود) و لباس درشت و زبر خواهم پوشید، پس از لباس های نرم (دوران قبل از حکومت) و با سختی و سخت کوشی خواهم زیست پس از آسایش...» (مجلسی، 1403ق، ج 76، ص 314).

امام علیه السلام با صراحت اعلام می دارد که در صورت تکیه زدن بر مسند حکومت اسلامی راحتی و آسایش را کنار خواهم گذاشت اما در دورانی که به سان فردی در میان امت به سر می برم رواست که خوراک و لباسی چون دیگران داشته باشم و این نشان می دهد که تفاوت است میان مسئول و حاکم یک حکومت و شهروند آن حاکم گرچه باید همچون پایین ترین فرد جامعه زندگی کند در عین حال باید بهترین شرایط زیستی را برای شهروندان خود فراهم نماید این ویژگی همه حاکمیت های برحق و الهی است.

تأمین شرایط یک زندگی شرافتمندانه که شهروندان حق بر خورداری از آن را

دارند، نیز باید به اقتضای زمان و مکان زندگی باشد امام رضا علیه السلام می فرماید: «کوتاه فکران از دوستانم دوست می دارند من بر نمد بشینم و جامه ای زبر بر تن کنم لیکن زمان، مقتضی این زندگی نیست» (مجلسی، 1403ق، ج 76، ص 309).

حضرت در جایی دیگر حتی از تظاهر به این گونه زندگی کردن نیز نهی می کنند: «خداوند متعال بیچارگی و بیچاره نمایی را دشمن می دارد و خداوند مردم ژولیده و کثیف را دشمن می دارد» (همان، ص 303).

6. رفع نیازمندی

به جرأت می توان گفت اگر به راستی تنها همین سخن حضرت را در دست داشتیم و خود را ملزم به عمل به آن می دانستیم، می توانستیم بر اساس آن طرح مدینه ای فاضله را فراهم سازیم.

امام رضا علیه السلام می فرماید: «کسی که روز را آغاز کند، ولی در اندیشه امور مسلمانان نباشد و برای رفع مشکلات آنان اهتمام نداشته باشد از جمله مسلمانان نیست».

حضرت بر آوردن این حق شهروندان را به قیمتی هرچند گران فرض و لازم می دانند و می فرمایند: حق برادران مسلمان فرض و لازم است تا آن اندازه که جان و تمام اعضا و جوارح خود را فدا و نثار آنان، کنید، به تحقیق آنان پناه و پشتیبان شما هستند که در گرفتاری های دنیوی و اخروی به آنان پناه می برید اهمال و سستی در کارشان روا مدارید از مخالفت و بدگویی شان خودداری نمایید از بذل جان و مال و کمک و یاریشان به هیچ وجه دریغ موزید، به

7. آزادی عمل و بیان

هیچ انسانی در این تردیدی ندارد که آزادی، رکن اساسی زندگی اوست. اما با این حال متداول ترین و شایع ترین سخن در باب آزادی این است که محدوده آزادی انسان چه اندازه است؟ و دیگر این که آیا مفهوم آزادی و اخلاق و حق را باید از فرهنگ و عادات و آداب و سنن مردم گرفت یا از عقل و وحی؟ مرحوم آخوند ملاصدرا در حکمت متعالیه در شرح حریت و آزادی، به همین مطلب اشاره دارد، وی می گوید:

«نفس انسانی یا مطیع غرایز بدنی و لذات حیوانی است یا نه، اگر مطیع غرایز و لذات حیوانی نباشد آزاد است، چون آزادی در مقابل بندگی است آزادی واقعی آن است که در سرشت و گوهر انسان باشد و برای نفس حاصل گردد. آزادی آن گاه که با حکمت پیوند بخورد آدمی را قادر می سازد که از اسارت مادیات و بند شهوات رهایی یابد و این است کمال و فضیلت و سعادت عزت» (جوادی آملی، 1384، ص 53).

علامه طباطبایی نیز در این باره می نویسد: «تمدن امروز، چون قانون را بر اساس بهره مندی از لذایذ مادی وضع کرده، لذا انسان ها را در امور دینی و اخلاقی رها کرده و می گوید که انسان در خارج از چارچوب قانون، از آزادی کامل برخوردار است. هرچه خواست [می تواند] انجام دهد و این است معنای آزادی در تمدن جدید، ولی اسلام قانون گذاری خود را اولاً براساس توحید و ثانیاً بر اساس فضایل اخلاقی قرار داده است قانون اسلام تمام شئون هر

موضوعی که مربوط به انسان است یا انسان به نحوی با آن در تماس و ارتباط است اسلام نسبت به آن اظهار نظر کرده است (طباطبایی، بی تا، ج 4، ص 119).

سخن پایانی

آرمان شهر رضوی یک نظام ایده آل با آرمان های متعالی و انسانی است که بر پایه صداقت، محبت، نوع دوستی، عدالت و ... بنا نهاده شده است. همان مدینه فاضله ای که در امتداد خط نبوت امتداد خط نبوت و امامت قرار دارد و کلید استقرار آن به دست پیشوایان دینی است.

چنین آرمان شهری که اندیشه های اتوپیک فلاسفه و نظریه پردازان در طول تاریخ همواره در پی یافتن آن بوده است نگرشی سراب گونه و آرزویی دست نیافتنی، نیست بلکه حقیقتی است که روزی به دست رسول محبت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله پایه ریزی شد و به دست با کفایت معصومی دیگر نیز شکوفا خواهد گشت. در پذیرش مبانی آن ادله برون دینی و درون دینی به یاری هم آمده و همان گونه که نمی توان به ادله برون دینی بی اعتنا بود منعی نیز از رجوع به متون وحیانی نیست.

با این حال، حقوق شهروندی آن نیز ویژگی های عقل پذیری همچون کرامت انسانی پویایی و تناسب با نیازهای زمان و ... دارد که آن را مقبول اندیشه تمامی اندیشمندان جهان می نماید وحی و سنت و عقل نیز ملاک واقعیت مداری چنین آرمان شهری خواهد بود.

1. ابن ادریس، محمد بن احمد، السرائر، تحقیق و تقدیم از سید محمد مهدی السید حسن الموسوی الخرسان، منشورات دلیل ما، الطبعة الاولى، 1429 ق.
2. ابن سینا، الهیات شفا، تحقیق دکتر ابراهیم مذکور، بی جا، بی تا.
3. الامام الرضا علیه السلام، الفقه، بیروت، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، الطبعة الأولى، 1411 ق.
4. -؛ مسند الامام الرضا علیه السلام، تحقیق الشیخ عزیز الله عطاردی الخبوشانی، مؤسسه طبع و نشر آستان قدس الرضوی، 1406 ق.
5. اندرسون، نورمن؛ تحولات حقوقی جهان اسلام، ترجمه فخرالدین اصغری و...، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ اول، 1386.
6. بسته نگار، محمد؛ حقوق بشر از منظر اندیشمندان، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، 1380.
7. بهشتی، احمد؛ گوهر صدف دین، با ویرایش و مقدمه سعید بهشتی، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ اول، 1385.
8. جرداق، جرج؛ امام علی علیه السلام، صدای عدالت انسانیت، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، تهران، مؤسسه انتشارات فراهانی، چاپ اول، 1379.
9. جعفری لنگرودی، محمد جعفر؛ ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات ابن سینا، 1346.
10. -؛ دانشنامه حقوق، تهران، انتشارات ابن سینا، چاپ دوم، 1352.
11. -؛ مکتب های حقوقی در اسلام، تهران، انتشارات ابن سینا، 1353.
12. جندی، انور؛ گفتمان دینی، اسلام و جهان معاصر، ترجمه حمیدرضا آذیر، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1371.
13. جوادی آملی، عبدالله؛ حق و تکلیف در اسلام، قم، اسراء، چاپ اول، 1384.
14. -؛ فلسفه حقوق بشر، قم، اسراء، چاپ اول، 1384.
15. حبیبی، سید محسن؛ از شهر تا شهر، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، 1375.
16. حقیقت سید صادق، میر موسوی، سید علی؛ مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، 1381.
17. حکیمی، محمد رضا؛ الحیاء، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، 1360.

18. حکیمی، محمد؛ معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ دوم، بهار 1376.
19. شریعتی مهدی؛ بررسی مصادر و منابع فقه فریقین، مشهد، بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1380.
20. الشهید الأول، العاملی، محمد بن مکی؛ ذکرى الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، الطبعة الاولى، 1419ق.
21. صبحی محمصانی؛ فلسفه قانون گذاری در اسلام، ترجمه اسماعیل گلستانی، تهران، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ دوم، 1385.
22. صرافى، سیف الله؛ منابع قانون گذاری در حکومت اسلامی، قم، بوستان کتاب، چاپ اول، 1382.
23. طباطبایی مومتمنى، منوچهر؛ آزادی های عمومی و حقوق بشر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1375.
24. طباطبایی، محمد حسین؛ المیزان في تفسير القرآن، منشورات جامعة المدرسين في الحوزة العلمیه، قم، بی تا.
25. -؛ روابط اجتماعی در اسلام، جواد حجتي کرمانی، تهران، انتشارات بعثت، بی تا.
26. علی پاشا، صالح؛ سرگذشت قانون، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1383.
27. فلامکی، محمد منصور؛ فارابی و سیر شهروندی در ایران، نشر نقره، چاپ اول، 1367.
28. فیاض لاهیجی، عبدالرزاق؛ گوهر مراد، تصحیح و تحقیق زین العابدین قربانی لاهیجی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، بهار 1372.
29. قاضی ابو الفضل؛ حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، 1371.
30. قربانی، زین الدین؛ اسلام و حقوق بشر، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پنجم 1375.
31. کاتوزیان ناصر؛ کلیات حقوق، انتشارات دانشگاه تهران، 1347.
32. -؛ فلسفه حقوق، تهران، انتشارات به نشر، چاپ دوم، 1365.

33. کامیار، غلامرضا؛ حقوق شهری، تهران، انتشارات مجد، چاپ اول، 1382.

34. کلی، جان موریس؛ تاریخ مختصر تئوری حقوقی غرب، ترجمه محمد راسخ، تهران، طرح نو، چاپ اول، 1382.

35. کمالی اردکانی، علی اکبر؛ دولت انتخابی اسلامی و مردم سالاری، تهران، انتشارات کویر، چاپ اول، 1383.

36. کلینی، محمد بن یعقوب؛ اصول کافی، ترجمه و شرح محمد باقر کمره ای، تهران، انتشارات اسوه، 1381

37. گرجی، ابولقاسم؛ مقالات حقوقی، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، 1369.

38. مجلسی، محمد باقر؛ بحار الانوار، بیروت، چاپ سوم، 1403 ق.

39. محمد حمیداله؛ اولین قانون اساسی مکتوب در جهان، ترجمه سید غلامرضا سعیدی، تهران، انتشارات بعثت، 1356.

40. مدرس، علی اصغر؛ حقوق فطری یا مبانی حقوق بشر، تبریز، انتشارات نوبل، چاپ اول، 1375.

41. مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه مفید؛ مبانی نظری حقوق بشر، ناظر علمی: محمد حبیب مجنده، قم، چاپ اول، 1384.

42. مصباح یزدی، محمد تقی؛ حقوق و سیاست در قرآن، درس های استاد مصباح یزدی، نگارش محمد شهبازی، قم، موسسه آموزش و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، چاپ دوم، 1379.

43. -؛ نظریه حقوقی اسلام قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، چاپ اول، 1385

44. مصطفی الرافعی؛ اسلام حقوق و آزادی های اساسی انسان و مسئله حقوق بشر، ترجمه محمودرضا افتخارزاده، قم، دفتر نشر معارف اسلامی، چاپ اول، 1375.

45. مطهری، مرتضی؛ تکامل اجتماعی انسان، قم، انتشارات صدرا، چاپ نهم، 1374.

46. مکارم، محمد حسن؛ مدینه فاضله در متون اسلامی، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، 1377.

47. موحد، محمد علی؛ در هوای حق و عدالت، تهران، نشر کارنامه، 1381.

48. موسوی، سید جمال الدین؛ عدالت اجتماعی در اسلام، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، 1380.

49. میر مدرس، سید موسی؛ جامعه برین، قم، بوستان کتاب، چاپ اول، 1380.

50. نائینی، محمد حسین؛ تنبیه الامة و تنزیه الملة، تصحیح و تحقیق سید جواد ورعی، بوستان کتاب، چاپ اول، 1382.

51. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، انتشارات آل علی، چاپ چهارم، 1381.

52. هداوند، مهدی؛ حکمرانی خوب، توسعه و حقوق بشر، نشریه حقوق اساسی، سال سوم، تابستان 84، ش 4.

ص: 158

الف) شاخصه های حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی:

همسویی با فطرت،

پویایی و تناسب با نیازها،

تأکید بر کرامت انسانی،

ضمانت اجرایی کارآمد.

ب) عاملی که می تواند اراده ملت ها و قوت و سیطره آن ها را حفظ کند و ضمانت اجرایی استواری پدید آورد گسترش و القای صحیح اخلاق عالیّه است. اسلام حقیقی و جاری در آرمان شهر رضوی روش و قوانین اجتماعی خود را بر اساس اخلاق عالیّه استوار ساخته و در تربیت مردم روی موازین اخلاقی تلاش زیادی نموده و ضمانت اجرایی قوانین را به عهده این تربیت اخلاقی قرار داده است

ج) ملاک اعتبار حقوق شهروندی در آرمان شهر رضوی:

وحي،

سنت،

عقل.

د) منشور حقوق انسانی و شهروندی در آرمان شهر رضوی:

عدالت و عدم تبعیض،

شفافیت اطلاعات و صداقت عملکردها،

برخورد دوستانه با مردم،

مشورت با مردم،

شرافت زیست محیطی،

رفع نیازمندی،

آزادی عمل و بیان.

چکیده

آرمان شهر رضوی از زیر مجموعه های تمدن آرمانی دین برای اداره زندگی بشر در طول دوران حیات طبیعی است که از جمله آرزوهای دور دست بشری است. از آن جایی که رسالت اصلی انقلاب اسلامی باز مهندسی نظام جامعه بر اساس مبانی دینی است و تحقق آن نیز قدمی اساسی برای رسیدن به این الگوی زندگی است ضروری است در کنار پرداختن به مباحث نظری به تبیین و ارائه مباحثی پرداخته شود که زنجیره فعالیت های لازم برای تحقق تمدن اسلامی را کامل می نماید

این مقاله، به تحلیل الزامات اساسی تحقق تمدن اسلامی و یکی از مهمترین زیر مجموعه های آن - یعنی آرمان شهر - می پردازد و سپس و پیش نیازهای اساسی ایجاد این دو امر مهم، بررسی می گردد. این تحقیق مبتنی بر نگرش های سیستمی راهبردی و فرایندی به مبانی دینی شکل گرفته است که برگرفته از دیدگاه توحیدی و ثمره به کارگیری دیدگاه توحیدی در مهندسی نظام اجتماعی است.

بر این اساس، به ارائه طرح تحول در بخش های سه گانه زنجیره ایجاد تمدن اسلامی (یعنی فهم و تولید علم، طراحی و مدل سازی دینی و مدیریت آن) می پردازد و در زمینه توسعه و بهبود روش های تولید علم طراحی و مدل سازی دینی و تأمین شرایط و امکانات اجرایی مورد نیاز ایجاد آرمان شهر نظریاتی را مطرح می سازد همچنین با بررسی فرهنگ های زیر ساختی تحقق تمدن اسلامی - مبتنی بر الگوی مهندسی فرهنگی - پیشنهاداتی برای تأمین

ص: 160

پیش نیازهای فرهنگی ارائه می گردد در پایان پیشنهادهایی در این راستا ارائه می دهد.

کلید واژه ها: تمدن اسلامی، الگوی توسعه اسلامی، آرمان شهر رضوی، آرمان شهر، مهندسی فرهنگی، توسعه فرهنگی، جنبش نرم افزاری.

ص: 161

انسان ها به طور فطری از ناهنجاری ها و نواقص بیزارند و در جست و جوی یک زندگی ایده آل و در محیطی آرمانی هستند. دستیابی به محیطی سرشار از آرامش و آسایش عدل و انصاف همیشه آرزوی بشریت بوده است و آرمان شهر به این دلیل که محیط شکوفایی فطرت آدمی را فراهم می کند، از خواست های فطری بشری است احساس فطری عشق به زندگی در فضای آرمانی مهم ترین دلیل بر امکان پذیر بودن آن نیز می باشد. حضرت امام (رحمه الله علیه) با استفاده از این احساس فطری جمیع معارف الهی را اثبات نموده و این احساس مجرب بشری را محکم ترین دلیل بر تحقق آن دانسته اند:

پس این عشق فعلی شما معشوق فعلی خواهد و بتواند این موهوم و متخیل باشد؛ زیرا که هر موهوم ناقص است و فطرت متوجه به کامل است پس عاشق فعلی و عشق فعلی بی معشوق نشود و جز ذات کامل معشوقی نیست که متوجه الیه فطرت باشد. (1)

بررسی ویژگی های بهشت برین الهی نشان می دهد که بهشت هم محیطی آرمانی و ایده آل و مطلوب فطرت آدمی است؛ دار السلامی که خدای سبحان به بندگان صالح و مؤمن خود وعده داده است فضایی است که انسان ها هرچه بخواهند و آرزو کنند برایشان فراهم است به گونه ای که همه چیز آن تابع

ص: 162

اراده الهی بندگان خداست از این جهت می توان گفت آرمان شهر فضایی است که با بهشت برین الهی سنخیت دارد و حیات طیبه الهی را تداعی می کند:

(يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) (71) (زخرف/71)؛ و در آن آن چه جان ها بخواهد وجود دارد و آن چه چشم ها از آن لذت برد و شما در آن جا خالد و پایدار هستید».

(لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ) (57) (یس/57)؛ «برای آن ها در بهشت میوه است و برایشان آن چه اراده کنند!».

شکوفایی این احساس فطری بشری را می توان در دو سطح از حیات آدمی به نظاره نشست: سطح اول در بعد فردی است. در این سطح آیین اسلام با تربیت انسان هایی معصوم نمونه محصول خود را بارها در معرض دید بشریت نهاده و عملی بودن نظریه خود را نشان داده است؛ انسان هایی که هر کدام جهانی پاک آرمانی و سرشار از خوبی ها را به نمایش گذاردند و تمام زندگی خود را در مسیر سرایت حیات طیبه و وجودشان به سایر بندگان خدا و جوامع انسانی سپری کردند در رأس این افراد حضرت خاتم الانبیاء قرار دارد که به فرموده حضرت امام (رحمه الله علیه) انسان الهی لاهوتی است که سرتاپایش نور و طهارت و سعادت است قلبش نور حق است و جز به حق توجه نکند و قوای باطنی و ظاهرها نورانی و طاهر است و جز حق در آن ها تصرف نکند. ابلیس را از آن حظی نباشد و جنود او را در او تصرفی نبود به همچو موجود شریفی طاهر مطلق و نور خالص است و ما تقدم و ما تأخر ذنوب او مغفور است و صاحب فتح مطلق است و دارای مقام عصمت کبری است (آداب الصلاه، ص 59 و 60).

سطح دوم، مربوط به عرصه اجتماعی است. مرور تاریخ بشری نشان می دهد که خورشید تمدن آرمانی الهی تنها در برهه هایی محدود درخشید؛ برخی دوام بیشتری داشت و در آن ادواری از زندگی الهی به نمایش گذاشته شد و در برخی نیز فقط فرازهایی از زندگی الهی به ظهور رسید.

در نمونه اول، می توان به حکومت حضرت سلیمان اشاره نمود که چشم اندازهایی از توسعه علمی عدالت فراگیر، مدیریت بر منابع ملکی و ملکوتی آفرینش و ارتباط وثیق با معبود ازلی در آن متجلی گشت. (1)

در نمونه دوم، به جامعه نبوی در صدر اسلام و زمان کوتاه حکومت علوی می توان اشاره نمود که هر کدام بخشی از حکومت دینی را نمایندند؛ در جامعه، نبوی فرایند شکل گیری و مدیریت یک جامعه الهی و روند گذر از موانع آغازین (و تبدیل یک اجتماع بدوی جاهلی به یک جامعه الهی مدنی) نشان داده شده است و در جامعه علوی نیز نحوه جراحی یک نظام اجتماعی برای درآوردن غدد چرکین حرص و طمع - که در درون آن نفوذ کرده اند- نمود دارد.

علاوه بر مسیر فوق که (خطی ترسیم شده در ادبیات دینی است و در مرحله انتهایی خود به وعده ظهور منجی آسمانی و تشکیل حکومت جهانی امام عصر سلام الله علیه ختم می شود) موضوع «آرمان شهر» در ادبیات انسانی و آثار

ص: 164

برخی از محققان تفاوت های موجود بین نگاه دینی و نگاه بشری به آرمان شهر را ذکر کرده اند. (1) در این نگرش ها نقاط مشترکی نیز وجود دارد که مهم ترین آن ها وجود انگیزه فطری در تبیین ابعاد آرمان شهر می باشد. در این راستا برخی از محققان بر اساس مبانی دینی به پیگیری موضوع نیز پرداخته اند و برای معماری فضای زندگی در آرمان شهر اصولی نیز از شرع مقدس بیان کرده اند. (2) حتی برخی از مدیران با انگیزه نظام - به عنوان مقدمه یک کار عملیاتی - به تدوین نظریاتی در قالب کتاب مستقل پرداخته و مطالعاتی را با هدف اجرایی کردن آن انجام داده اند (3)، و به تبع آن با ایجاد ستادی به عنوان ستاد شهر اسوه اقدامات نظام مندی را انجام داده اند. (4)

ارائه طرح روستای اسوه به نهاد ریاست جمهوری از طرف پارک علم و فناوری خراسان هم اقدام مناسبی در راستای اجرایی کردن و قانونمند کردن این ایده می باشد که منجر به گنجانده شدن آن در برنامه پنجم توسعه - به دستور کمیسیون فرهنگی هیأت دولت - گردید در ادامه فعالیت های مزبور، مؤسسه ای هم به منظور اجرایی کردن طرح روستای اسوه و انتقال دانش و

ص: 165

1- ویژگی های یک شهر پاک میرزا علی علمی اردبیلی

2- ویژگی های آرمان شهر رضوی، محمد حکیمی

3- کتاب شهر اسوه یا گامی به سوی مدینه فاضله سعادت، محمد صلاحی، ستاد شهر اسوه

4- این ستاد از حدود سال 1383 تا 1384 فعال و در یکی از مناطق شهرداری تهران مستقر بوده است که هدف آن ها ایجاد یک شهر اسلامی بود و تعدادی از مسئولین دولت نهم در آن عضو بوده اند.

تجربه لازم به متولیان ایجاد شد. (1)

البته ایجاد فضاهای پایلوت - در کشورهای توسعه- یافته یا در حال توسعه نیز از جمله اقدامات مهم در راستای نظام مند کردن و بومی سازی الگوهای امکانات توسعه بوده است. در برخی از کشورها مبتنی بر دیدگاه حاکم بر الگوی توسعه روستاها یا مناطق نمونه ای ایجاد شده اند که در آن ها با بسیج متنوع تلاش شده است توسعه همه جانبه ای فراهم گردد و محیطی برای نمایش الگوی توسعه فراهم شود؛ بنگلادش مالزی و اندونزی از جمله کشورهایی هستند که شهرها و روستاهای نمونه دارند در کشور خودمان هم با نگاه جزئی و بخشی به توسعه برخی از روستاها با عنوان روستاهای نمونه گردشگری ایجاد شده اند و برنامه ای به همین منظور به تصویب دولت رسیده است تا کنون 550 منطقه نمونه گردشگری در کشور تعیین شده است که بسیاری از آن ها در حوزه گردشگری روستایی قرار دارند. (2)

علی رغم اقدامات ذکر شده اختلاف نگرش ها و عقاید بشری گوناگونی امیال خواست ها و اراده ها و تفاوت در روش و الگوهای زندگی در برابر این آرزو موانعی ایجاد کرده است، به گونه ای که دستیابی پایدار به این آرزوی دیرینه

ص: 166

1- این طرح در سال 1385 به نهاد ریاست جمهوری ارائه شد و در آبان ماه 1387 در کمیسیون فرهنگی هیأت دولت جهت اجرا در طول برنامه پنجم به تصویب رسید.

2- <http://www.iranabadi.ir/html/modules.php?op=modloadname=Newsfile=articlesid=719>

بشری، دست نیافتنی به نظر می رسد. گویا تحقق این امر نیازمند تأمین لوازم و مقدماتی است که تا فراهم نشود شکل گیری و ایجاد جامعه نمونه الهی میسر نخواهد بود.

ضرورت تمدن سازی دینی

انتظارها از جامعه علمی - به خصوص متولیان و پرچمداران معارف آسمانی قرآن کریم- در این حوزه خیلی بیشتر است؛ چراکه با پیروزی انقلاب اسلامی که ثمره تلاش علمی عارفانی وارسته و مجاهدانی نستوه به رهبری معمار الهی حضرت امام (رحمه الله علیه) می باشد برای ایجاد تمدن ناب اسلامی نقطه عطفی ایجاد شده است و با ایجاد فضایی جدید و دگرگون شدن معادلات حاکم بر محیط زندگی فضای مناسبی برای تمدن سازی دینی فراهم شده است. مهم ترین فرصتی که انقلاب اسلامی در اختیار متولیان معارف دینی قرار داده است این است که الگوی اجرایی تمدن اسلامی را طراحی و مراحل اجرای آن را نیز قدم به قدم دنبال کنند به عبارت دیگر نظام اسلامی باید یک پروژه بزرگ و کلان را راهبری کند و آن طراحی الگوی توسعه اسلامی و ایجاد تمدن آرمانی اسلامی می باشد؛ به فرموده رهبر انقلاب:

مطلب اول این است که نظامی بر اساس اسلام تحقق پیدا کرده است و موفقیت و عدم موفقیت آن در دنیا و تاریخ، به حساب اسلام گذاشته خواهد شد ... این نظام بر محور تفکرات اسلامی بنا شده و بایستی بر محور مقررات و بینش های اسلامی اداره بشود این تفکرات و بینش ها و مقررات در کجا بایستی تحقیق و تنقیح بشود؟ این استفهام ها، در کجا باید پاسخ داده بشود؟

اگر حوزه علمیه قم که امروز در کشور ما و بلکه در عالم تشیع مادر و محور حوزه های علمیه است و در درجه بعد بقیه حوزه ها تنقیح و تبیین مقررات و احکام و معارف اسلامی را - که نظام با آن ها حرکت خواهد کرد - به عهده نگیرند چه کسی باید به عهده بگیرد؟ حوزه ها بایستی این مسئولیت را احساس بکنند.

حوزه تاکنون این مسئولیت را به صورت مستقیم بر عهده نگرفته است... در حوزه ها کسانی هستند که کار و تلاش می کنند و از لحاظ فکری مشکلات و گره های نظام را با مباحث خود باز می کنند کسانی از حوزه ها برآمده اند و به سراسر کشور یا در داخل تشکیلات گوناگون نظام رفته اند و کار می کنند؛ اما حوزه.... هنوز تنظیم و تدوین مقررات اسلامی و نظام ارزشی اسلام و اخلاق عمومی یی را که ما می خواهیم ملت داشته باشند و متکی به مدارک قطعی شرع باشد و دیگر جای بحث و لیت و لعل و لم و بم نداشته باشد، متکفل نشده و الگوی زندگی اسلامی را ارایه نداده است. هی به ما می گویند: الگوی زندگی اسلامی را بدهید. چه کسی باید این کار را بکند؟ طبیعی است که حوزه باید در این جهت گام بردارد. (1)

به همین منظور و با توجه به دعوت رهبر انقلاب از نخبگان دانشگاهی و حوزوی برای طراحی الگوی توسعه اسلامی که نقشه دستیابی به تمدن اسلامی

ص: 168

را در اختیار متولیان می گذارد در این مقاله به بررسی الزامات عملی ایجاد تمدن سازی دینی که زیربنای ایجاد آرمان شهر رضوی نیز می باشد پرداخته می شود و تلاش شده است تا خطوط بیشتری از الگوی توسعه اسلامی روشن گردد.

تبیین مسئله تحقیق

ایجاد آرمان شهر اسلامی یکی از زیر مجموعه های تمدن اسلامی است. بنابراین ابتدا باید به الزامات ایجاد تمدن اسلامی به طور عام پرداخته شود، سپس الزامات مربوطه بر اساس شرایط یک جامعه شهری تحدید گردد. مسئله اصلی این تحقیق تمدن سازی دینی است و از آن جایی که شهر آرمانی یکی از اصلی ترین زیر مجموعه های آن می باشد مسئله فرعی این تحقیق محسوب می گردد. منظور از الزامات نرم افزاری و فرهنگی در این تحقیق مقدمات و پیش نیازهایی است که تأمین کننده دانش و مبانی ارزشی جامعه ترسیم کننده روند کلی زندگی یا الگوی حاکم بر شیوه زندگی و در نتیجه معیارهای مهندسی فرهنگی جامعه می باشد.

هدف اصلی این تحقیق نیز ایجاد حلقه وصلی برای بررسی های نظری و برنامه های عملی مورد نیاز برای ایجاد تمدن دینی است تا امکان عملی شدن منظومه تحقیقات و مطالعات صورت گرفته در این زمینه فراهم گردد. این حلقه اتصالی - در نهایت - به یک طرح تحول در حوزه های مختلف فرهنگی و نرم افزاری منجر خواهد شد.

تعالیم اسلامی همواره دو هدف اساسی را پیگیری می نمایند: هدف اول انسان سازی است و هدف دوم، تمدن سازی است که آن هم فضای رشد و تعالی انسان کامل را تأمین می نماید؛ به تعبیر آیت الله جوادی آملی:

مهم ترین هدفی که حکومت اسلامی به همراه دارد ... دو چیز است: اول انسان ها را به سوی خلیفه الله شدن راهنمایی و مقدمات سیر و سلوک آن را فراهم کردن؛ دوم کشور اسلامی را مدینه فاضله ساختن (اسلام و محیط زیست، ص 45-46).

منظور از تمدن سازی دینی ایجاد زندگی مبتنی بر تعالیم الهی در زمین است که روح فرهنگ اسلامی در آن حاکم باشد اگر ابعاد یک جامعه را به اجزای وجودی یک انسان مدل نمایم فرهنگ اسلامی همچون روحی الهی است که در این کالبد دمیده می شود. (1) دمیده شدن روح تعالیم و فرهنگ اسلامی در کالبد، جامعه موجب می شود تا اهداف و افق های آن الهی شود؛ به تبع جریان اندیشه و علوم را نیز به سرچشمه های علم الهی متصل نموده و از آلودگی ها تطهیر و خالص می کند اخلاق و ارزش های حاکم بر افراد و نظام اجتماعی را نیز روحانی می کند در نتیجه تمام نمادهای آن نیز رنگ خدایی می گیرند. به تعبیر قرآن مجید:

ص: 170

(صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ) (138) (بقره 138)؛ رنگ خدایی، و چه رنگی زیباتر از رنگ خداست؟!)

در راستای تمدن سازی دینی، منظومه الزامات ارائه شده در این مقاله تأمین کننده دو هدف راهبردی است؛ هدف اول، حفظ صبغه الهی و دینی در تمام فرایندهای ناظر به انسان سازی و تمدن سازی است که خروجی آن انسان های الهی و جامعه الهی است طبعاً دستیابی به این هدف در گرو بهره برداری از مواد و مصالح الهی و به کارگیری روش های معصومانه و عادلانه است. در این رابطه به دیدگاه امام راحل می توان استناد نمود که فرمودند:

البته پیاده کردن مقاصد اسلامی در جهان، خصوصاً برنامه های اقتصادی آن و مقابله با اقتصاد بیمار سرمایه داری غرب و اشتراکی شرق بدون حاکمیت همه جانبه اسلام میسر نیست.

هدف دوم، ناظر به پیاده سازی و تحقق عینی تمدن اسلامی است که با نگاهی فرایندی به نظام تعلیم و تربیت دینی میسر خواهد بود به این معنا که تمام فرایندهای لازم برای تحقق فرهنگ و تمدن اسلامی تبیین و طراحی شوند و حلقه های لازم برای اجرای طرح تمدن سازی دینی بر اساس محاسبات و مهندسی الهی تکمیل گردند. در رابطه با این دیدگاه نیز می توان به چرخه دانش از دیدگاه اسلامی اشاره نمود که توجه به آن فرایندهای فرهنگ سازی و انسان سازی را نیز روشن خواهد نمود.

چرخه علم، فرآیندی است که دانش طی می کند تا وارد زندگی انسان ها و متن جامعه گردد و سپس از طریق آثاری که پدید می آورد، مبدل به تعالی و کمال

می گردد و انسان و جامعه را به سوی مقصد اعلی سیر می دهد که نمود و ظهور آن، تربیت انسان های وارسته و ایجاد تمدن ناب اسلامی خواهد بود بنابراین بخشی از الزامات تأمین کننده هدف اول و بخش دیگر نیز تأمین کننده هدف دوم خواهد بود. (1)

1. انتخاب مصالح و مواد صالح و سالم

تمدن سازی دینی- مانند هر سازه و یا سیستم مادی و معنوی دیگر - محتاج مصالح و مواد اولیه مناسب می باشد مفاهیم و عناصر اولیه شکل گیری نظام های مفهومی و معرفتی بایستی دارای غنا خلوص و اعتبار باشند. از این رو، منبع معتبر و اصیل برای اخذ مفاهیم اولیه قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم السلام می باشد. (2)

معارف قرآنی افزون بر این که در پرتو نور علم الهی چشم انسان ها را به افق های ناشناخته هستی باز می کند، راز و رمز و قوانین موجود در هستی را نیز تبیین می نماید و جریان حیات و زندگی را برای او می نمایاند و راه شکوفایی عقل و درک آدمی و در نتیجه بهره گیری از منابع طبیعی و معنوی حیات را نیز به روی انسان ها می گشاید با شکوفا شدن مجاری ادراکی انسان- که در پرتو تربیت صحیح تحقق می یابد- انسان ها، هم از علوم الهی برخوردار می شوند که راه سیر و سلوک الی الله و بهره برداری از منابع ملکوتی عالم را به

ص: 172

1- مقاله چرخه دانش در اسلام طرح مهندسی فرهنگ دینی در حال اجرا

2- یاد استاد، مفهومات فرهنگستان علوم اسلامی، ص 173

آنان نشان می دهد و هم از علوم تجربی برخوردار می شوند که توان کشف منابع و استخراج منابع نهفته در طبیعت را می آموزند و با بهره گیری از آن می توانند به تبدیل حیات در مسیر بازگشت به سوی مبدأ متعال نیز کمک نمایند به این ترتیب با بهره گیری صحیح از منابع مادی و معنوی حیات، در مسیر تکامل همه جانبه به پیش می روند. (1)

توجه به این نکته کلیدی که تمام علوم ثمره شکوفایی ادراکات انسانی است و قرآن علاوه بر ارائه خطوط اساسی توسعه علمی با برنامه تربیتی جامع خود شکوفایی عقول و قلوب انسان ها را هدف گیری کرده است نسبت بین قرآن مجید و تمام معارف الهی و تجربی را نشان می دهد. (2) درست است که در برخی از آیات قرآن نمونه هایی از معارف و قواعد علمی ارائه شده اند، اما قرآن مجید کتابی تخصصی نیست و موضوع آن مانند سایر کتب دربردارنده رشته خاصی از علوم نمی باشد (به خصوص با نگاه تخصصی و علوم جزئی نباید به سراغ قرآن مجید رفت)، بلکه قرآن کریم راهبر انسان به سوی توسعه علمی و افق های تعالی و کمال می باشد؛ همان طوری که حیات نیز در عالم واقع به صورت علم خاصی، نیست بلکه علوم تخصصی حاصل تجلی واقعیات هستی در منشور ذهن تجزیه گر بشری است که به تبع هر طیفی آن را به صورتی می بیند.

قرآن مجید، کلید کشف گنجینه های علوم را در اختیار بشریت قرار داده است

ص: 173

1- اسلام و محیط زیست، ص 127-128

2- همان، ص 109

که آن، هدایت و تربیت صحیح است. از این جهت قرآن، سرچشمه تمامی معارف و علوم است و هیچ علمی بدون معیارهای قرآنی نمی تواند به درستی کشف گردد و در مسیر درست جریان یابد؛ به تعبیر رسول مکرم اسلام صلی الله علیه و آله:

(مَنْ أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فَلْيَتَوَرَّ الْقُرْآنَ)؛ هر که طالب علم پیشینیان و آیندگان از اول تا آخر دنیاست در قرآن کند و کاو کند (میزان الحکمه، حدیث 16607، جلد نهم).

(آيَاتُ الْقُرْآنِ خَزَائِنُ الْعِلْمِ فَكُلَّمَا فَتَحْتَ خَزَانَةً فَيَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَنْتَظِرَ فِيهَا)؛ آیه های قرآن گنجینه های دانشاند! پس هر گاه گنجینه ای گشوده شود، شایسته است که در آن نظر افکنی (همان، حدیث 16697).

و در همین زمینه حضرت امام (رحمه الله علیه) نیز می فرمایند:

اگر قرآن نبود باب معرفت الله بسته بود الی الابد (تبیان جلد 13، قرآن کتاب هدایت).

بنابراین اگر با نگاه توحیدی به مستندات فوق نگاه شود، می توان دریافت که منظومه علوم از کانونی واحد سرچشمه می گیرند و به سوی عقول اذهان و قلوب بشریت جریان می یابد و آن آستان قدس الهی است که در قرآن مجید نیز جلوه گر شده است:

(لِلَّهِ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ

وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (35) (نور/35)؛ خداوند نور آسمان ها و زمین است...

همان گونه که امام صادق علیه السلام هم درباره علم فرمودند:

(... إِنَّمَا هُوَ نُورٌ يَقَعُ فِي قَلْبٍ مَنْ يُرِيدُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ يَهْدِيَهُ...) علم نوری است که خداوند در قلب آن کسی که بخواهد هدایتش بکند قرار می دهد (بحار الأنوار، ج 1، ص 225).

از این روی در فرایند تمدن سازی اولین تحول نرم افزاری در انتخاب مصالح صالح و سالم است که در این رابطه رعایت چند نکته ضروری است:

نگاه خالصانه و مملو از یقین به علم الهی، و استخراج مفهوم کلمات و واژه های کلیدی با استفاده از نظام مفهومی ارائه شده در قرآن مجید؛ چرا که کلمات قرآنی تجلی علم خدای تعالی هستند که تا حد درک و فهم بشری تنزل یافته اند.

تلاش مجدانه و مجتهدانه برای تدبیر در آیات الهی با هدف تأمین نیازهای معنوی انسان سازی و تمدن سازی در هر دوره ای از سرچشمه آیات و بهره برداری از روایات به عنوان منابع تفسیری قرآن مجید و پرهیز از توقف در ظاهر و قشری گری و جریان دادن معارف ناب الهی در رگ های اندیشه و فکر بشری در ابعاد مختلف و تغذیه مسیرها و روش های علمی بشریت از انوار وحی.

تنظیم نقشه علمی مبتنی بر سرچشمه بودن منبع وحی و تکیه نکردن بر منابع علمی بشری و متصل نمودن شبکه تولید دانش به سرچشمه قرآن

مجید که این امر مستلزم تحول جدی در نظام آموزشی و تحقیقاتی است.

توسعه و تعمیق روش های فهم معارف قرآن مجید با رویکردهای تمدن سازی و انسان سازی و استفاده از ظرفیت ذاتی معارف اسلامی و قرآن مجید به تعبیر رهبر معظم انقلاب:

فکر اسلامی مثل یک دریای عمیق است... تولید فکر در هر زمانی متناسب با نیاز آن زمان از این اقیانوس عظیم معارف ممکن است. (1)

بر این اساس قرآن کریم به عنوان منبع اصیل تولید دانش مورد نیاز برای عملی شدن این دو پروژه اصلی حیات (انسان سازی و تمدن سازی) قرار می گیرد و در پرتو فهم و عملی ساختن معارف قرآنی - به تدریج - استعدادهای آدمی شکوفا شده و ابواب دیگر دانش و حکمت نیز به روی او باز خواهد شد.

طرح پیشنهادی در این عرصه، ترسیم نقشه علوم و معارف مبتنی بر دیدگاه ذکر شده است که در آن قرآن به منزله سرچشمه علوم در نظر گرفته می شود و تمامی رشته های علمی به آن متصل می گردند البته تحولات فوق منوط به بهره گیری از نگرش های راهبردی و فرایندی در تحلیل و تفسیر گزاره های دینی (2) و بهره گیری از آن ها به عنوان منبع اصلی مهندسی فرهنگ جامعه است. (3)

ص: 176

1- رهبر معظم انقلاب در اجتماع طلاب مدرسه فیضیه، 1379/7/14

2- نگرش سیستمی به دین، بررسی هویت استراتژیک دین، عبدالمجید واسطی

3- مفهوم مهندسی فرهنگ در گستره فرهنگ دینی، حسین زمانی

برای اجرای پروژه آرمان شهر اسلامی نیز این نظام مفهومی محدود به مؤلفه های زندگی شهری است که دامنه آن ها محدودتر می گردد.

1. طراحی نقشه تمدن اسلامی

دومین پیش نیاز مهم تمدن سازی دینی تدوین طرح و نقشه تربیت انسان و ساخت تمدن اسلامی است لازم است با تدوین الگوی توسعه اسلامی نقشه راهبردی و کلان تربیت انسان متعالی و ایجاد تمدن اسلامی طراحی گردد و مبتنی بر، آن برنامه بخش های مختلف زندگی تدوین و مرحله به مرحله اجرایی گردد با وجود یک نقشه کلی تکلیف تمام بخش های زیر مجموعی نیز به راحتی تعیین خواهد شد.

آن چه در این زمینه از اهمیت ویژه برخوردار است مدل سازی الگوی توسعه اسلامی مبتنی بر نگرش های سیستمی و فرایندی است که منابع آن به اندازه کافی در آیات قرآن در اختیار انسان قرار گرفته است در این زمینه، قواعد و اصولی مورد نیاز می باشد که به عنوان روش کار باید در برنامه نهادهای آموزشی و پژوهشی حوزه و دانشگاه قرار گیرد. برای مثال از تکنیک الگوسازی و مدل سازی می توان نام برد که در تمدن سازی نقش بسیار کلیدی دارد. (1)

برای نمونه بخش های اصلی یک جامعه را می توان همچون یک انسان در نظر

ص: 177

مواد اولیه مورد نیاز، می تواند شامل مواد طبیعی و معنوی باشد. مجریان میدان عمل، نیز شامل مدیران، مشاوران، کارشناسان و کارکنان بخش های مختلف هستند. منظور از محیط جغرافیایی و تاریخی مناسب انتخاب مکان و زمان مساعد برای باز مهندسی نظام فرهنگی و اجتماعی جامعه است. البته بدیهی است در اغلب مواقع همه این شرایط با هم و در کنار هم قابل جمع نیستند؛ در این جاست که عامل انسانی - به عنوان خلیفه الهی - نقش محوری خود را باید نشان دهد و با مدیریت مناسب خلاهای موجود را تکمیل نماید و با جایگزینی منابع معنوی (به جای عوامل مادی) حرکت به سمت توسعه و تعالی را پیگیری کند. این امر مستلزم صبر و استقامت و اتصال به منابع معنوی حیات است که به برکت وجود اولیای الهی محقق می شود این حقیقت راز نیاز جامعه دینی به مقام ولایت معصوم یا نایب او را نیز نشان می دهد و همین حقیقت است که نقطه تمایز نظام مدیریت الهی از مدیریت های مادی است. (1)

اما آن چه لازم است به عنوان یک پیش نیاز مورد توجه متولیان امور قرار گیرد تا حرکت به سوی شهر آرمانی و جامعه الهی عملاً آغاز گردد این است که به موازات تکمیل بخش های گذشته (تأمین مایحتاج معنوی ایجاد تمدن الهی طراحی نقشه اجرایی یا الگوی مفهومی نظام اجتماعی و فرهنگی) بایستی کار

ص: 180

عملی برای تأمین و تجهیز عوامل اجرایی نیز در دستور کار قرار گیرد. این جاست که ضرورت بازمهندسی نظام آموزشی و تربیتی برای تربیت مدیران و مجریان تحول و بازمهندسی زیربناهای، زندگی باز مهندسی محیط و مبلمان شهری و روستایی با نگاه سیستمی به منظومه نیازها و مؤلفه های زندگی اجتماعی، زیر ساخت های ارتباطی، سخت افزار لازم برای اداره زندگی و کشف منابع خام قابل فراوری به موارد فوق و دانش تجربی لازم برای انجام اقدامات مزبور، ضرورت خود را نمایان می کند. (1)

از این جهت لازم است اقدامات زیر به عنوان لوازم اجرایی و عملیاتی مد نظر قرار گیرد:

تعیین استانداردهای مدیران و مجریان پروژه آرمان شهر یا تمدن اسلامی و ایجاد تحول در نظام آموزشی به صورت کلان.

ایجاد پایلوت هایی عملی با هدف تربیت منابع انسانی و تدوین دانش تجربی لازم.

تحول در نظام طراحی و برنامه ریزی با پرهیز از بخشی نگری و جزئی نگری به ابعاد توسعه چراکه در الگوی توسعه اسلامی جامعیت یکی از اصول اساسی است باید در اجرای طرح های اقتصادی به الزامات فرهنگی توجه نمود و در اجرای پروژه های فرهنگی به ملزومات اقتصادی و ...

ص: 181

تحلیل و شناسایی مؤلفه های فرهنگ ساز و مؤثر بر سرنوشت فرهنگی کشور طراحی فرایندهای فرهنگ ساز و دانش تدوین و ترسیم خط مشی تحولات فرهنگی و در مجموع قدرت هدایت فرهنگی را نمی توان بدون داشتن یک تصویر جامع و کامل از نقشه مهندسی فرهنگی نظام مدیریت نمود و بدون وجود این نظام نمی توان به فرامین و دغدغه های مزبور پاسخ مناسبی داد؛ به همین دلیل در بسیاری از موارد فوق به انجام کارهای نمادین و صوری یا کم عمق بسنده شده است که در عمل تاثیر قابل توجهی از اقدامات انجام شده حاصل نشده است.

دستیابی به اهداف سند چشم انداز، کسب منزلت مرجعیت علمی در دنیا و تحقق اهداف تمدن اسلامی و ایجاد جامعه نمونه اسلامی بدون ایجاد زیر ساخت های فرهنگی مناسب ممکن نخواهد بود فرهنگ عبودیت و اطاعت محض در برابر حق تعالی فرهنگ حق جویی و حق طلبی، فرهنگ نوآوری و سعه صدر علمی، فرهنگ کارآفرینی و تولید فرهنگ اخوت و برادری، فرهنگ انسجام و همدلی فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر یا سرایت روحیه مسئولیت پذیری در همه ارکان و لایه های اجتماعی، فرهنگ تقدیس منابع اصیل خلقت و حفظ و حراست از محیط زیست فرهنگ زهد و قناعت در مصرف فرهنگ عزت و اقتدار در تعامل با بیگانگان فرهنگ ایثار و اخوت در تعاملات داخلی از جمله فرهنگ های زیر مجموعه دین مقدس هستند که دستیابی به اهداف بلند توسعه و تعالی در نظام اسلامی مبتنی بر شکل گیری

آن هاست و بدیهی است تا توان مهندسی فرهنگی تحصیل نشده باشد، دستیابی به چنین مؤلفه هایی از فرهنگ مطلوب نیز میسر نخواهد بود و در نتیجه تضمینی برای سلامت جامعه در مسیر پر پیچ و خم پیش رو وجود نخواهد داشت.

به همین دلیل و در آخرین و اساسی ترین فرمان ایشان به شورای عالی انقلاب فرهنگی، مهندسی فرهنگ کشور در دستور کار قرار گرفته است و ایجاد نظام مهندسی فرهنگی به عنوان زیر ساختی اساسی در عرصه فرهنگ جامعه مطرح شده است. (1) از این جهت تدوین نظام مهندسی فرهنگی و کسب توان لازم برای ایجاد فرهنگ های مطلوب و هدایت فرهنگی جامعه در صراط مستقیم سعادت مهم ترین مسئله فرهنگی در سالیان آتی خواهد بود و به همین دلیل می توان طراحی نظام مهندسی فرهنگی را مهمترین پیش نیاز فرهنگی برای شکل گیری تمدن اسلامی و به تبع آن ایجاد آرمان شهر اسلامی به شمار آورد.

نگاهی اجمالی به مهندسی فرهنگی

در تعریفی اجمالی، مهندسی فرهنگی را می توان مجموعه معارف و مهارت های مورد نیاز برای ایجاد فرهنگ مطلوب دانست. (2) از این رو چرخه معرفت دینی باید با مهارت های طراحی و مدل سازی تکمیل و به مهندسی اجتماعی ختم شود. هنر مهندسی در این است که حلقه های بین مبانی علمی تا عمل و

ص: 183

1- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی 81/9/26

2- مفهوم مهندسی فرهنگی در گستره فرهنگ دینی، حسین زمانی اولین همایش ملی مهندسی فرهنگی، شورای عالی انقلاب فرهنگی

برنامه ریزی کلان برای توسعه زیر ساخت ها، با توجه به اهداف راهبردی تمدن اسلامی یا آرمان شهر. برای نمونه اگر در افق جامعه الهی کسب معرفت و بصیرت شرط تکمیل ایمان و تأمین سعادت فردی و اجتماعی است و افراد باید در حوزه کاری خود بر اساس اصل «العلم امام العمل» دانش حداقلی اداره زندگی را داشته باشند، ضروری است شاهرگ های ارتباطات علمی در تمامی اجزای کالبدی جامعه و برای همه آحاد آن فراهم گردد؛ یا اگر عدالت فراگیر از شاخص های اصلی تمدن اسلامی و آرمان شهر می باشد لازم است شبکه قوانین و مقررات راه های ارتباطی و مواصلاتی توزیع منابع و ثروت های مادی و معنوی به نحو مناسب بازمهندسی گردد.

طرح پیشنهادی در این زمینه تأمین دانش تجربی یا فنی مورد نیاز برای اداره جامعه اسلامی یا آرمان شهر رضوی از طریق ایجاد محیط های نمونه و پایلوت در بخش های مختلف زندگی است. این محیط های نمونه؛ نظیر مدرسه نمونه محله اسوه مسجد اسوه نانوایی اسوه بازار اسوه میدان بار الگو اداره اسوه و ... در صورتی که بعد از تدوین مختصات دقیق مفهومی با ارائه شاخص های روشن برگرفته از مبانی دینی ایجاد گردد به تدریج مدیران با انگیزه، با تجربه و پشتکار خود علاوه بر شناسایی موانع و رفع آن (و در نتیجه پیش روی در مسیر تحقق آرمان شهر) دانش فنی مورد نیاز را نیز آموزش خواهند دید.

مرور جریانات فرهنگی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نشان می دهد که در هر برهه ای از این دوران یکی از ویژگی های کلیدی فرهنگ اسلامی مورد توجه رهبران نظام؛ یعنی حضرت امام (رحمه الله علیه) و مقام معظم رهبری قرار گرفته است. عناوینی مانند، تقویت فرهنگ خودباوری و اعتماد به داشته های ملی، تقویت و حراست از فرهنگ وحدت و همدلی ضرورت مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن توسعه و تقویت فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر تقویت فرهنگ نماز ایجاد نهضت قرآن آموزی تقویت فرهنگ وجدان کاری و انضباط اجتماعی جنبش نرم افزاری و نهضت تولید علم و تقویت روحیه آزاداندیشی از مهم ترین سرفصل های فرهنگی می باشند که در دوران پس از انقلاب به انحای مختلف مورد توجه و تأکید این عزیزان قرار گرفته اند که تحقق هر کدام از آن ها در توسعه و تعالی نظام نقشی حیاتی داشته است. (1)

بررسی عملکرد کلی مسئولان نظام در هر کدام از موارد فوق نشان داده است که برای تحقق منویات مزبور و مدیریت درست فرایند فرهنگ سازی نیاز به طراحی یک نظام مفهومی متقن و الگوی استاندارد به نام مهندسی فرهنگی وجود دارد؛ چراکه بدون وجود این نظام- که دانش و توان فرهنگ سازی را در اختیار مدیران و متولیان فرهنگی کشور قرار می دهد- امکان مهندسی مجدد یا بازمهندسی مؤلفه های فرهنگی وجود ندارد، اقداماتی از قبیل رصد فرهنگی،

ص: 185

ساخت نمادهای ظاهری جامعه را به طور منظم به هم وصل می کند و با تدوین فرمول ها و تعیین معیارهای قابل اندازه گیری و ارزیابی انطباق با مبانی دینی را در هر سطح و هر جزئی از اجزای فرهنگ جامعه به خوبی کنترل می نماید بنابراین در کنار تولید علوم نظری باید به طراحی، نمونه سازی و ارائه الگوهای دینی پرداخت یا روش طراحی آن ها را ارائه نمود و مجموعه آن ها را به عنوان دانش عملی مورد نیاز برای اداره نظام اسلامی در اختیار فرهنگ سازان و مدیران فرهنگی قرار داد.

دانش فرهنگ سازی باید آن قدر غنی گردد که در هیچ جای آن کمبودی احساس نگردد این مجموعه شامل مبانی نظری الگوهای عملی معرفی شاخص های کنترلی است که نحوه زندگی در زیر خیمه دین مقدس را نشان می دهند و شیوه پیاده سازی مقاصد دین در جامعه را به نمایش می گذارند.

در این قسمت بخش هایی از نظام فردی و اجتماعی اسلامی به صورت گذار مورد توجه قرار می گیرد سپس برخی از فرهنگ های جزئی آن نیز معرفی می گردند. این بررسی علاوه بر این که حجم و ابعاد نظام مهندسی فرهنگی را نشان می دهد کارآیی بخش فرهنگی در تسهیل اداره جامعه را نسبت به سایر بخش ها نیز نمایان خواهد ساخت؛ چراکه در عرصه فرهنگی تحولات و امور بر اساس سرمایه های معنوی و با استفاده از سازوکارهای انسانی و فرهنگی شکل می گیرند که وابستگی آن ها به منابع مادی بسیار کمتر است. علاوه بر این، کارآیی و ثبات عوامل فرهنگی نیز بیشتر از سازوکارهای دیگر است نمونه

کارآیی سازوکارهای مادی و معنوی را می توان در جریان دفاع مقدس مشاهده نمود؛ زمانی که عوامل معنوی و انسانی هر کدام به تنهایی معادلات بسیاری را بر هم زدند و موجب پدید آمدن الگوهای جدیدی از نبرد شدند.

البته در جای خود باید رابطه سازوکارها و منابع فرهنگی و انسانی با سایر بخش ها تبیین شود و به الگوی دین برای بهره گیری از تمام ظرفیت های حیات در وصول به مقاصد الهی تأکید گردد.

1. فرهنگ عبادی

فرهنگ عبادی الگوی ارتباط انسان ها با خداوند متعال و کیفیت تقرب و سلوک الی الله را تعیین می کند. معیارهایی نظیر خلوص همراهی عبودیت با بصیرت و رعایت اولویت های عبودی، شاخص های متعالی فرهنگ عبادی اند. فرهنگ عبادی از بخش هایی نظیر واجبات و محرمات، مستحبات و مکروهات و امور مباح تشکیل شده است گزاره هایی نظیر؛ (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) (56) (ذاریات/ 56) (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ) (43) (بقره/ 43) یا سخن پیامبر اکرم که: (أُعْبَدَ اللَّهُ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ) (1)؛ و سخن رهبر کبیر انقلاب اسلامی که: «عالم محضر خداست، در محضر خدا معصیت نکنید» مبانی شکل گیری فرهنگ عبادی اند.

ص: 187

1- چنان بندگی کن که گویی خداوند را می بینی، پس اگر هنوز به آن مرتبه و جایگاه نرسیده ای و او را نمی بینی پس بدان که او تو را می بیند (آداب الصلاه، ص 38؛ بحار الانوار، ج 74، ص 74، کتاب الروضه، باب 4 حدیث 3)

با توجه به بنیادین بودن فرهنگ عبادی، ترسیم دقیق ابعاد فرهنگ عبادی و ایجاد الگوهای مناسب در فضای زندگی فردی و اجتماعی، می تواند تصویر سایر اجزا و ابعاد تمدن اسلامی و شهر آرمانی را نیز تعیین نماید. بر اساس آن می توان به طراحی فضای کالبدی و مفهومی و تدوین برنامه زندگی پرداخت.

2. فرهنگ اقتصادی

فرهنگ اقتصادی دین، الگوی حاکم بر رفتار معیشتی مردم را تعیین می کند که بخش عمده ای از چرخه زندگی طبیعی انسان ها را به خود اختصاص داده است. شاخص هایی نظیر سخت کوشی برای تولید بیشتر، تدبیر و اقتصاد در همه امور زندگی زهد و قناعت در مصرف و دل نبستن به متاع و زندگی زود گذر دنیا در عین رشد و توسعه و آبادانی و ده ها و صدها شاخصه دیگر از جمله شاخص های اساسی در فرهنگ اقتصادی برگرفته از مبانی دینی می باشند.

طبعاً طراحی محیط زندگی بر اساس مؤلفه های فوق، فضای خاصی را ایجاد می کند که با وجود شرایط فعلی نظام اقتصادی جامعه به راحتی قابل تصور نیست اما این فضای خاص که حاصل جمع عناصری مثل جهاد اقتصادی و قناعت در مصرف و زهد در توجه به دنیاست امری است شدنی که جلوه هایی از آن در زندگی بندگان خوب خدا به نمایش گذاشته شده اند روایاتی نظیر؛ طلب الحلال جزء من اجزاء النبوة آیاتی نظیر (يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) (31) (اعراف/ 31) و روایاتی

نظیر؛ (رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ حُبُّ الدُّنْيَا) (1) مبنای معماری فرهنگ اقتصادی جامعه می باشند. کلید واژه هایی نظیر تجارت معنوی یا تجارت با خداوند متعال - که در آیات و روایات وارد شده اند - نیز در صورت طرح، تبیین و بسط می توانند فضای کلی حاکم بر الگوی تعاملات اقتصادی را دگرگون نمایند.

3. فرهنگ اجتماعی

رفتار عمومی مردم، آرایش نهادها و ساختارهای اجتماعی، الگوی مناسبات جمعی و ... از جمله مؤلفه های فرهنگ اجتماعی می باشند. تعاون در امور خیر تعمیم عدل و انصاف در ابعاد مختلف زندگی، تعمیم و تعمیق احساس مسئولیت همگانی نسبت به سرنوشت جامعه و تلاش برای شکل گیری انسجام اجتماعی و ده ها معیار دیگر در ساختارهای گروهی و زیست اجتماعی از جمله معیارهای اساسی در بخش اجتماعی از فرهنگ دینی می باشند.

آیاتی نظیر: (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ) (83) (بقره/ 83)، (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) (200) (آل عمران/ 200)، (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أُمْنِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ

ص: 189

شَدَّ أَنْ قَوْمٌ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (2) (المائدة/2)، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْصَ لِحُكْمٍ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (10) (حجرات/10) مبنای طراحی الگوی فرهنگ اجتماعی می باشند.

4. فرهنگ سیاسی

قواعد اساسی رفتار مدیران و مسئولان در اداره حکومت و تعامل با بیگانگان، اصول حاکم بر دفاع از مصالح نظام و ساختار و فرایندهای حاکم بر تصمیم گیری های کلان، نظام از جمله امور و مؤلفه های حاکم بر فرهنگ سیاسی است مراقبت از عزت اسلام و مسلمین استقلال در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، تکیه بر قدرت لایزال الهی در مقابل قدرت های مادی و اصالت انجام وظیفه عبودی در تصمیم گیری ها از جمله شاخص های مهم سیاست در فرهنگ دینی است. آیاتی نظیر: (يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ) (8) (المنافقون/8)، (الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) (173) (آل عمران، 173) مبنای طراحی فرهنگ سیاسی در اسلام می باشند.

گاهی بخشی از حقایق دین با فروغ بیشتری در عرصه جامعه متجلی می شوند و بر الگوی زندگی انسان ها تأثیرات گسترده می گذارند. نمونه هایی از آن را

می توان در فرهنگ جهاد و شهادت، فرهنگ زیارت، فرهنگ نماز و امر به معروف، جامعه گرایی، دیگر دوستی، ایثار عزت و سربلندی.... مشاهده نمود. هر کدام از الگوها و هویت های زیر مجموعی فرهنگ دینی، به سبب وجود عوامل و مبانی کافی و در شرایط اجتماعی مناسب شکل می گیرند.

برای نمونه فرهنگ عزت و افتخار حسینی می تواند یک سرمایه برای افزایش توان سیاسی نظام اسلامی محسوب گردد؛ چراکه کسب نیرو و انرژی از روح حسینی و سرمایه عزت و افتخاری که امام علی علیه السلام سرچشمه آن را با شهادت خودشان جاری ساختند، می تواند مبنای اتخاذ سیاست ها، راهبردها و راه کارهای مختلف در عرصه سیاسی و بین المللی گردد؛ امری که در صورت شکافته شدن می تواند خود تبدیل به یک الگوی رفتار سیاسی خاص در عرصه بین الملل شود و به تنهایی قدرت حفظ نظام های الهی و انسانی را در تقابل با نظام های استکباری دارد. (1)

روند شکل گیری فرهنگ دینی

فرآیند فرهنگ سازی به تحول در ملکوت و بعد باطنی جامعه بر می گردد. کشف راز و رمز آن به طور کامل در تیررس درک انسان قرار نمی گیرد اما با توجه به الگوهای ارائه شده در قرآن و با تدبیر در آن ها می توان به برخی از ابعاد و قواعد فرهنگ سازی پی برد. برای نمونه آیه شریفه 24 سوره ابراهیم می تواند مورد استناد قرار گیرد: (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا

ص: 191

1- همان طوری که جواهر لعل نهرو در نهضت استقلال هند از آن الهام گرفتند و گاندی پیش از او.

این آیه در روایات به انسان مؤمن تطبیق یافته است.

بر اساس مبانی روایی این الگورا می توان به روند رشد و ماهیت فرهنگ دینی و جامعه نمونه اسلامی نیز تطبیق نمود؛ از این رو فرهنگ دینی را می توان به رشد درختی مدل نمود که برای حیات و بالندگی محتاج عواملی مثل؛ آب، زمین، هوا، نور، آفتاب، عملیات باغداری و بذر مناسب است در محیط زیست فرهنگی آب به منزله دانش و تولید دانش شرط لازم برای رشد و بالندگی فرهنگ جامعه است سیستم مدیریت فرهنگی نیز نقش باغبان را ایفا می نماید و زمین عرصه و زمینه ایجاد فرهنگ مطلوب با توجه به سابقه تاریخی جامعه و شرایط اجتماعی است. به همین منوال سایر عوامل و نقش آن ها را نیز با تحلیل دقیق تر می توان شناسایی کرد و سهم آن ها را مشخص نمود. تأمل در این الگوی طبیعی اصول و قواعد مهندسی فرهنگ جامعه را در اختیار انسان قرار می دهد که از باب نمونه می توان به موارد زیر اشاره نمود:

فرایند رشد و توسعه منجر به شکوفایی، وسعت یافتن و برخوردار شدن از کمالات مختلف است.

در روند رشد جهت گیری حرکت، رو به بالا و آسمانی است.

الگوی کامل رشد به سلامت همزمان تمامی مراتب وجود بستگی دارد ریشه های در خاک بدنه و شاخه های اصلی و شاخسار و برگ ها و میوه های موجود در سینه آسمان، همه باید سالم بوده و نقش خود را ایفا

نمایند که هر کدام نمادی از مراتب حیات جامعه می باشد.

روند طبیعی رشد منوط به ارتزاق همزمان درخت از محصولات سطوح مختلف حیات نظیر؛ آب و خاک از دل زمین، نور و هوا از دل آسمان است، از این جهت در جامعه دینی نیز ارتزاقات مادی و معنوی بایستی با هم دیگر مد نظر قرار گیرند.

روند رشد و ایجاد فرهنگ مطلوب، همچون درخت، همواره با تدریج و پیوستگی همراه است.

برای رشد متوازن و پیوسته، حضور تمامی عوامل لازم برای حیات ضروری است (آب، خاک، هوا، نور و . . .).

حتی با وجود همه عوامل مورد نیاز برای رشد، وجود باغبان برای مراقبت از سلامت درخت لازم است.

قواعد فوق که درس های موجود در آیات طبیعی است و به دست حکمت الهی رقم خورده اند با تدبیر و تعقل مناسب به عالم زیست انسانی نیز قابل تسری و تعمیم می باشند. بنابراین، می توانند مبنای طراحی در حوزه فرهنگی و اجتماعی نیز قرار گیرند که یکی از راه های کسب دانش لازم برای مهندسی فرهنگ جامعه است.

البته در این زمینه، آیات و روایات دیگری نیز وجود دارند که فرایندهای معطوف به فرهنگ سازی را مدل نموده و دانش مورد نیاز برای مهندسی فرهنگ جامعه را در اختیار قرار می دهند که باید در یک تحقیق مستقل به آن

رهبر معظم انقلاب نیز با ارائه یک مدل اصول رفتار حکومت با فرهنگ و روش مهندسی فرهنگ جامعه را به نحو زیر بیان نموده اند:

در مقوله فرهنگ، رفتار حکومت باید دلسوزانه و مثل رفتار باغبان باشد. باغبان بهنگام نهال می کارد، بهنگام آبیاری می کند، بهنگام هرس می کند، بهنگام سمپاشی می کند و بهنگام هم میوه چینی. باید فضای فرهنگی کشور را باغبانی کرد؛ یعنی مسئولانه و با دقت این مقوله را دنبال کرد. (2)

نتیجه گیری

حلقه وصل اهداف و مبانی نظری جامعه آرمانی و آرمان شهر اسلامی، طراحی و الگوسازی است. طراحی و الگوسازی در حکم نقشه اجرایی است که راه را برای ایجاد آرمان شهر اسلامی و آغاز عملیات اجرایی آن باز می کند و با معرفی مؤلفه های تعیین کننده و اندازه گیری کمیات و کیفیات آن ها سیستم مدیریت را از کلی نگری رها کرده و آماده اقدام می کند. در این مقاله این حلقه وصل در بعد نرم افزاری به طراحی الگوی توسعه تطبیق داده شد که مصداق کلان و اساسی نرم افزار حاکم بر زندگی جوامع می باشد؛ چراکه الگوهای توسعه

ص: 194

1- در همین زمینه می توان به نتایج طرح در حال اجرای تدوین الگوی مهندسی فرهنگی، مؤسسه فرهنگی تجلی رضوان با همکاری معاونت پژوهشی سازمان تبلیغات اسلامی مراجعه نمود.

2- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، 82/10/22

اهداف زندگی را تعیین، خط مشی ها را ترسیم و با اتخاذ راهبردهای اساسی الگوی حرکت جوامع به سوی اهداف را طراحی می نمایند. در بخش فرهنگی نیز اصلی ترین و ضروری ترین الزامات مورد نظر برای ایجاد جامعه آرمانی به شکل گیری نظام مهندسی فرهنگی منطبق گردید که در صورت تحقق آن می توان به صورت عالمانه وارد معماری در عرصه فرهنگ جامعه شد و از آثار و برکات بی منتهای تحولات سازنده فرهنگی بر روند کلی تمدن سازی دینی بهره مند گردید.

این دو پروژه بزرگ بایستی به عنوان برنامه اصلی مراکز علمی کشور (حوزه و دانشگاه) قرار گرفته و مطالبه اصلی نظام از نهادهای مزبور باشد. در این میان، هر کدام از مراکز علمی به تناسب حوزه تخصصی خود بهتر است یکی از زیر سیستم های اصلی دو طرح ذکر شده را اجرا نمایند. ان شاء الله.

ص: 195

1. قرآن کریم
2. آداب الصلاه، امام خمینی (رحمه الله علیه)، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهاردهم 1386.
3. اسلام و محیط زیست، آیت الله جوادی آملی، مرکز نشر اسراء 1386.
4. اصول کافی، کتاب الایمان والکفر، باب حب الدنيا و الحرص علیها، حدیث 1.
5. تبیان جلد سیزدهم، قرآن کتاب هدایت، امام خمینی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمه الله علیه).
6. شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)، حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمه الله علیه)، چاپ چهل و سوم، 1386.
7. کتاب شهر اسوه یا گامی به سوی مدینه فاضله، محمد صلاحی، ستاد شهر اسوه شهرداری تهران.
8. گزارش طرح تدوین الگوی مهندسی فرهنگ دینی، مؤسسه فرهنگی تجلی رضوان، در حال اجرا.
9. مجموعه مقالات، اولین همایش ملی مهندسی فرهنگی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، بهمن 1385.
10. میزان الحکمه با ترجمه فارسی، آیت الله محمد محمدی ری شهری، ویرایش دوم، قم دار الحدیث، 1385.
11. نگرش سیستمی به دین، بررسی هویت استراتژیک دین، عبدالحمید واسطی - مشهد: موسسه تحقیقاتی، آموزشی اندیشه نور، 1424 هجری قمری.
12. مجموعه مقالات آرمان شهر رضوی، جلد 1 و 2، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد، 86.
13. نهضت نرم افزاری از نگاه مقام معظم رهبری، گروه مؤلفان، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، بهار 1386.
14. <http://www.iranabadi.ir/html/modules.php?op=modloadname=Newsfile=articlesid=719>
15. <http://www.iranculture.org/about/rahbar/rahnamood/r>

در فرایند تمدن سازی، اولین تحول نرم افزاری در انتخاب مصالح صالح و سالم است.

دومین پیش نیاز مهم تمدن سازی دینی، تدوین طرح و نقشه تربیت انسان و ساخت تمدن اسلامی است.

تعیین استانداردهای مدیران و مجریان پروژه آرمان شهر یا تمدن اسلامی و ایجاد تحول در نظام آموزشی به صورت کلان.

ایجاد پایلوت هایی عملی با هدف تربیت منابع انسانی و تدوین دانش تجربی لازم.

تحول در نظام طراحی و برنامه ریزی با پرهیز از بخشی نگری و جزئی نگری به ابعاد توسعه؛ چراکه در الگوی توسعه اسلامی «جامعیت» یکی از اصول اساسی است. باید در اجرای طرح های اقتصادی به الزامات فرهنگی توجه نمود و در اجرای پروژه های فرهنگی، به ملزومات اقتصادی و ...

برنامه ریزی کلان برای توسعه زیر ساخت ها، با توجه به اهداف راهبردی تمدن اسلامی یا آرمان شهر. برای نمونه اگر در افق جامعه الهی کسب معرفت و بصیرت شرط تکمیل ایمان و تأمین سعادت فردی و اجتماعی است و افراد باید در حوزه کاری خود بر اساس اصل «العلم امام العمل» دانش حداقلی اداره زندگی را داشته باشند ضروری است شاهرگ های ارتباطات علمی در تمامی اجزای کالبدی جامعه و برای همه آحاد آن فراهم گردد؛ یا اگر عدالت فراگیر از شاخص های اصلی تمدن اسلامی و آرمان شهر می باشد لازم است شبکه قوانین و مقررات راه های ارتباطی و مواصلاتی، توزیع منابع و ثروت های مادی و معنوی به نحو مناسب باز مهندسی گردد.

طرح پیشنهادی در این زمینه، تأمین دانش تجربی یا فنی مورد نیاز برای اداره جامعه اسلامی یا آرمان شهر رضوی از طریق ایجاد محیط های نمونه و پایلوت در بخش های مختلف زندگی است. این محیط های نمونه؛ نظیر مدرسه نمونه، محله اسوه، مسجد اسوه، نانوايي اسوه، بازار اسوه، میدان بار الگو، اداره اسوه و ... می باشد.

شاخص هایی نظیر سخت کوشی برای تولید بیشتر، تدبیر و اقتصاد در همه امور

زندگی زهد و قناعت در مصرف و دل بستن به متاع و زندگی زودگذر دنیا در عین رشد و توسعه و آبادانی و ده ها و صدها شاخصه دیگر از جمله شاخص های اساسی در فرهنگ اقتصادی برگرفته از مبانی دینی می باشند.

تعاون در امور خیر، تعمیم عدل و انصاف در ابعاد مختلف زندگی تعمیم و تعمیق احساس مسئولیت همگانی نسبت به سرنوشت، جامعه و تلاش برای شکل گیری انسجام اجتماعی و ده ها معیار دیگر در ساختارهای گروهی و زیست اجتماعی، از جمله معیارهای اساسی فرهنگ دینی می باشند.

مراقبت از عزت اسلام و مسلمین استقلال در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، تکیه بر قدرت لایزال الهی در مقابل قدرت های مادی و اصالت انجام وظیفه عبودی در تصمیم گیری ها از جمله شاخص های مهم سیاست در فرهنگ دینی است.

ص: 198

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتاب خانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهل بیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

